NORDISKE
FORTIDSMINDER

UDGIVNE AF

DET KGL. NORDISKE OLDSKRIFTSELSKAB.

AVEC DES RÉSUMÉS EN FRANÇAIS.

5.—6. HEFTE.

SLUTNING PAA FØRSTE BIND.
FIN DU PREMIER VOLUME.

DANEVIRKE,

ARCHÆOLOGISK UNDERSØGT, BESKREVET OG TYDET.

AF SOPHUS MÜLLER OG CARL NEERGAARD.

I. DEN TIDLIGERE FORSKNING OG LITERATUR. DEN NYE UNDERSØGELSE.

Der gives intet Fortidsminde i Norden af en lignende Betydning som Danevirke, intet der saaledes har været sammenknyttet med Folkets Vel og med dets bitreste Ve i de ældste Tider og i de seneste.

Men intet er heller blevet gransket gjennem Tiderne som dette. Draget af dets Storhed og dets Minder har Slægt efter Slægt gjennem henved fire hundrede Aar søgt at tyde det vidtstrakte og sammensatte Værk. Og dog naaedes Maalet endnu ikke.

Thi fra de Tider, da Virket først reistes, henimod Oldtidens Slutning, og da det øgedes i den ældste Middelalder, haves kun faa Efterretninger om det. Vel nævnes det ikke blot i Anledning af historiske Tildragelser; der berettes ogsaa om Opførelsen og om senere Tilføielser. Men disse og andre historiske Beretninger give kun faa Holdepunkter for Opfattelsen af Monumentets enkelte Dele. Dets Betydning som Forsvarsværk ophørte med d. 13. Aarh., og saaledes blev Danevirke snart et rent Fortidsminde. Gjennem de følgende Aarhundreder til den Tid, da den egentlige Forskning begyndte, kunde Traditionen ikke bære sikker Kundskab. Saaledes maatte allerede de første Historikere ligesaa meget ty til selve Monumentet som til den skriftlige Overlevering.

Med voxende Iver har man gjennem Aarhundrederne søgt at tyde det. Gang efter Gang er det blevet gransket; alle Maader til Opfattelsen af dets enkelte Dele bleve forsøgte. Men intet Fortidsminde er vanskeligere at forstaa. Kun langsomt har den bestandig fornyede Undersøgelse bragt mere Klarhed, og oftest var det snarere den almindelige Væxt i Ideer og Forestillinger, der førte et Stykke fremad.

Det er en betydelig Række Skrifter, der betegne den Vei, som man søgende har fulgt, og det selv om der kun nævnes, hvad der har virkelig Interesse, de betydeligere Arbeider, der fremmede Kundskaben om Monumentet ved at bringe hidtil ukjendt Stof eller nye Tanker.

Noget nærmere maa dog selve Begyndelsen omtales. De ældste Beretninger have endnu særligt Værd, og dertil øve de en egen Tiltrækning, idet de paa mærkelig Maade indlede hele

den følgende Undersøgelse. Naar Danevirke indførtes paa de ældste Kort, da skete det, fordi Voldlinien var det ældgamle Grænseskjel mellem Folkeslagene; det var Værkets Storhed — »dette beundringsværdige Værk, der evig vil mindes«, »*opus illud admirabile et æterna memoria dignum*« — der fængslede de første Historikere. De samme Faktorer er det, der have baaret og bestandig fornyet Danevirke-Undersøgelsen gjennem Tiderne.

Strax ved Literaturens Begyndelse i **det 16. Aarhundrede** nævnes Danevirke af Albert Krantz, † 1517, i hans »Chronica«, først udgivet 1546, Daniæ lib. IV, cap. XX, Svetiæ lib. V, cap. VIII. Han har vel kun en kort Gjengivelse af middelalderlige Kilder; men at denne ham-

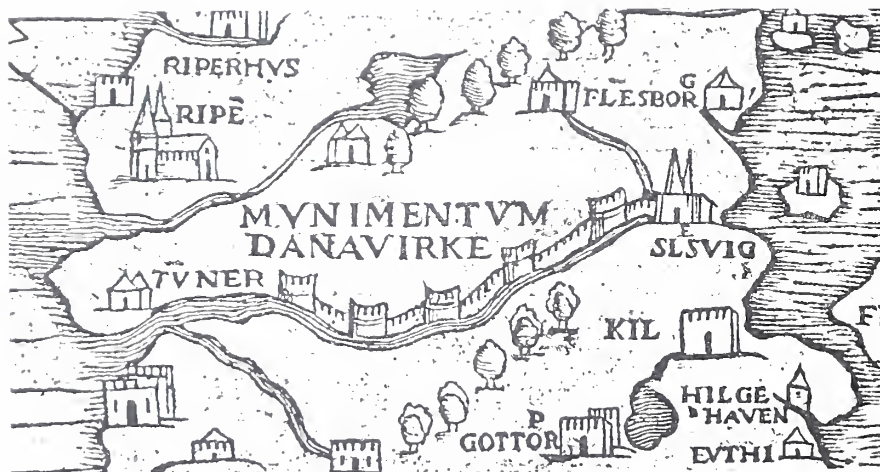

Fig. 1. Olaus Magnus' Kort, 1539. Originalens Størrelse, efter Christiania Videnskabsselsk. Forhandl. 1886, Nr. 15.

burgske Gejstlige ogsaa havde hørt om Voldene, fremgaaer af hans Ytring om, at »dette Storværk, som kaldes *opus Danorum*, endnu sees udfor Gottorp, fra det baltiske til det britiske Hav«.

Snart efter indførtes Danevirke paa Landkortet. Det sees paa den svenske Biskop Olaus Magnus' Kort fra 1539, hvoraf et Udsnit er meddelt hosstaaende. En Vandstrøm løber tværs over Halvøen fra Slesvig til Tønder, og langs den strækker sig MVNIMENTVM DANAVIRKE dannet af Murstykker og Taarne. Dette Kort skyldes det utvivlsomt, at Danevirke tidlig blev indført i den store Literatur.

Vistnok havde Marcus Jordanus, den næste der, i 1559, fremstillede Danevirke paa Landkortet, god Anledning hertil ogsaa uden i dette Punkt at følge Olaus Magnus' Exempel[1]. Jordanus var nemlig Holstener og ansattes 1550 som Professor ved Kjøbenhavns Universitet. Det maa da have ligget ham nær paa sit Kort at angive det mærkelige Skjel mellem Danmark og Tydskland. Den brede, buede Strøm, der hos ham betegnes som *Dennewerch*, har imidlertid, som det sees af omstaaende Gjengivelse, Fig. 2, saa megen Lighed med det paagjældende Parti paa Olaus Magnus' Kort, at den maa antages hentet derfra; paa ældre Kort findes den ikke. Murlinier og Taarne udelodes, idet Jordanus overhovedet ikke anvender saadanne billedlige Betegnelser, der træffes i Mængde hos hans Forgjænger. Jordanus' Angivelse af Danevirke paa dette Kort fra 1559 er da lidet selvstændig, og han kan, efter den mangelfulde Fremstilling, ikke antages selv at have været kjendt i Egnen. Men ved dette Kort blev Danevirke bekjendt for den lærde Verden. Det

[1] Om Jordanus og om de her omhandlede Kort se: Ed. Erslev, Jylland, Kjøbenhavn 1886, S. 144; Geographisk Tidskrift, Kjøbenhavn 1887—88, IX, S. 146; Johannis Molleri Cimbria litterata, Havniæ 1744, Tome I, S. 286; Holger Fr. Rørdam, Kjøbenhavns Universitets Historie, 1869, S. 639; Norsk geographisk Selskabs Aarbog, 1890—91, II, S. 7; A. E. Nordenskiöld, Facsimile-Atlas, Stockholm 1889; F. Geerz, Geschichte der Vermessungen und Landkarten Nordalbingiens, Berlin 1859.

optoges snart efter, i 1570, i Abrahamus Ortelius' store Værk »Theatrum orbis terrarum«, udgivet i Antwerpen, og den ledsagende Text gav Oplysning om Volden som Danmarks Grænse. »Holsten«, lyder det ordret efter Albert Krantz[1], »gaaer mod Nord til Eideren, som fra gammel Tid er det danske Folks Grænse«; ... »eller i Stedet for Eideren angives den Vold, som kaldes *Denwerck*«, »*Terminos autem habet Holsatia ab Aqvilone Eidoram, qvi limes est ab olim Danicæ nationis*«; ... »*loco Eidoræ vallum illud, qvod incolis Denwerck dicitur*«.

Jordanus fik dog senere bedre Underretning om Danevirke. Han udarbeidede i 1585 et nyt, fuldstændigt Danmarkskort, hvorpaa Slien og Trenen sees skilte fra hinanden, medens

Fig. 2. Marcus Jordanus' Kort, 1559. Efter Abrahamus Ortelius, Theatrum orbis terrarum, 1570.

Danevirke er angivet som en lang, buet Vold over den mellemliggende Landstrækning. Dette blev for lange Tider, hvad man havde at holde sig til med Hensyn til Danevirke, og Kortet fik en vid Udbredelse. Det indførtes strax i en ny Udgave af Georgius Braunius' »Theatrum urbium præcipuarum totius mundi«, Coloniæ, IV, 1590, og gjentoges oftere senere. Joh. Isacius Pontanus' Kort i »Rerum Danicarum historia«, Amstelodami 1631, slutter sig med Hensyn til Voldlinien ganske til Jordanus', kun at Feilene ere end mere fremtrædende; et Udsnit af Pontanus' Kort er meddelt i Fig. 3. Og tilsvarende Forestillinger om Danevirke udbredtes samtidig i den lærde Verden, idet de samme Enkeltheder indførtes paa Kortene i Mercators store Atlas fra 1623. Indtil Midten af d. 17. Aarh. havde man intet bedre.

Samtidig med at Danevirke saaledes fra Midten af d. 16. Aarh. gjennem Landkortene indførtes i den store Literatur, havde en Række Lokalforskere i Slesvig deres Opmærksomhed henvendt paa Voldanlægene. Deres forskjellige Dele omtales, og Enkeltheder anføres. De stedlige Benævnelser fremdrages, og ved Benyttelse af Middelalderens Beretninger dannes en Række Tydninger og Forklaringer. Mindst beskjæftige disse første Forskere sig rigtignok med selve Monumentet; de arbeide væsentlig med skriftlige Kilder, og disse tages, som de forefindes, uden videre Undersøgelse. Der dannedes imidlertid saaledes det Grundlag, hvorpaa man byggede gjennem Aarhundreder, og et og andet er endnu af Betydning. Saa godt som Alt findes allerede samlet hos de to første i denne Række af Lærde. Om de imidlertid selv have dannet de forskjellige Udtydninger og Kombinationer mellem Monumenterne og de historiske Kilder, kan næppe afgjøres.

[1] Alberti Crantzii Res Saxonicæ, Coloniæ 1546, lib. V, cap. 27.

Mulig have de kun ført i Pennen de Forestillinger, der efterhaanden havde dannet sig paa Stedet ved Bidrag fra Læg og Lærd, som færdedes ved de mærkelige Volde og gjærne vilde forstaa dem.

Forrest i Rækken staaer Hieronymus Cypræus, der døde 1573 (el. 75) som Rektor i Slesvig. Han har vel kun en kortere Udtalelse om Danevirke, indført i en slesvigsk Bispekrønike, der første Gang tryktes i Westphalens »Monumenta«, III, 1743, S. 192; men Enkelthederne fik strax en fast Plads i Literaturen og bevaredes længe.

Det egentlige Grundlag for den ældre Forskning af Danevirke gav dog Adam Thraziger i hans topographiske Arbeide over Byen Slesvig fra Aar 1583. Som hertugelig Raadsherre i

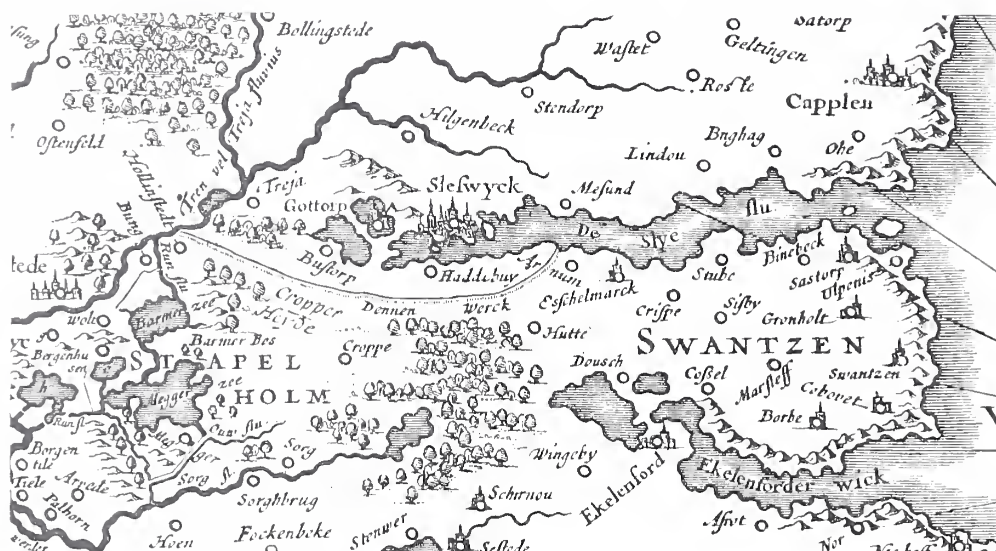

Fig. 3. Danevirke paa Joh. Isacius Pontanus' Kort, 1631.

Slesvig var han ligesom Cypræus kjendt med Monumentet, og hans Udtalelser bære Præg af Selvsyn. Ogsaa dette Skrift blev først trykt i Westphalens »Monumenta«, III, S. 322. Men Indholdet var forud optaget i meget udbredte Skrifter, Henrik Rantzovs »Cimbricæ Chersonesi descriptio«, 1597, først trykt 1739 af Westphalen, I, S. 1, og Nicolaus Helvaderus' »Beschreibung der Stadt Schleswig«, der udkom i Trykken Aar 1603. Snart herefter fulgte Johannes Adolphus Cypræus' »Annales episcoporum Slesvicensium«, 1634, der dog egentlig var et Arbeide af Faderen Paul Cypræus; mest gjentages her kun, hvad allerede den førstnævnte Cypræus og Thraziger havde fremsat. Imidlertid ere disse Gjentagelser ikke uden Betydning, idet de hidrøre fra Mænd, der vare vel kjendte med Monumentet, og flere af dem bosatte i Slesvig. Naar saamange stedlig kjendte Mænd omtrent samtidig have skrevet om Danevirke, kan der sikkert lides paa, at virkelig Alt er berettet, hvad der dengang kunde erfares. Der kan heraf drages Slutninger af Værd.

Til den udenlandske Literatur overførtes hele dette lokalt prægede Stof ved at optages i Georg Brauns nysnævnte Værk fra 1590 og i Mercators Atlas fra 1623, S. 90. Først noget senere indgik det i den almindelige Forskning over Fædrelandets Historie. Ganske uafhængig heraf er Jonas Coldingensis' »Nova descriptio Daniæ«, 1594; men kun lidet fandt Præsten i Kolding-Egnen at berette om Danevirke. Alene til de middelalderlige Kilder holder sig ogsaa Arrild Huitfeldts »Danmarckis Rigis Krønicke«, 1603, hvor den fortæller om det »Voldsted, som kaldis Danevircke . . . som end paa denne Dag er at skøne og se«, og disse Kilder maatte for Grundlæggeren af den danske Historieskrivning efterlade de samme Tvivl som for alle senere: »De Frantzoske Historier formelde«, hedder det hos Huitfeldt, »denne Grøfft at være skeed

udi Keyser Caroli Magni tide, oc Kong Godefreds i Danmarck. Men tør skee den gamle Grøfft tør være forfalden oc nu (af Dronning Thyra) er fornyet igjen«. Til Forgjængerne i Slesvig slutte sig derimod Joh. Isacius Pontanus, i »Rerum Danicarum historia«, Amstelodami 1631, og Ole Worm i »Monumenta Danica«, 1643, I, 8, p. 55, den sidste ordret gjentagen i Stephanius' Udgave af Saxo, 1645. Worm behandler Danevirke udførlig efter skriftlige Kilder og ældre Meninger; men han kan ikke selv have seet Voldene. »Høilig maa det beklages«, hedder det S. 59, »at et saa prægtigt, udstrakt og beundringsværdigt Minde om menneskelig Snilde og Kraft allerede i den Grad er kommet i Forfald, at der knap paa et og andet Sted endnu sees Levninger af det«. Og at det var saaledes, maatte man sikkerlig ogsaa antage, efter hvad der hidtil forelaa i Literaturen.

Ved Midten af **det 17. Aarhundrede** fik man andet at vide. Den Kortlægning af Slesvig, som foretoges for Chr. IV af Kartographen Johannes Meier fra Husum[1], bragte en væsentlig Udvidelse i Kundskaben om Danevirke, og dette fremkom allerede i 1652 i Caspar Danckwerths »Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer Schleswig und Holstein«. For første Gang fik man ved disse Kort af 1641 et nogenlunde rigtigt Billede af de forskjellige Volde og den hele Egn. Den ledsagende Text, S. 111, giver tillige den første udførlige Beskrivelse af Monumentet med Maalsangivelser, men har iøvrigt det traditionelle Indhold med en Tilsætning af upaalidelige Iagttagelser og feilagtige Ræsonnementer. Joh. Meiers Kort betegne dog et stort Fremskridt, som dette sees af omstaaende Gjengivelse, Fig. 4, af et Blad i Danckwerths Landesbeschreibung, og for mere end et Aarhundrede var dette den eneste kartographiske Fremstilling af Voldene[2]. Tillige har Joh. Meier øiensynlig havt stor Interesse for Sagen og gjort sit bedste for at gjengive Alt saa fuldstændig og nøiagtig som muligt. Dette sees dog bedre af Meiers originale Kort end af de løse og overfladiske kobberstukne Gjengivelser. Disse haandtegnede Kort, der opbevares i Rigsarkivet, Gottorp 77, og det Store Kongl. Bibliothek, Gl. Kgl. Saml. Fol. 714, bleve først inddragne i Undersøgelserne i 1900, i »Aarb. f. nord. Oldkynd.« S. 240.

Med **det 18. Aarhundrede** faa Undersøgelserne et nyt Præg, og paa ret mærkelig Maade indledes de ved de længere fremme gjengivne, baade paalidelige og smukt udførte Billeder af Danevirke. De høre til et omfattende og sirlig behandlet, haandskrevet Værk om Fæstningsanlæg, udarbeidet af Generalmajor Zacharias Wolff, Ingenieur i Kgl. svensk og fyrstelig gottorpsk Tjeneste. Ingenieurkorpset i Kjøbenhavn eier selve Haandskriftet; men de Danevirke vedrørende Blade ere tidlig blevne skilte derfra og indlemmede i det Store Kongl. Bibliothek, hvor de have Nr. 1029, se John Erichsen, »Manuskript-Samling i St. Kgl. Bibliothek«, 1786. De omhyggelig tegnede og kolorerede Billeder ere udskaarne af de større Blade, hvorpaa de oprindelig vare anbragte, og ved Siden af fintskrevne Betegnelser ved Bogstaver, der henvise til Texten, have de en større og grovere Paaskrift med Angivelse af Fremstillingens Indhold. Denne er iøvrigt rigtig og stemmende med Texten, der fremdeles angiver, at Billederne hidrore fra Aar 1722. I flere Retninger ere disse Blade med Prospekter, Planer og Profiler af ikke ringe Betydning. Et Blad med Plan af hele Danevirke, omtalt i Zacharias Wolffs Text S. 133, synes nu at være tabt. Ogsaa Wolffs Text indeholder brugelige Enkeltheder; men i det Hele er den kun en Gjentagelse af ældre Skrifter. Af de nedenfor nævnte Forfattere have Outzen og Handelmann havt Adgang til Værket, enten i Original eller i Kopi, medens Kindt forgjæves har efterspurgt det.

[1] Om denne mærkelige Mand og hans Kortarbeider se P. Lauridsens indgaaende og interessante Skrift: Kartografen Johannes Mejer, Kjøbenhavn 1888 (i Historisk Tidskrift). Sammesteds om Joh. Meiers »Renovirte Landesbeschreibung« 1654, i Ledreborg Haandskriftsamling.

[2] Om Kortene efter Joh. Meiers Tid se Pontoppidans Danske Atlas, I, Fortalen S. XXIX, og P. Lauridsen anf. St. S. 63 og 88.

Betydningsfuldt er ogsaa et andet Arbeide fra Begyndelsen af d. 18. Aarh., af Slesvigeren Ulrich Petersen, død 1735. Det er det første Forsøg paa en udtømmende og kritisk Behandling af Monumentet, og trods alle Mangler er det endnu af Betydning ved at indeholde gode Iagttagelser og selvstændige Domme. Denne Beskrivelse af Danevirke findes i to Afskrifter, i Rigsarkivet og i Biblioteket paa Ledreborg, hvorom se Danske Samlinger, II. Række, IV. Bind, S. 345 og 351. Det ledsagende Kort er et løst Oprids, uden Interesse. Et større Parti af Skriftet er trykt i »Noodts Beiträge«, II, Hamburg 1752, S. 558, og et betydeligt Uddrag meddeles, dog med udtrykkeligt Forbehold, i Suhms »Historie af Danmark«, VII. Bind, 1800, S. 670. Suhms egen Opfattelse af Voldanlægene er derimod udtalt i II. Bind, 1784, S. 14, Anm., hvor det meget betegnende lyder: »Vanskeligt bliver det at sige, hvad der heraf vedkommer de ældre Tider, og hvad der hører til Godefred, Thyre, Valdemar og Margrete Sambiria«.

Ved denne Tid forsøger L. A. Gebhardi, Professor i Lüneburg, videre at udvikle

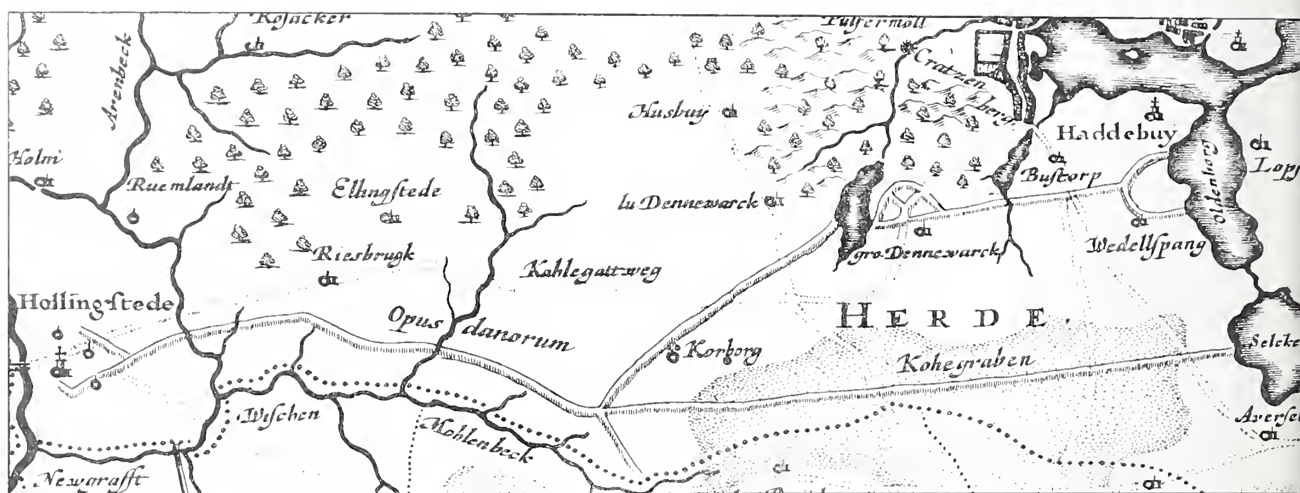

Fig. 4. Danevirke paa Joh. Meiers Kort, 1641;

Forestillingerne om, at Danevirke indeholder Befæstningsanlæg for et tydsk Markgrevskab; se: »Geschichte der Königreiche Dänemark und Norwegen«, Halle 1770, I, S. 398. En nærmere Begrundelse heraf gives dog ikke.

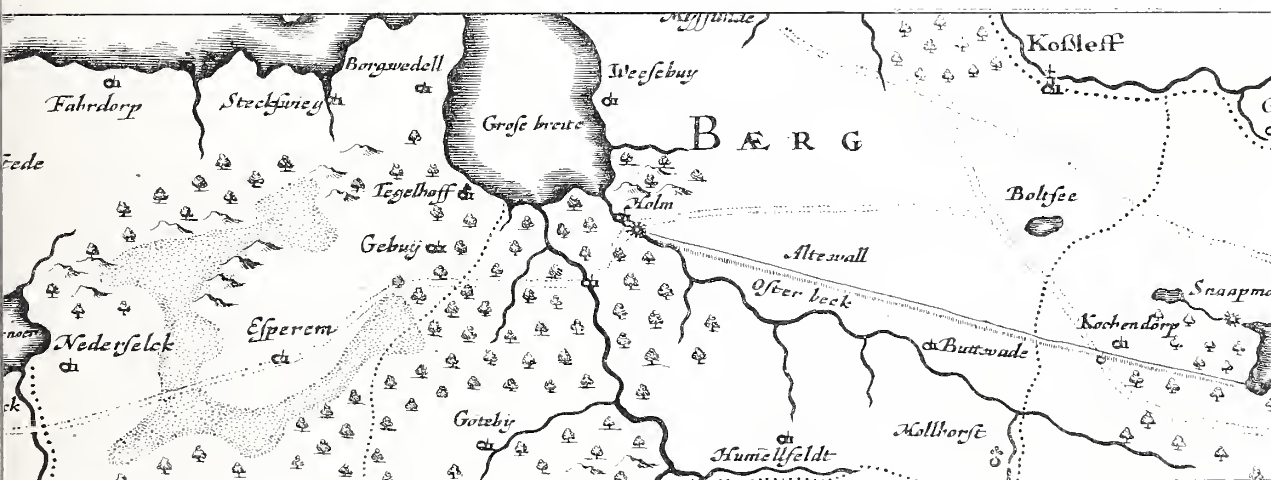
Hellerikke »Danske Atlas« VII, 1781, indeholder en selvstændig Undersøgelse af Danevirke. Det omhandles kun med faa Ord. Men til Gjengjæld findes S. 30—31 et smukt Kort af hele Værket, et Prospekt af Halvkredsvolden og Profiler af flere af Voldene. Bladet bærer Aarstal 1757. I mange Enkeltheder gjenfindes vel Træk fra de ældre Danckwerthske Kort; men andet er bygget paa nye Iagttagelser. Bladet er med nogle Forandringer gjentaget i »Scriptores rer. Dan.«, VII. Først ved Midten af d. 19. Aarh. afløstes dette Kort af den danske Generalstabs Arbeider. Videnskabernes Selskabs Kort fra 1825 angiver kun nogle af Voldene og uden Navne.

Til **det 19. Aarhundrede** hører vel Pastor N. Outzens »Untersuchungen über die Alterthümer Schleswigs und des Dannewerks«, 1826; men bedre havde dette Arbeide hjemme i det forudgaaende Aarhundredes Literatur. Med største Iver granskes dog de ældre Skrifter, og der fældes oftere selvstændige og gode Domme; men selve Monumentet undersøges ikke, og Forskningen bringes egentlig ikke fremad. Ganske saaledes er det, hvad Danevirke angaaer, ogsaa med Johannes v. Schrøders »Geschchte und Beschreibung der Stadt Schleswig«, 1827. Indholdet er i det Hele ubetydeligt, i det væsentlige hentet fra Outzen og Ulrich Petersen.

Først ved Begyndelsen af Fyrrerne berørtes Danevirke-Undersøgelserne af den nye Tid med dens Krav paa nøie Undersøgelse af selve Fortidsminderne. Særlig her havde den gamle Bog-

lærdom vist sig ganske magtesløs. Det smukke Studium af Østervolden ved Dr. C. Manicus i »Annaler for nord. Oldkyndighed«, 1838—39, indleder Nutidens Undersøgelser; Efterforskningerne i Marken ere foretagne med al Grundighed, og det fundne er paalidelig kortlagt.

Dreven af archæologisk Interesse henvendte snart efter Premierlieutenant P. v. Timm, Toldkontroleur i Pløen, et Andragende til Christian VIII om, at der maatte tilstaaes ham Tjenestefrihed for at opmaale og beskrive Fortidsminder. Sagen blev forelagt for det archæologisk-historiske Selskab i Kiel, og efter dettes Indstilling overdroges det Timm at opmaale Danevirke. Saaledes tilveiebragtes efter to Aars Arbeide det første paalidelige Kort over samtlige Volde. Det originale Blad fra 1842 opbevares ved Museum für vaterländische Alterthümer i Kiel, en Kopi i Kjøbenhavn; det blev Grundlaget for mange, mulig alle senere i forskjellige Skrifter fremkomne Kort; i Traps »Hertugdømmet Slesvig«, 1864, er Timms Kort gjengivet i lille Maalestok. Selve Opmaalingen var dog det mindste i denne Sag. Terrainet skulde afsøges, Resterne

efter Danckwerths Landesbeschreibung, 1652.

af Voldene maatte findes og bestemmes. Herved har Timm vist sig at være en lige dygtig, nøgtern og varmt interesseret Undersøger. Eftertiden har kun havt lidt at rette eller tilføie. Ogsaa de skriftlige Optegnelser, som ledsage Timms Kort, ligeledes opbevarede i Museet i Kiel, have deres Værd.

Vigtigere er dog en udførlig, kritisk Beskrivelse af Danevirke, udarbeidet samtidig, 1842, af Oberstlieutenant C. v. Kindt, der var Timms Medarbeider. Ogsaa dette sidste, utrykte Skrift findes i Museet i Kiel, hvorfra det med stor Imødekommen har været udlaant til Afbenyttelse tilligemed samtlige andre der beroende Akter, der vedrøre Danevirke. Kindt har personlig undersøgt alle Voldanlægene og skjønnes at have havt et fint og skarpt Øie for Terrainforhold og for, hvad der hidrører fra Menneskehaand. Hans Iagttagelser ere paalidelige, som han ogsaa dømmer sundt og temmelig uhildet af overleverede Anskuelser. Dertil saa han Alt mindre udjævnet og forstyrret, end det er nutildags. Paa Kindts Udtalelser maa der saaledes lægges megen Vægt.

Der er i Haandskriftet indsat en Række let optegnede Profiler, der næsten alle ere gjengivne i foreliggende Arbeide, idet de ere af Vigtighed til Oplysning om Voldenes daværende Tilstand. Utvivlsomt ere de paalidelige, skjøndt de kun synes at gjengive en hurtig, paa Stedet udført Tegning i Lommebogen, og skjøndt de ikke ere byggede paa egentlig Maaling. »Der er til Maalene,« siges der, »brugt en Kjæde med dansk Maal. Da ingen Linie længere er skarp, vil man ved fremtidig Maaling kunne finde Profilerne noget anderledes; stor vil Forskjellen dog ikke

blive. Heri har han faaet Ret, som det vil sees, hvor disse ældre Profiler ere sammenstillede med de nu tagne, idet det herved maa betænkes, at Maalingerne sandsynligvis ikke ere udførte netop paa samme Sted, og at Forholdene kunne være noget forandrede i Løbet af 60 Aar. Ganske som Profilerne findes hos Kindt, have de dog ikke kunnet gjengives; de have maattet rettes og omtegnes efter hans egne Angivelser. Tegningerne gjengive nemlig kun Voldenes Hovedform med indskrevne Maal, men ere ikke udførte efter disse Maal. Et Exempel herpaa, til Oplysning om, hvorledes de af Kindt efterladte Profiler ere omarbeidede til nærværende Skrift, gives i Fig. 5—6.

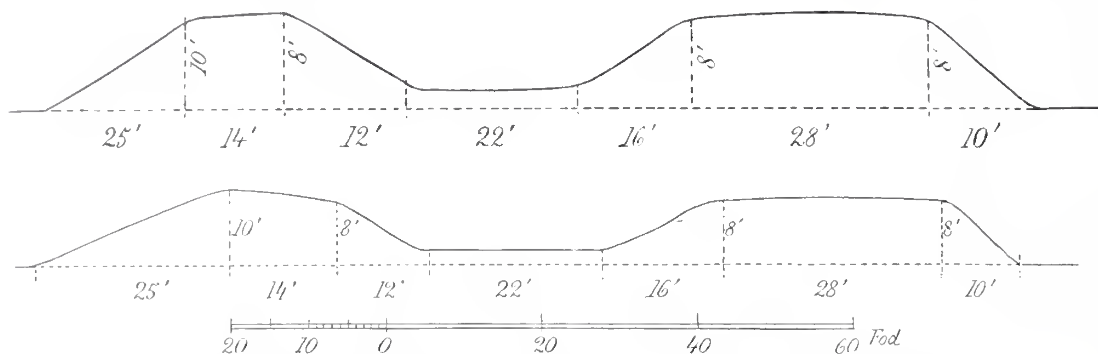

Fig. 5—6. Øverste Figur kopieret efter Kindt, den nederste omtegnet i Maal.

Den øverste Figur er kopieret efter Kindt uden Forandring, den underste er samme Billede omtegnet i rette Maal.

De nævnte fortjenstfulde Arbeider fra Begyndelsen af Fyrrerne udgaves vel ikke i Trykken, som dette allerede ere sagt; men senere ere de blevne benyttede i flere Afhandlinger af Prof. Heinr. Handelmann. Baade disse og andre Arbeider, der nedenfor skulle nævnes, ligesom flere ældre Skrifter af større eller mindre Betydning[1], vidne om den store Interesse, som Danevirke-Forskningen altid har havt for den lærde Kreds i Kiel.

I den følgende Tid, fra 1848, træde dog danske Skrifter i Forgrunden. J. J. A. Worsaaes »Danevirke«, 1848, en Tidskriftartikel i »Antislesvigholstenske Fragmenter«, I, har vel Præg af at være et Ungdomsarbeide; men det smukt formede Skrift har endnu sin Betydning. Paa en vis Maade kan dette ogsaa siges om N. M. Petersens Fremstilling i »Danmarks Historie i Hedenold«, 1854, II, S. 14, 37, 42, idet der her gives en Udsigt over alle de Meninger om Danevirke, der efterhaanden havde ophobet sig i Løbet af Aarhundreder. Endog det alleræ ldste gjenoptages, og Alt er forenet paa saadan Maade, at Usikkerheder og Vanskeligheder ikke træde følelig frem. Det Hele er dog saaledes kun blevet en Behandling af Literaturen om Danevirke, men ikke af dette selv. Saaledes ogsaa P. G. Thorsens »Stadsretter«, 1855, der imidlertid bragte nye Anskuelser, og tillige for lang Tid fuldstændig afgjørende for visse Spørgsmaal, omend ingenlunde i heldig Retning. Videre Bemærkninger fremsatte samme Forfatter senere i »De danske Runemindesmærker«, 1864, S. 189.

Da fremkom endelig i 1859 i »Annaler for nordisk Oldkyndighed« den første større og fuldstændige Undersøgelse af Danevirke og indtil nu den eneste foreliggende, ved Adjunkt i Slesvig Chr. C. Lorenzen. Dette Skrift er bygget paa Selvsyn. Detailbeskrivelsen af Voldene, Stykke for Stykke, er foretagen med en Omhu og Nøiagtighed, der fremtidig overflødiggjør en Redegjørelse af denne Art. Ogsaa det tidligere fremkomne Materiale er benyttet, saaledes navnlig Timms Arbeider; det af Lorenzen meddelte Kort og Profilerne af Voldene ere hentede derfra.

[1] Schlesw.-Holst. Provinzialblätter, 1830, S. 346, 364. Berichte d. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesellsch. für d. Sammlung u. Erhaltung vaterl. Alterthümer, VI, 1841; VII, 1842; IX, 1844. Jahrbücher für Landeskunde d. Herzogthümer, 1859, II, S. 424

Men saa alvorligt og grundigt som Studiet var, sees det dog ofte, at Forfatteren ikke var øvet i archæologisk Forskning. Ogsaa var den billedlige Fremstilling af Monumentet lidet tilfredsstillende.

Til at Lorenzens Skrift snart blev forældet, bidrog det, at Kjendskabet til Danevirke hurtig blev væsentlig udvidet. I 1861 og nærmest paafølgende Aar foregik de store Arbeider, hvorved Hovedvolden omdannedes til Forsvar. Saaledes gaves der paa flere Steder et dybt Indblik i Voldens Indre, og J. J. A. Worsaae drog Omsorg for, at Iagttagelser bleve indsamlede, og at gode Afbildninger udførtes; samtidig virkede han med Held for Bevaringen af de øvrige Voldstrækninger. Det var dengang paatænkt at udgive et beskrivende Værk over Danevirke. Kun spredt og sparsomt fandt dog det saaledes tilveiebragte Materiale, der opbevares i Nationalmuseet, Vei til Literaturen; noget er blevet optaget i Chr. C. Lorenzens Tillægsbemærkninger i »Annaler for nord. Oldkyndighed«, 1859, S. 327, og i samme Forfatters »Danevirke«, 1863; andet findes i Traps »Hertugdømmet Slesvig«, 1864, Afsnittet »Om Dannevirke« S. 587. J. J. A. Worsaae, fra hvem denne Artikel hidrører, stiller sig næsten paa alle Punkter til det yderste forbeholden overfor Spørgsmaalene om den historiske Bestemmelse af de enkelte Voldpartier. Først i det her foreliggende Arbeide ere de værdifulde Indberetninger af 1861 fra Ingenieur-Lieutenant G. Hamann og Prof. J. Kornerup, og navnlig de af den sidste tilveiebragte Afbildninger af forskjellig Art blevne benyttede i fuldt Omfang.

Efter 1864 begynde Undersøgelserne over Danevirke paany at vise sig i tydske Skrifter. Baade selvstændig og ret eiendommelig er Lempferts Behandling i »Jahrbücher für Landeskunde«, Kiel 1864, VII, S. 93. Ikke faa Udtalelser af denne lokale Embedsmand, der var fuldt stedkjendt, fortjene al Opmærksomhed. En kyndig Fremstiller af det ældre Stof er dernæst Prof. August Sach, der inddrog Danevirke i sin »Geschichte der Stadt Schleswig«, 1875, og i »Das Herzogtum Schleswig«, I, 1896, S. 32. Prof. Heinrich Handelmann undersøgte i »Zeitschrift der Gesellschaft für Schlesw.-Holst.-Lauenb. Geschichte«, 1881, X, S. 1 og 1883, XIII, S. 1, flere Partier af det hele Anlæg og kunde, navnlig ved Benyttelse af Timms og Kindts ovenomtalte Arbeider, fremføre nyt Stof og rigtigere Opfattelser; et og andet meddeltes tillige efter nogle haandskrevne Optegnelser af 1861 i Museet i Kiel, hidrørende fra dansk Oberst C. A. Krag. Fremdeles har Prof. J. Mestorf i »Mittheilungen des Anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein«, Kiel 1901, offentliggjort et smukt Skrift, hvori der tages indtrængende til Orde for Danevirkes Bevaring og Fredning. Endelig begyndtes der i Aarene 1900—1901 af Museet i Kiel en Undersøgelsesgravning indenfor Halvkredsvolden ved Haddeby Nor, der bragte store Fund, som i visse Retninger ere af afgjørende Betydning; de ere foreløbig publicerede af Dr. Friedr. Knorr i sidst anførte Tidsskrift, 1902. Fra denne Periode maa endnu sluttelig nævnes de preussiske Maalebords-Blade fra 1877, der oplyse ikke blot om de endnu bevarede Voldstrækninger, men ogsaa om flere næsten fuldstændig udjævnede Partier.

Fra dansk Side fremkom i 1868 A. D. Jørgensens vigtige Undersøgelser i »Aarbøger for nord. Oldkyndighed«, idet han rensede de historiske Efterretninger om Danevirke for nedarvede falske Tilføielser og samtidig gav Bidrag til Forstaaelsen af selve Monumentet. I Prof. Ludv. F. A. Wimmers med Rette priste, »mesterlige« Skrift »Sønderjyllands historiske Runemindesmærker«, 1892, og i hans senere »Danske Runemindesmærker«, I, er vel Danevirke ikke inddraget. Men Behandlingen af Runeindskrifterne bragte historiske Resultater, der senere have vist sig at være af største Betydning ogsaa for Monumentet. Andre og vigtige Paavisninger knyttedes hertil af Prof. Gustav Storm i »Historisk Tidsskrift«, Kristiania 1895, og der blev saaledes lagt en ny og sikker Grund for Opfattelsen af de historiske Forhold i Egnene omkring Danevirke gjennem d. 9. og 10. Aarhundrede. Herpaa er der bygget i de nu forelagte, archæologiske Undersøgelser.

For en Del har dog Prof. Wimmers Forskning allerede været benyttet ved Behandlingen

af Danevirke. I »Vor Oldtid«, 1897, S. 632, fremsatte Dr. Sophus Müller en ny Tydning af enkelte Partier af Værket, efterfulgt af en nærmere Begrundelse i »Aarbøger for nord. Oldkyndighed«, 1900. Som den sidste i Rækken har endelig Prof. Joh. Steenstrup, væsentlig imod Wimmer og Müller, hævdet ældre Anskuelser i Universitetsskriftet »Danmarks Sydgrænse«, 1900.

Saaledes har i Hovedtrækkene det Forløb været, gjennem hvilket Danevirke-Undersøgelserne ere skredne frem indtil vor Tid. Sagen syntes haabløs; men den optoges bestandig paany, og Fremskridt gjordes virkelig fra Tid til anden. Denne Forskning vil blive fortsat, indtil fuld Klarhed er vunden, og at ogsaa vor Tid har sit Tilskud at give, synes at fremgaa af, hvad de seneste Aar have bragt.

Det laa da nær at tage Sagen for paany til samlet Behandling. Den af A. D. Jørgensen og Sophus Müller fremførte nye Tydning af to af de vigtigste Voldstrækninger maatte drage andet med sig; Paavisningen af, at de ældre og yngre Anlæg frembyde en Forskjel i Bygningsmaade, maatte paavirke Dommen om andre Partier. Der forelaa tillige, som omtalt, en Del Iagttagelser, der ikke vare benyttede eller offentliggjorte. Endelig var der al Anledning til at foretage en egentlig archæologisk Undersøgelse af Monumentet paa vor Tids Maade og til at fremlægge Resultaterne heraf, ikke blot som forhen i Ord, men ogsaa som det nu gjøres, i Billed.

Om denne Sag forenede sig Nationalmuseets Mænd Sophus Müller og Carl Neergaard. De foretoge i Forbindelse med Museets Konservator Gustav Rosenberg i 1901 en Besigtigelse af samtlige Voldstrækninger ved Danevirke, hvorved der tillige udførtes Opmaalinger og tilveiebragtes photographiske Afbildninger. Andre Forsvarsværker i Slesvig, dels nordligere, dels sydligere, bleve derimod ikke inddragne i Undersøgelsen og findes ikke behandlede i foreliggende Arbeide.

Med Hensyn til de nedenfor meddelte Gjengivelser af Opmaalingerne bemærkes, at Nivellements-Punkterne ere angivne, forat der saaledes fuldt skal kunne dømmes om Nøiagtigheden. Punkterne ere med vedføiet: N. P. afsatte med korte, opadvendende Streger langs den Maalestok, der ledsager hver Opmaaling; de overføres paa denne ved at forlænge Stregerne lige opefter. De Betegnelser af Verdenshjørnerne, N., S., Ø., V., der findes i de samme Figurer, angive ikke den nøiagtige Retning, men skulle kun tjene som en almindelig Veiledning med Hensyn til Hovedretningen. Endelig er der i disse Figurer skjelnet mellem, hvad der henhører til de gamle Anlæg, og hvad der hidrører fra senere Tider, saaledes navnlig Skyttevolde og Jordhegn; alene de førstnævnte, gamle Partier ere udfyldte med Skraffering.

Til de paa Pl. XXXI—XXXII fremstillede Kort have de ovennævnte Maalebordsblade af 1877 været benyttede i Forbindelse med Timms og Chr. C. Lorenzens Kort. Foroven findes et historisk Kort over Danevirke med nærmeste Omgivelser, dog ikke omfattende Voldene ved Hollingsted. Kortet er delt i tre særskilte Partier; Størrelsen er $^1/_{40000}$. Foruden selve Voldene er der indført de dels ældre, dels samtidige Monumenter, der behandles i disse Undersøgelser, Alt med særlige Signaturer efter Art og Bevaringstilstand, saaledes som dette nærmere er angivet i et Hjørneudsnit paa det nedenfor staaende Oversigtskort. De Betegnelser, der ere tilføiede ved de forskjellige Volde og andre Punkter, ere dels de fra gammel Tid overleverede eller i Nutiden fastslaaede, dels ere de først indførte i foreliggende Arbeide. Naturforholdene, Strandlinie og Kyst, Søer, Mose, Vandløb og Skov, ere i det væsentlige angivne, som de nu findes; Heden er derimod udvidet til de omliggende, i nyere Tid opdyrkede Sandjorder. Om Signaturerne findes Oplysning i det andet Hjørneudsnit paa det nedenfor staaende Kort. Endelig maa det anføres med Hensyn til Angivelserne af Høideforholdene, at de ere overførte fra et i Nationalmuseet opstillet, stort Reliefkort, der udførtes 1902.

Tværs over Foden af begge Tavlerne findes anbragt et Oversigtskort for hele den Strækning fra Øst til Vest, hvorover Danevirke naaer. Det er i mindre Maalestok, $^1/_{80000}$. Alle

de archæologiske og historiske Monumenter findes gjentagne her, men uden at der er tilføiet skriftlige Betegnelser. Derimod er der til almindelig Veiledning indført en Del saadanne Betegnelser for Steder og Punkter, der oftere nævnes i de efterfølgende Undersøgelser.

Hvad angaaer Paalideligheden af den Redegjørelse for Danevirke-Monumentet, som her skal fremføres, maa det have en Del at sige, at Alt er grundet paa Selvsyn, og at Iagttagelserne ikke ere gjorte af Enkeltmand, men af tre i Forening. Meget væsentlig støtter den hele Undersøgelse sig dog til Fortiden, idet der ikke paany er foretaget en fuldstændig Afsøgning af hele Terrainet. Gjennemgaaende nøiedes man med en Besigtigelse af de af Chr. C. Lorenzen omtalte Voldstrækninger; efter dennes særdeles omhyggelige Efterforskning, der foretoges paa Grundlag af to andre ligesaa interesserede og dygtige Undersøgeres Arbeide, maa det antages, at ingen Voldrest er forbleven uopdaget.

Affattelsen af det foreliggende Skrift har været fordelt mellem de to ovennævnte, saaledes at Carl Neergaard har behandlet Hovedvolden fra Hollingsted indtil Slien, Sophus Müller de øvrige Anlæg. Der er herved stedse blevet mindet om den tidligere Forskning, naar dette skjønnedes at have nogen Betydning, og Forfatterens Navn og Skriftets Aarstal ere da anførte, medens den fuldstændige Bogtitel kun findes i den ovenstaaende Literaturoversigt. En fuldstændig Redegjørelse for alle ældre, hverandre lignende eller modsigende Meninger er derimod undgaaet, og da navnlig alt Modbevis af saadanne tidligere Anskuelser, der ikke længere kunne antages at have nogen Vægt.

Overhovedet har det ikke været Opgaven i dette Arbeide at samle Alt, hvad der kunde siges om Danevirke. Tværtimod har man villet undgaa at gjentage, hvad der forud er blevet rigtig fremsat. Det har været Hensigten at give en fyldig og klar Fremstilling af Monumenterne paa Grundlag af Selvsyn og dertil at føie et Studium af disse med det Maal at bringe en fuldstændig Tydning. Saaledes har ogsaa en Del historisk Stof maattet inddrages i Undersøgelsen, men dette alene fordi det bidrog til Opfattelsen af Monumenterne. De historiske Tildragelser ved og omkring Danevirke ere derimod ikke optagne i dette Skrift.

Hvad det bringer, foruden Fremstillingen af selve Monumenterne ved Afbildninger og Opmaalinger og ved Beskrivelser, er en stor, sammenhængende Hypothese til deres Forstaaelse. Som enhver god Hypothese af større Omfang har den her givne sit faste Grundlag i, at mange af dens enkelte Led ere fuldt sikre og beviste. De andre, ubeviselige Dele have, overensstemmende med Hypothesens Væsen, et saameget større Værd, som det her foreliggende Stof er mangeleddet: omfattende ikke faa særskilte Monumenter og Partier — og dertil flersidigt: baade af archæologisk og af historisk Art. Endelig er den hele Tydning, efter hvad der skjønnes, en saadan, at alle Enkeltheder hver for sig ere indgaaede i den med deres fulde Vægt, og at de tilsammen danne en baade i archæologisk og i historisk Henseende tilfredsstillende Helhed. *Sophus Müller.*

II. DANEVIRKES HOVEDVOLD, KONG GODFREDS VÆRK.

Hvor Danevirke-Voldene bleve byggede, har Sønderjylland en Bredde fra Øst til Vest af c. 7 Mil. En stor Del heraf er imidlertid opfyldt af Mose og blød Eng eller afbrydes af Vandløb, saaledes at den Strækning, gjennem hvilken en sydfra kommende Fjende nogenlunde let kunde trænge frem, i Virkeligheden var betydelig smallere. Længst mod Vest gik et 2 Mil stort, sammenhængende Vanddrag dannet af Trenen og Eideren og de Marskenge og Sumpe, der med tiltagende Bredde følge langs begge Floderne ud til Vesterhavet syd for Husum. Dette Vanddrag maa i

Oldtiden have været ganske ufremkommeligt. Ogsaa det umiddelbart øst herfor liggende Terrain indeholder Engstrækninger og Vandløb. Det synes imidlertid, at dog ikke den største og mest vandrige af disse Strømme, Reideaaen (i ældre Tid almindelig kaldet Spangebæk), der omtrent ved Hollingsted udmunder i Trenen, overalt har kunnet afgive en fuldt betryggende Spærring; end mindre gjaldt det om dennes Biaaer og de omliggende, mere eller mindre fugtige Engstrækninger. Den egentlige Passage gjennem den vestlige Halvdel af Sønderjylland foregik imidlertid gjennem det henved 1 Mil brede Bælte, som mod Vest begrænses af Reideaa-Engbæltet, mod Øst af Sliens inderste Lavninger. Det er en jævn og sandet Strækning, mod Nord dog fortsat i mere bølget Terrain og for en stor Del dækket af Hede. I Middelalderen krydsedes dette Landbælte af den bekjendte Hærvei eller Oxevei, Hovedveien gjennem Sønderjylland op i den nørrejydske Halvø. Men ogsaa i Oldtiden maa der have gaaet en Færdselsaare her. I lige Linie omtrent fra Nordvest til Sydøst trækker der sig en tæt Række af Gravhøie hen gjennem Landbæltet. Enkelte ere meget anselige, indtil 5—6 M. høie. Gjennemgaaende ere eller have de dog været af Middelstørrelse, 2—3 M. høie og c. 20 M. i Tværsnit. Adskillige ere imidlertid overpløiede eller ret stærkt udjævnede; men endnu kan der over en 6 Km. lang Strækning paavises mindst 52. Ikke sjælden liggende to og to omtrent overfor hinanden maa de tænkes at have omrammet den ældgamle Færdselsvei, der da løb lidt vestligere end den senere Oxevei (se Pl. XXXI—XXXII).

Ikke meget anderledes vare Mulighederne for en Hærs Fremrykning gjennem den tilsvarende østlige Halvdel af Sønderjylland. Umiddelbart øst for forannævnte Landbælte dannede Slien med sine Nor og Bredninger en fuldstændig Spærring. Hvor Slien imidlertid efter sit første, østlige Løb bøier i nordlig Retning, aftager den kjendelig i Bredde, og paa denne sidste Strækning maatte den allerede i Oldtiden vel næppe kaldes ganske ufarbar. Naturlige Terrainhindringer laa derimod for denne yderste Strækning Vedkommende noget sydligere, ved Begyndelsen af Halvøen Svansen. Her skjærer til den ene Side den dybe Ekernførde Fjord sig ind med sin Fortsættelse Vindeby Nor. Til den anden Side findes sumpede Strækninger, gjennem hvilke Østerbækken flyder hen til Sliens store Bredning. Men mellem Vindeby Nor og Østerbækken er der en aaben Strækning paa henved ½ Mils Bredde, et fladt Landbælte ganske som Strækningen mellem Slien og Reideaa. End ikke Rækken af Gravhøie mangler her som Vidnesbyrd om Færdsel i Oldtiden. Ved Østervolden skal denne Høirække nærmere blive omtalt.

De let fremkommelige Egne paa den 7 Mil lange Strækning tværs gjennem Sønderjylland indskrænke sig saaledes i det væsentlige til de to nævnte Landbælter i Vest og Øst. Ved at lukke for dem kunde der dannes een sammenhængende Forsvarsstilling. Dette eiendommelige Forhold maa den have seet og rigtig beregnet, som reiste de første Danevirke-Volde.

De frankiske Annaler berette, at det var den danske Kong Godfred, i Begyndelsen af det 9. Aarhundrede. Godfred havde gjort et Angreb paa Abodriterne, som havde sluttet sig til Karl den store, men var bleven slaaet tilbage, og han befrygtede nu et Hævntog af Keiseren. Aar 808, fortælle Annalerne, gik Godfred med sin Hær til Slistorp og bestemte, at der til Værn for Rigets Grænse imod Sachserne skulde bygges en Vold, »som skulde gaa fra den østlige Havbugt, der kaldes Østersalt, til Vesterhavet«. Dette er den eneste foreliggende, gamle Efterretning om Godfreds Befæstningsarbeider. Nogenlunde samtidig med Begivenhederne som den er — idet Krøniken antages forfattet i 9. Aarh. —, kunde den Omstændighed, at Notitsen findes i en udenlandsk Aarbog, synes at give den forøget Betydning.

Danevirke-Forskerne have da ogsaa til alle Tider godkjendt den. Ligeledes har man almindelig været enig om, at Godfreds Virke bestod af to særskilte Voldlinier, dragne over hvert af de forannævnte to Landbælter i Vest og Øst. Østervolden maatte følgelig være den ene. Mere tvivlsomt kunde det derimod være, hvad der skulde udpeges som den vestlige Linie. Hyppigst

antoges det dog at være Kovirket, baade fordi dette var en forholdsvis kort Vold, af Længde omtr. som Østervolden, og fordi det ved sin Beliggenhed sydligst af samtlige Volde mellem Slien og Trenen nok kunde gjøre Indtryk af at være primært. Der henvistes fremdeles til følgende Forhold. Godfred havde udstedt Ordren om Værnets Bygning i Aaret 808. Men allerede 810 blev han myrdet, og det næste Aar sluttede hans Efterfølger Hemming Fred med Keiser Karl den Store. Da Fjendtlighedernes Ophør sikkert medførte en Standsning i Danevirke-Voldenes Bygning, vilde der til det hele Foretagende da kun være medgaaet 2, høist 3 Aar. Men i en saa kort Tid kunde der formentlig ikke være udrettet særlig meget. Det antydedes undertiden endog, at Østervolden og Kovirket mulig vare ældre end fra Godfreds Tid, reiste af en Kong Dan, og at Godfred kun havde udbedret dem.

Mod Kovirkets Henførelse til Begyndelsen af 9. Aarhundrede strider dog meget. Dels kunde en Forsvarslinie Østervolden-Kovirket ikke ret siges at gaa fra »Østersalt til Vesterhav«; thi de faktiske Forhold vise, at først den Linie var fuldstændig, som mod Vest støttede sig til Vanddraget ved Trenefloden. Men Kovirket var tydelig ingensinde planlagt til at naa saa langt, og det kunde derfor ikke opfattes som et ufuldendt Voldstykke. Dels er Kovirket øiensynlig bygget efter ganske andre Principer end Østervolden; det maa, som det i et senere Afsnit skal blive vist, henføres til en langt yngre Periode. Fremdeles bør der mindes om, at Udstrækningen af Godfreds Befæstningsanlæg ikke alene beroer paa den anvendte Tid, men ogsaa paa Arbeidsmandskabets Størrelse. Naar de frankiske Annaler berette, at Kongen delte Arbeidet med Værnets Bygning mellem sine Hærførere (*duces*), kunde dette snarest synes at tyde paa, at et stort Mandskab har staaet rede, arbeidende samtidig over lange Strækninger. Iøvrigt lader Sven Aagesøn Dronning Thyra ogsaa kun have anvendt 3 Aar paa hendes Virke. Om dettes anselige Størrelse har der dog hidtil saa godt som ikke været tvivlet.

Naar der saaledes maa udpeges en anden Vold som Godfreds vestlige Virke, kan der næppe blive Tale om andet end den lange Vold, der fra Sliens inderste Lavninger i Øst strækker sig til Trenefloden i Vest. Allerede ved sin Beliggenhed gjør den Indtryk af at hænge sammen med Østervolden. Kun disse to Linier tagne under eet kunne med Føie siges at gaa fra Østersalt til Vesterhav. Ogsaa synes denne lange vestlige Vold i sine oprindelige Partier — forsaavidt en nærmere Betragtning da overhovedet er mulig — at være af een Støbning, helt igjennem opført efter samme Plan, og just den, som gjenfindes ved Østervolden.

At tidligere Forskere ikke have kunnet erkjende dette, men opfattet Vestervolden som reist Stykke for Stykke til forskjellige Tider, beroer paa flere Omstændigheder. Hele det midterste Stykke af Vestervolden er senere blevet udbedret bl. a. ved Paaførsel af nye Jordlag. Derved skjultes imidlertid den oprindelige Kjærne for en umiddelbar Betragtning. Spaden brugtes ikke tidligere ved Studiet af Danevirke-Voldene. Et Indblik i Midtstykkets Indre bragte først de Gjennemskjæringer, der fandt Sted i 19. Aarhundrede væsentlig som Følge af Skanseanlæg. Men det fulde Udbytte af disse Gravninger har hidtil ikke været benyttet.

Desuden har der været Tider, hvor man synes at have manglet Kundskab om et stort og vigtigt Parti af Vestervolden, nemlig det første, nordøstlige Stykke mellem Sliens inderste Lavninger og den nu udtørrede Danevirke Sø. Ganske vist siger J. A. Cypræus 1634, at Vestervolden gik fra Sumpene ved Hollingsted hen til Slien. Men med Kjendskab til de nærmest følgende Tiders Viden om Danevirke maa man snarest tro, at Cypræus med Slien har ment det fra Slien udskydende Haddeby Nor. O. Worms ligelydende Angivelse fra 1643, at Volden begyndte »ved Slien ikke langt fra Slesvig og Gottorp«, maa sikkert opfattes paa samme Maade. Da Danckwerth i Aaret 1652 som den første beskrev de enkelte Partier af Danevirke-Voldene, kjendte han i hvert Fald ikke dette nordøstlige Voldstykke, men lod Godfreds Vestervold fra Danevirke Søen

fortsætte sig i Forbindelsesvolden over til Halvkredsvolden ved Haddeby Nor. Saaledes er Forholdet ogsaa fremstillet paa Johannes Meiers Kort (se S. 202). Endnu i Begyndelsen af 18. Aarh. siger Zacharias Wolff, at »Danevirke-Volden begynder foran den gamle By Slesvig ved Haddeby Nor«. Først Ulrich Petersen, † 1735, indfører dette nordøstlige Voldstykke i Literaturen. Han beskriver det imidlertid kun med faa Ord, og hvad han anfører om dets Bestemmelse, lyder ret mærkværdigt. Det skulde være bygget for tilligemed Forbindelsesvolden fra Danevirke Sø til

Fig. 1. Voldstykket mellem Danevirke Sø og Gottorp Engene. 1901.

Halvkredsvolden at beskytte den store »Thyraborg«, som efter hans Formening har ligget i Vinkelen mellem disse to Volde. Antydningsvis fremsatte han dog den Mulighed, at denne nordøstlige Ende af Vestervolden kunde være et ældre Parti, der senere forfaldent afløstes af Forbindelsesvolden; men han foretrækker dog den førstangivne Forklaring. Paa Ulrich Petersens iøvrigt meget løst skitserede Danevirke-Kort er Voldstykket derimod ikke afsat. Her mangler dog ogsaa andet, hvorom han beretter med Ord. I Billede er Volden fra Danevirke Sø til Slien første Gang fremstillet paa Kortet i Danske Atlas fra 1757 og paa det beslægtede Kort i Langebeks Scriptores fra 1761. I det 19. Aarhundrede omtales den af alle Forfatterne, men om dens Bestemmelse herskede der længe vexlende Meninger. Worsaae formodede 1848, at den var anlagt »for det mulige Tilfælde, at Hedeby og Slistorp kunde blive indtagne af en fremrykkende Fjende«. Lorenzen lader den være en i senere Tid opført Retraitelinie, tjenende til at optage Hæren, naar Volden fra Haddeby Nor til Danevirke Sø var stormet. Først med Kindt (i Jahrb. f. d. Landeskunde Schlesw.-Holst., 1859, II, S. 425), Lempfert, A. D. Jørgensen og Sach førtes Studiet ind i et rigtigt Spor.

Det var sikkert for en Del Naturforholdene, som gjorde, at denne Voldlinie saa længe

undgik Forskernes Opmærksomhed. En tæt Skov bredte sig i ældre Tid over Terrainet. Desuden var Volden alt tidlig bleven ret stærkt ødelagt og udjævnet. Ulrich Petersen siger, at dens Høide dengang kun var ringe. Paa Kortet i Danske Atlas fremstilles den overskaaren i mange Smaastykker ved brede Gjennemgravninger.

Saaledes vil man nu kun finde denne Voldlinie delvis bevaret. Den begynder ved Gottorp Engene tæt vest for Slesvig, i Nærheden af et Teglværk; en Jærnbanedæmning fører her over dens Spids. Paa de første 250 M. strækker den sig i omtrent sydlig Retning, nedad en lille Skraaning og henover en Lavning. Efterat være fortsat op ad den modstaaende Skrænt bøier Volden i Sydvest, og denne Retning beholder den paa sit øvrige Løb hen til Danevirke Søen. Paa hele denne Strækning gaaer den væsentlig i en lige Linie over høit, tørt Terrain, indeholdende her noget mere Jordmasse end, hvor den fører over Lavningen. Indtil en Afstand af 550 M. fra den nævnte Bøining er den dog stærkt nedpløiet; kun af dens sydøstlige Fod er der bevaret en Del under et Jorddige, som følger Volden. Efter dernæst paa en Længde af c. 100 M. at være fuldstændig bortgravet træder Volden paany frem, og over en dobbelt saa lang Strækning viser den sig som en langstrakt, jævnt hvælvet Rygning, ret bred i Basis og med svagt skraanende Sider.

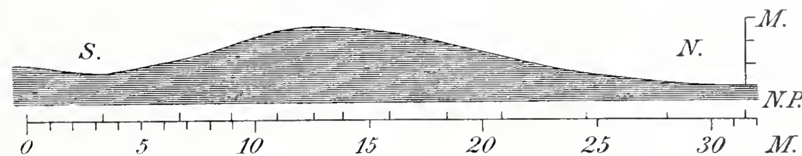

Fig. 2. Voldstykket mellem Danevirke Sø og Gottorp Engene. Tværsnit maalt 1901.

Af dette sidste Parti — det bedst bevarede af hele denne Linie — giver Fig. 1 et Billede. Volden sees i Midten. Standpladsen er paa selve Voldkronen, og der sigtes mod Nordøst. Voldens Dimensioner fremgaa af Profilet Fig. 2, der ligeledes er taget her. Høiden beløber sig til c. $2^{1}/_{2}$ M., Bredden til c. 20 M. Disse Maal svare saaledes i det Hele godt til Angivelserne hos Kindt, hvorefter Volden har været 7—8 Fod høi, 60 Fod bred.

Paa de sidste 500 M. tegner Volden sig som en ret udvisket Linie; et Sted er den næsten helt bortgravet, et andet Sted hæver den sig derimod til en lignende Høide som i Profilet Fig. 1. Med Spidsen strækker den sig endelig lidt ned ad Skraaningen mod den fordums Danevirke Søs Østside, omtrent midt ud for den, og her smelter den sammen med Dobbeltvolden (se Afsnit X).

Ældre Beretninger tale om, at der har været en Grav foran Volden. Efter Ulrich Petersens Angivelse var den temmelig bred. Kindt sætter Bredden til c. 20 Fod. Ogsaa Lorenzen har bemærket Graven, dog kun ved Voldens nordlige Del. Der sees nu virkelig flere Steder, saaledes navnlig paa Strækningen, hvor Billedet Fig. 1 er taget, et let Svei foran Volden. Men med Kjendskab til de aldeles uomtvistelige, kunstige Grave foran Danevirke-Voldene, vil man næppe være i Tvivl om, at Graven her er af en anden Art. Den gjør et mere uregelmæssigt, ligesom halvt tilfældigt Indtryk. Forholdet turde sikkert være, at der paa denne Strækning som iøvrigt paa mange andre Steder, hvor Voldene bleve lagte, har været nogle naturlige Smaa-Lavninger og fugtige Huller. Disse har man medinddraget i det hele Forsvarsanlæg, idet man klogelig ikke undlod at drage Fordel af de Midler, Naturen ydede, til at danne en tør eller vaad Spærring foran Volden. En Grav i Ordets egentligste Betydning bliver der saaledes ikke Tale om. Naar Sveiet foran Volden fra Gottorp Engene til Danevirke Sø endnu i vor Tid hist og her staaer ret tydelig, bør der ogsaa mindes om, hvad Kindt fortæller, at »Graven« i nyere Tid delvis skal have været benyttet til Fiskedamme.

Ogsaa langs Voldliniens Bagside kan der enkelte Steder spores en let Sænkning. Denne er dog sikkert fremkommen ved Voldens Bygning, idet man har taget Jorden saavidt muligt paa nærmeste Sted. En lignende Fordybning træffes endnu bag andre af Danevirke-Voldene.

Trods Udjævningerne er den her beskrevne Voldlinie af ikke ringe Betydning for Studiet af Godfreds Vestervold. Den byder den Fordel ikke i følgende Aarhundreder at være bleven udbedret og omdannet — sin Betydning havde den jo væsentlig tabt, da den anselige Forbindelsesvold fra Danevirke Soen til Halvkredsvolden blev trukken foran den. Derfor lade Plan og Tanke ved Anlæget sig tydeligere erkjende her end ved de senere ændrede Partier af Vestervolden.

Betegnende for Volden er da, at den udelukkende er af Jord, med forholdsvis ringe Dimensioner. For ikke at kunne omgaaes stotter den sig med begge Ender til vaade Terrainforhindringer, Sump og So. Men mellem disse Yderpunkter er den som en sluttet Forsvarsstilling saavidt muligt dragen efter en lige Linie. Saaledes krævede den mindst Mandskab til Forsvaret. Hist og her maatte der vel gives noget efter for Naturen, og Volden bugtedes let; men i Almindelighed hverken undgik man med Flid de fugtige Steder eller opsøgte Høiderne. Volden kom derfor snart til at ligge paa Engbund, snart paa høi og tør Grund. I førstnævnte Tilfælde sparedes der noget paa Jordmassen, idet Volden her var mindre udsat for Angreb. Hellerikke ændsede man under sin Bestræbelse for at holde en lige Linie, om der tæt foran Volden kunde være et høiere Terrain, hvorfra den i moderne Forstand kunde beherskes — et karakteristisk Exempel herpaa findes ved den nordlige Ende af Voldstykket, hvor det fra den lille Lavning fortsætter sig op ad Skraaningen mod Syd. Det laa i hine fjærne Tiders Krigsførelse — Nærkampen —, at Fjenden uhindret maatte have Lov til at brede sig paa Fladen foran Volden; forst ved selve Voldfoden begyndte Kampen. Det er det samme eiendommelige Træk, som iagttages ved Gruppen af Voldsteder fra Oldtidens Slutning, at Forsvarerne ikke som senere, i Middelalderen, lagde horizontal Afstand mellem sig og Angriberne. Endelig var Godfreds Vestervold ikke dækket af en kunstig Grav.

De samme Karaktermærker vılle mere eller mindre tydelig gjenfindes ved de følgende Dele af Vestervolden. Hvor der hist og her maatte være en Afvigelse, skyldes dette væsentlig den forskjellige Funktion af Volden, om den var dækket af foranliggende vaade Lavninger, eller den havde høi og tør Flade foran, under og bag sig.

Paa den vestlige Side af Danevirke Soen, i Høide med Voldlinien fra Gottorp Engene, begynder Godfreds Virke ikke strax. Lorenzen vil ganske vist finde, at der fra Søen i omtrent sydlig Retning strækker sig et 400 Skridt langt Voldstykke hen til den i Afsnit IX beskrevne Borgplads. Ogsaa Kindt taler om et Voldstykke mellem Søen og Borgpladsen, men sætter kun Længden til 80 Alen. Hvad der sees her, er imidlertid kun en naturlig Høining, som følger umiddelbart langs den vestlige og sydvestlige Side af den fordums Sø, med ret stærkt Fald mod denne, men jævnt fortsat over i det bagved liggende Terrain. Det er først umiddelbart ved og vest for den nævnte Borgplads, at Godfreds Volden igjen begynder. Her ligger en langstrakt, naturlig Hoining med Retning Sydvest-Nordøst; dens Ryg bærer et noget udjævnet, men ret svært Voldstykke. Kort har dette imidlertid været; thi Bakken er kun 100 M. fra sin østlige Ende afbrudt af en ganske smal Engstrimmel, der har staaet i Forbindelse med Danevirke Søens Sydspids. At denne Afbrydelse i Volden, som man har sagt det, skulde være dannet i ny Tid, for at Jorden kunde benyttes til at høine den bagved liggende Eng, er der næppe Grund til at tro.

Paa den anden Side Engstrimlen viser Volden sig strax igjen. Herfra gaaer den saa, 600 M. lang, i omtrent lige Linie mod Sydvest hen til Hovedveien, den saakaldte Oxevei, ved Lille Danevirke. Begyndende lav hæver Volden sig hurtig til betydelig Høide. For en Del strækker den sig i Brynet af en lille Bøgeskov. Dette paa Bagsiden træbevoxede Parti er iøvrigt et af de smukkeste og mest imponerende af den hele lange Vestervold. Det staaer væsentlig uberørt, som fra Oldtiden af; kun er der i de slesvigske Krige blevet ført et Brystværn for

Soldater hen over dets Krone. Længere mod Vest, udenfor Skoven, og hen til Veiaabningen er Volden derimod stærkt ødelagt. Kun Midtpartiet staaer; i Karakter svarer det dog til den østligere Del.

Ved Fig. 7 S. 250 og Planche XXXIV samt ved Profil 6 paa S. 248 flg. er der givet et Billede af dette Voldstykke. Det sees dog strax, at Udseendet er et andet og Dimensionerne betydeligere end ved Voldstykket fra Gottorp Engene til Danevirke Sø. Høiden er c. 6 M., Bredden 30 M. Formentlig betyder dette, at den oprindelige Vold fra Godfreds Tid senere er bleven forhøiet. Om Tidspunktet, da dette maa antages at være skeet, skal der berettes i Afsnit VII. Med fuld Sikkerhed kan der dog ikke tales. Der er i nyere Tid ikke her som længere mod Vest dannet større Tværsnit i Volden, saaledes at dennes Indre ret har ladet sig studere. Dog tør det formodes, at Voldstykket i det væsentlige er opført af Jord alene.

Hvor denne Voldlinie ender, løber den anselige Oxevei forbi. Her er fra de ældste Tider Passagen foregaaet gjennem Danevirke. For Aabningen var der sikkert en Port. I en Krønike fra c. Aar 1000, forfattet af Biskop Thietmar af Merseburg, kaldes Portaabningen Wieglesdor (om Betydningen af dette Navn se navnlig A. Sach: Das Herzogtum Schleswig, I, S. 50 flg.). Den sædvanlige Betegnelse for Stedet er dog Kalegat, et ret mærkeligt Navn, hvoraf der er fremsat adskillige mere eller mindre sandsynlige Forklaringer. Ordet træffes første Gang hos Thraziger og J. A. Cypræus, der begge kun omtale denne ene Veiaabning i Vestervolden. Ogsaa Danckwerth har det, men han nævner tillige et Kalegat c. 1900 M. vestligere i Volden, hvorigjennem han siger, at en Vei fører fra Gottorp til Husum. Paa Johannes Meiers Kort kaldes denne Vei Kalegatveien. Ulrich Petersen beretter ligeledes om begge Passagerne og kalder dem Øster Kalegat og Vester Kalegat. Fra ham gik disse to Navne over i den senere Danevirke-Literatur, og det mentes nu ret almindelig, at Volden fra første Færd havde været forsynet med to Gjennemkjørsler. Denne Antagelses Urigtighed turde dog sikkert fremgaa af, hvad der ovenfor er bemærket. Det vilde hellerikke stemme med et Udsagn i de frankiske Annaler; i Følge dette havde Godfred just befalet, at der i Volden kun skulde være een Port, gjennem hvilken Vogne og Ryttere uhindret kunde passere frem og tilbage. Voldaabningen Vester Kalegat er da sandsynligvis først brudt omkring Aar 1600.

Strax paa den anden Side af Kalegat (Øster Kalegat) begynder Virket igjen. Det strækker sig nu med en Længde af c. 4400 M. omtrent i lige Linie mod Sydvest hen til Reideaaen. Grunden, hvorpaa det er bygget, er sandet og tillige ret jævn; denne Karakter har iøvrigt Terrainet langt ud til begge Sider for Virket. Hist og her sees der lyngklædte Partier vistnok som Rester af en udstrakt Hedeflade, der i Oldtiden har dækket Egnen. Først ved Kurborg, tæt ved Voldbøiningen ved Reideaa, begynder det store Engdrag, der saa fortsætter sig mod Vest efter Trenen.

Selve Volden gjør imidlertid paa Strækningen mellem Kalegat og Kurborg et ganske fremmedartet Indtryk. Den er meget høi og bred; et Par Steder sees der i den Rester af Valdemar den Stores Teglstensmur, og foran Voldens Fod trækker der sig en Grav. Sikkert er dette i den Skikkelse ikke Godfredsvolden. Fordi denne paa Grund af Terrainets Fremkommelighed her var særlig udsat for Angreb, er den gjentagne Gange og paa forskjellig Vis bleven udbedret. Godfredsvolden staaer derfor nu kun som en Kjærne omtrent midt inde i den svære Vold, dækket af senere paaførte Jordlag og skjult bag en Kampestensmur samt Valdemarsmuren. Mere eller mindre tydelig er Godfreds Virke imidlertid iagttaget, da der i Aaret 1861 blev anlagt tre store Skanser (Nr. 14, 16 og 18) med omtrent lige indbyrdes Afstand i selve Voldlinien, og c. 250 M. af denne paa hvert Sted delvis bortgravedes. Lorenzen er den første, der omtaler dette Forhold. Senere nævner Handelmann det, væsentlig efter C. A. Krags Optegnelser. Fyldigere belyses det dog gjennem Beretninger og Tegninger dels af G. Hamann, dels og navnlig af J. Kornerup.

Tværsnittene Fig. 3—5 skyldes Kornerup. De hidrøre fra forskjellige Steder i Volden: det første omtrent 400 M. vest for Kalegat, det andet 1850 M. sammesteds fra, og det tredie 900 M. øst for Voldbøiningen ved Reideaa. I de to første Tegninger seer man længst tilhøire inde i Volden en Række mørkere Legemer, der ligge delvis i Fortsættelse af hverandre efter en buet Linie. De gjengive Træstammer, saaledes som disse fandtes i Jordfylden. Lignende Stammer afleirede paa samme Maade og paa tilsvarende Steder traf man iøvrigt næsten overalt i de Partier

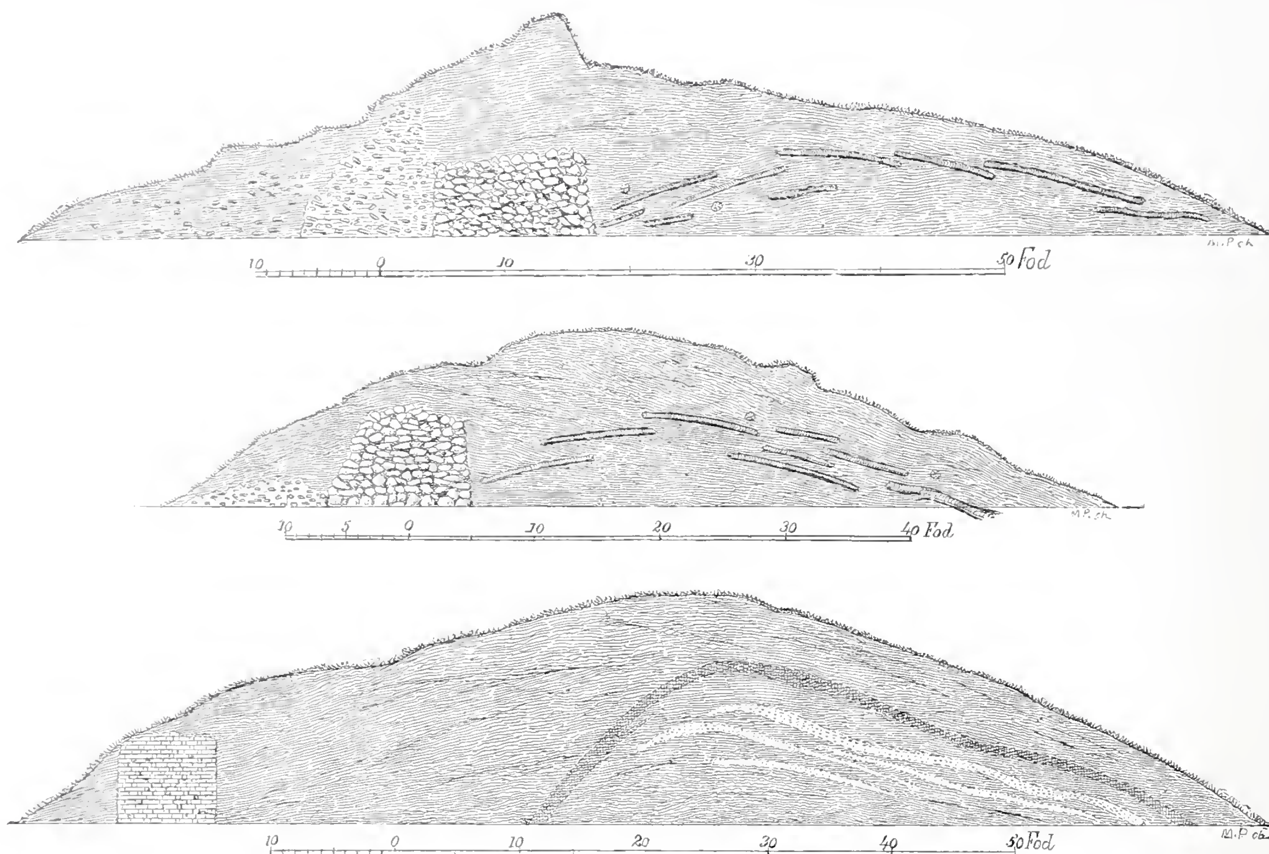

Fig. 3—5. Tværsnit i Danevirkes Hovedvold mellem Kalegat og Kurborg. Tegnede af Kornerup 1861.

af Voldstykket mellem Kalegat og Kurborg, som bleve bortgravne i 1861 for at give Plads til Skanser. Det tør saaledes formodes, at Trælagene strække sig gjennem i alt Fald Størstedelen af Voldlinien mellem Kalegat og Kurborg. Stammerne, af Birk, El og Eg, vare overhuggede til en Længde hyppigst af indtil 7 Fod; men fraseet Mærkerne efter Øxehug i begge Ender bare de ikke Vidnesbyrd om Bearbeidning. Paa mange fandtes Barken endnu paasiddende. I Reglen laa Stammerne paatværs gjennem Volden, i et enkelt Lag og tæt sammen. Undertiden saaes der dog to, et enkelt Sted endog tre Lag ovenpaa hinanden; i andet Lag laa Stammerne da ikke sjælden omtrent vinkelret over dem i første Lag. Nogen egentlig tilsigtet Ordning af Stammerne syntes dog intetsteds at kunne erkjendes; »de vare henkastede paa Kryds og tværs«, udtaler Kornerup om dem.

Den Jordhøining, Stammerne omspænde, har overalt en omtrentlig Bredde ved Grundfladen af 15—20 M. og en Høide af 2—2½ M. Men netop dette er, som foran vist, Godfredsvoldens Dimensioner. At det da er denne, de buede Trælag hvile umiddelbart ovenpaa, derom kan der ikke herske Tvivl. Hvad der høiner sig ovenover Trælagene, er de Jordmasser, som i senere Tid bleve paadyngede, da Danevirkevolden udbedredes.

Selv paa de Steder, hvor Trælagene ikke sporedes ved Gravninger i 1861, saaledes i

Nærheden af Kurborg, stod Godfredsvolden dog paa anden Maade ret tydelig afgrænset inde i den svære Vold. I Tværsnittet Fig. 5, som er maalt c. 900 M. øst for Voldbøiningen ved Reideaa, sees tilhøire i Billedet paa Træstammernes Plads en mørk, tyk og bueformet Stribe. Det angives at være et tørveagtigt Lag; Kornerup betragter det som havende dannet Overfladen af Godfredsvolden, der her iøvrigt var opført af mørk Jord isprængt med gult Sand i langstrakte, ofte let, buede Striber. Hermed kan ogsaa sammenholdes de af Hamann tegnede Tværsnit paa S. 247,

Fig. 6. Længdesnit i Danevirke, c. 700 M. vest for Kalegat. 1901.

navnlig Fig. 1—2 og 4, som ere maalte c. 1850, 2100 og 400 M. vest for Kalegat, de to altsaa omtrent fra de samme Steder som Kornerups Tværsnit. De vise ligeledes de bueformede Lag inde i Volden. Endvidere henvises til Fig. 3 i Afsnit XIV.

Et Længdesnit i Volden gjengiver endelig Fig. 6. Det er en Væg blottet omtrent midt i Volden, fra Kronen til noget over Bunden, og i en Afstand af c. 700 M. vest for Kalegat. Tæt under de mange Sten, der træde frem i Væggen, strækker der sig en ret svær, vandret Stribe af mørk, næsten tørveagtig Jord og umiddelbart under den en lys Sandstribe. Fylden nedenunder synes gjennemgaaende at være af en noget anden Karakter, mørkere og mere isprængt med Sand, end den overliggende Jord. Saaledes var det vel ikke usandsynligt, at man atter her kunde se den oprindelige, lave Godfredsvold, kjendelig paa den mørke Overfladeskorpe, og ovenover den de senere Jordtilførsler.

Den eneste Tvivl, de her berørte Forhold efterlade, gjælder Betydningen af de bueformede Trælag. Man har tidligere sagt, at Stammerne vistnok have dannet en Art Sparreværk, der skulde hindre den løse, underliggende Jord i at skride ud under Vægten af Jordmasserne, der dyngedes ovenpaa. Som denne Antagelse ikke støttes af Forhold iagttagne andetsteds ved lignende

Monumenter, har den i og for sig kun ringe Sandsynlighed. Om Træstammerne virkelig havde havt denne Betydning, maatte de sikkert have været forbundne indbyrdes til større eller mindre sammenhængende Flager. Men noget saadant er intetsteds iagttaget. Efter Stammernes ret tilfældige Leie synes det naturligere at antage, at de oprindelig have udgjort et stort Tømmerværk eller en lignende Trækonstruktion, der af Godfred var reist paa eller foran Jordvolden til Forstærkning af dette særlig udsatte Voldstykke mellem Kalegat og Kurborg. Ogsaa Materialets Beskaffenhed og ensartede Bearbeidning peger snarest i denne Retning. Det maatte da antages, at Tømmerværket i Tidens Løb forfaldt eller væltede om. Da Volden saa senere blev forhøiet, lod man Stammerne blive liggende, hvor de vare faldne, eller slængte dem ud over Voldens Sider, saaledes at de kom til at danne som en Art Fyld.

Der skal i denne Sammenhæng ogsaa nævnes, at under den Kampestensmur, som i senere Tid droges umiddelbart foran eller lidt opad Godfredsvoldens Sydside just paa den her

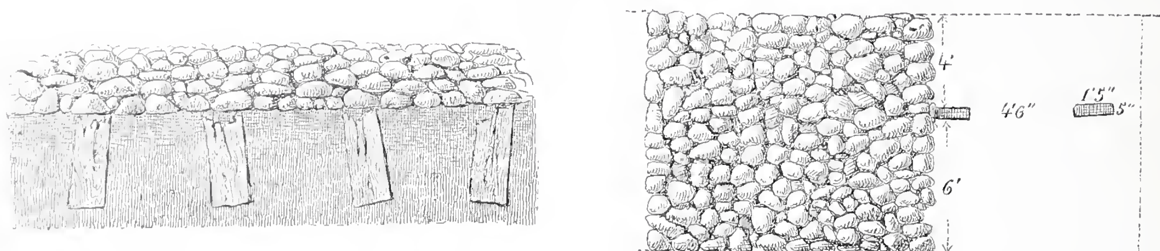

Fig. 7 a—b. Træplanker under Kampestensmuren foran Godfredsvolden, tæt ved Kalegat. Tegnede af Kornerup.

omhandlede Strækning mellem Kalegat og Kurborg (se Afsnit VII), har man et enkelt Sted, 6—700 M. vest for Kalegat, iagttaget Rester af Egeplanker nedstukne i den faste Undergrund. Disse Planker kunne sikkert ikke være samtidige med Kampestensmuren, thi de synes ganske betydningsløse for denne. Saaledes maatte de være ældre end Muren, ikke usandsynlig hørende sammen med det Tømmerværk, som Godfred reiste ved Midtpartiet af sin Vestervold. Ved Fig. 7 er Plankefundet gjengivet. 7a er et Snit, 7b er seet fra oven, og Kampestenene ere over en lille Strækning fjærnede, for at Træstykkernes Plads kan blive synlig. Plankeresterne vare henved 4 F. lange, 1 F. 5 T. brede og 5 T. tykke. De stode i Linie, men med nogen indbyrdes Afstand.

Omtrent ved Kurborg, 350 M. øst for Voldbøiningen ved Reideaa, kommer Godfreds Virke igjen til Syne (se Pl. XXXI). Meget betegnende er det just paa dette Sted, at Engdragene om Reideaa begynde. Her var en senere Forstærkning af Volden ikke nødvendig, idet Terrainet vedblivende ydede en god Dækning. Godfredsvoldens Udseende paa dette Sted fremgaaer af Billederne Fig. 8—9. Det er en velbevaret, smukt rundet Høining, med jævnt skraanende Sider og uden foranliggende Grav. Det første Billede giver en Udsigt hen over Voldens Rygning mod Nordøst, med Standplads nær Bøiningen ved Reideaa. Tilhøire for Volden løber en moderne Afvandingskanal. I Fig. 9 sigtes der mod Sydvest. Volden staaer i Forgrunden tilvenstre, og der sees ud over de vidtstrakte Engdrag. Den stærkt brudte Linie i Billedets Baggrund er Voldstrækningen langs Reideaa.

Profilet Fig. 11 er maalt c. 175 M. nordøst for Voldbøiningen. Virket har her en Bredde af c. 22 M., en Høide af c. 3 M. Lidt længere mod Nordøst ere Dimensionerne noget betydeligere, idet Godfredsvolden taber i Høide og Bredde, jo mere den nærmer sig Knækket. Selve dette er nu helt omdannet. I den sidste slesvigske Krig har der her staaet en Skanse (Nr. 19).

Paa den anden Side Knækket fortsætter Volden sig gjennem Eng- og Mosedragene om Reideaa til henimod Hollingsted. Denne Voldstrækning, opført af Jord og Græstørv uden Indblanding af Sten, er henved 4600 M. lang. Retningen er vestnordvestlig undtagen nærmest Hol-

lingsted, hvor Volden bøier lidt i Syd. Fraseet en lille Afbrydelse nær Vestenden har den udgjort een sammenhængende Linie, dog med vexlende Høide og Bredde Alt efter Terrainets Art. Hvor

Fig 8. Danevirke, tæt øst for Voldbøiningen ved Reideaa. 1901.

Fig. 9. Voldbøiningen ved Reideaa. 1901.

Volden gaaer over Mose eller fugtig Eng, der synker den paa sine Steder noget; hvor den ligger paa eller nær fast Grund, der hæver den sig. En Grav findes intetsteds foran den. Nu er Volden flere Steder gjennemskaaren af Veie; der har i sidste slesvigske Krig været anlagt Smaaskanser i den, og Ploven gaaer nu hen over større Partier.

Paa de første 1050 M. hen til en Veiaabning er Volden sværest; trods Gjennemskjæ-

ringer og anden Beskadigelse maa dette Stykke tillige kaldes det bedst bevarede af den hele Strækning. Tæt ved Stykkets Vestende er Billedet Fig. 10 taget. Der sees mod Øst hen ad Voldkronen. Siderne ere jævnt skraanende, Overdelen afrundet. Bag Volden ligger der ret fast Grund. Fig. 12 gjengiver Voldens Sydside; i Forgrunden breder den flade Eng sig. Virkets Dimensioner her fremgaa af Profilet Fig. 13, taget c. 735 M. vest for Voldbøiningen; Høiden er mindst 3 M., Tværmaalet 22 M.

Paa den anden Side af Veiaabningen har Volden over en Strækning ligeledes af c. 1050 M. en langt uanseligere Karakter. Uden Overgang er den strax ved Veiaabningen sunken ned til en

Fig. 10. Voldstykket langs Reideaa, tæt vest for Voldbøiningen. 1901.

Høide af kun $1^1/_4$—$1^1/_2$ M., og den er kjendelig forstyrret. I den sidste slesvigske Krig har her staaet en Skanse (Nr. 20). Paa den øvrige Strækning taber Volden yderligere i Høide; der er egentlig ikke andet at se end en temmelig bred og høi Kjørevei, som gaaer paa selve Volden. Stort mere end nu har der dog sikkert aldrig været. Man skulde saaledes snarere kalde den en opfyldt Vei end en Vold. Kun omtrent midt paa denne Strækning hæver Volden sig over et c. 150 M. langt Stykke til en Høide af $1^1/_2$ M.

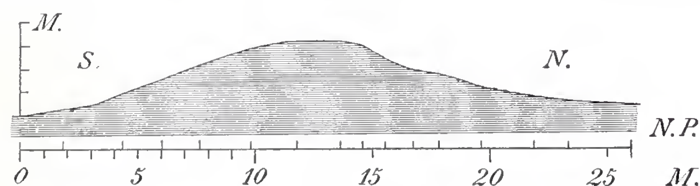

Fig. 11. Danevirke, tæt øst for Voldbøiningen ved Reideaa. 1901.

Helt eller dog væsentlig bortgravet er Volden paa de næste 300 M. Dette Parti ligger, ligesom hele Resten af Volden, nær Grænsen mellem Mark og Mose. En Skanse (Nr. 21) har staaet her i sidste slesvigske Krig. Saa kommer et 150 M. stort Stykke, hvor Volden, om end noget udjævnet, dog staaer med en Høide af 2 M. Af en lignende Karakter, kun mere udjævnet, er Volden paa de følgende 550 M.; Høiden overstiger ikke 1 M.

Hvor dette Parti ender mod Vest, er Volden over en Strækning af c. 200 M. afbrudt af en lav Mose. Der er nu intet at se her og har sikkert aldrig været noget. Terrainet maa vel have været tilstrækkelig fugtigt til at afgive en fuldt betryggende Hindring.

Paa den anden Side af Mosen kommer Volden igjen til Syne. Nu gaaer den i en svag Bue mod Vest eller tildels Vestsydvest. Fra den flade Eng reiser den sig som en meget bred, afrundet og udjævnet Ryg, men indeholdende ikke saa lidt Jordmasse. Bredden er over den følgende Strækning gjennemgaaende ens, medens Høiden varierer noget, fra 1—2 M. Enkelte Steder er Volden endog næsten ganske udjævnet; man skulde vanskelig kunne kjende den, om der ikke var en Indgrøftning til begge Sider. Den vestligste Spids af dette Voldstykke ligger c. 1300 M. fra Mosen. Her, c. 4600 M. vest for Bøiningen ved Reideaa, ender denne Voldlinie.

Fig. 12. Voldstykket langs Reideaa, tæt vest for Voldbøiningen. 1901.

Som bekjendt er det under dette lange Voldstykke og lidt hen under Volden umiddelbart paa den anden Side (øst for) Bøiningen ved Reideaa, at man ved Skanseanlæg i 1861 har truffet et høist mærkeligt Træfundament, lagt for at hindre, at Jorden i Tidens Løb skulde synke ned i den bløde Eng- og Mosebund. Lorenzen er den første, der omtaler det. Senere har Handelmann nogle Bemærkninger om det, væsentlig efter Notitser af Krag. Disse Beskrivelser kunne dog nu suppleres gjennem Kornerups og Hamanns Optegnelser.

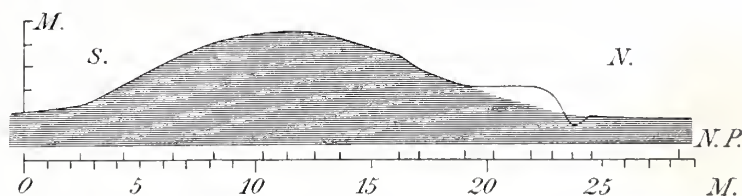

Fig. 13 Voldstykket langs Reideaa. Maalt 1901.

Kornerup har seet Tømmerværket paa en længere Strækning umiddelbart ved og vest for Voldbøiningen ved Reideaa. Det bestod nederst af c. 14 Fod lange, $1^1/_2$ Fod brede Egeplanker, der vare stillede paa Høikant, den ene i Fortsættelse af den anden paa langs hen under Volden. I disse Planker var der med omtrent lige store Mellemrum hugget Indsnit, og deri var der paatværs stillet andre, men hyppigst kun c. 8—10 Fod lange Egeplanker. Over det saaledes fremkomne Krydsværk var der lagt Træstammer, især af Bøg og Birk, tæt sammen og i to Lag over og paatværs af hinanden; i det underste Lag laa de i Voldens Længderetning. Stammerne

vare overhuggede for Enderne til en lignende Længde som Tværplankerne, men iøvrigt ubearbeidede. Herpaa hvilede Jordvolden. Til Illustration af Bjælkeunderlaget meddeler Kornerup de to her gjengivne Billeder Fig. 14 og 15. Det sidste viser Træværket ovenfra, det første delvis nedenfra. At Stammerne skulde være forkullede efter en Brand — som Lorenzen meddeler —, nævner han ikke; sikkert beroer dette ogsaa paa en Mistydning af Træets sorte Farve.

Hamann skildrer Trækonstruktionen her paa lignende Maade. Han siger, at Hovedplankerne vare 17—18 F. lange, 9—18 T. brede og $2^1/_2$ T. tykke. Fremdeles tilføier han, at Tværplankerne med deres sydlige Ende hvilede paa svære Egestammer. Blandt Stammerne ovenpaa Planke-Krydsværket iagttog han Birk og El og undertiden Eg.

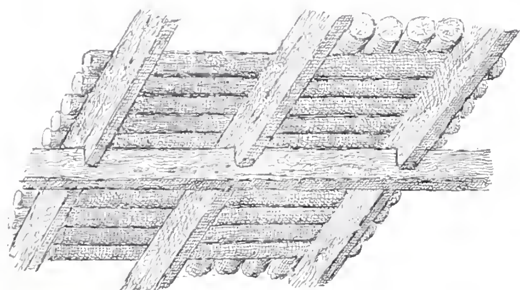

Fig. 14. Træfundament, samme som vist ved Fig. 15.

Hamann har imidlertid havt Leilighed til at følge Træfundamentet over en noget større Strækning end Kornerup, navnlig mod Øst hen efter Kurborg. Her, østpaa, viste det sig at være af en simplere Konstruktion, vel sagtens paa Grund af Jordunderlagets Beskaffenhed. I selve Voldknækket bestod Fundamentet af overhuggede Stammer, stablede ovenpaa hverandre i 5—6 Lag. Øst herfor hvilede Volden derimod i Reglen paa et enkelt Lag Stammer, af Birk, El eller Eg; under dem var der ofte et Leie af Grene, navnlig af Birk.

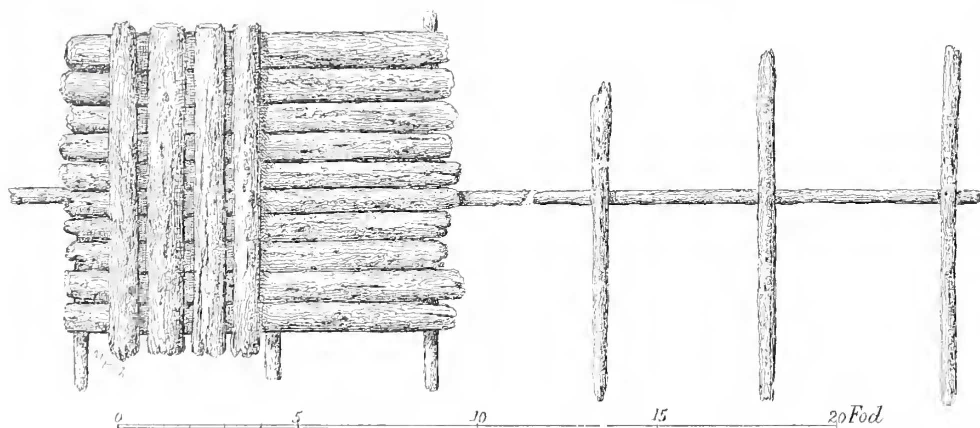

Fig. 15. Træfundament under Voldstykket langs Reideaa. Tegnet af J. Kornerup 1861.

Desuden meddele baade Kornerup og Hamann, at der flere Steder oppe i den lange Voldlinie fra Bøiningen ved Reideaa til Hollingsted fandtes Rester af Træstammer og Trækul. Over en længere Strækning har Kornerup 4 F. dybt i Volden iagttaget et Askelag af 1 Fods Bredde; deri var der smaa Trækulstykker som efter en Brand. Iøvrigt er der her ligesom ogsaa i Voldlinien mellem Kalegat og Kurborg fundet flere Træspader og lign., utvivlsomt anvendte ved Opførelsen af selve Virket.

Til Afgjørelse af, hvor langt Træfundamentet gaaer, foreligger der enkelte Holdepunkter. Mod Øst synes det at naa omtrent hen til Kurborg. Mod Vest har Hamann iagttaget det ved Skanse Nr. 20, c. 1150 M. fra Voldbøiningen ved Reideaa. Her var Træet dog meget medtaget. Ifølge Ingenieurers Opgivelse til Lorenzen synes det ogsaa seet omtrent, hvor den ovennævnte lille Mose afbryder Voldlinien, altsaa kun c. 1600 M. fra dennes Vestende. Usandsynligt er det vel endelig ikke, at Træfundamentet strækker sig saa godt som helt hen til, hvor Voldstykket langs Reideaa ender øst for Hollingsted.

Her paa dette Sted have flere Forskere især i den nyere Tid ladet Godfreds Vestervold

ophøre. Vel sandt, der er nu kun faa og yderlig svage Spor af en Voldlinie at finde længere vestpaa, i og umiddelbart om Hollingsted. Alligevel tyde visse Forhold paa, at Godfreds Vold, om end med Afbrydelse, har støttet sig til Trenen. Naturforholdene mellem Voldens foregivne Afslutning øst for Hollingsted og Trenefloden ere for en Del ikke meget anderledes end østpaa, hvor et Voldlegeme var nødvendigt. Selv hvor Terrainet nu til Dags synes særlig fugtigt og sumpet, mellem Hollingsted By og Trenen, vil Timm dog ved Boringer have fundet, at den faste Sandbund kun ligger 2—3 Fod under Grønsværen. I Oldtidens Slutning har Forholdet sikkert ikke været meget forskjelligt. Det er fremdeles vel forstaaeligt, at Volden ved Hollingsted, lav og saaledes let at udjævne som den har været, just i dette meget bebyggede Terrain tidlig er bleven udvisket. Danckwerth siger 1652, at »i Hollingsted findes der endnu nogle høie Punkter tilbage af Volden, og paa dem ligger der nu Huse og Haver«.

Efter de forhaandenværende Spor og efter Traditionen, som den lever i Hollingsted, have navnlig Timm og Lorenzen beskrevet Voldpartiet her. Deres Angivelser maa sikkert i det væsentlige staa til troende. Volden har gaaet i Z-Form gjennem Hollingsted, mulig som een sammenhængende Linie. Længden var c. 1300 M. Den sydlige Del af Volden laa udenfor (sydøst for) Hollingsted. Derefter strakte den sig i nordlig Retning tværs gjennem Byen og bøiede saa ovenfor denne mod VNV. næsten helt hen til Trenen. Endnu sees der inde i Hollingsted stærkt udjævnede Rester af Midtpartiet dels i en Have, dels under et Hus, som saaledes er bygget paa selve Volden. Stykket kunde iøvrigt langt snarere kaldes en bred, opfyldt Vei end en Vold. Det samme vilde vistnok ogsaa gjælde de to Endestykker af Volden udenfor Hollingsted; men disse lade sig nu kun høist usikkert erkjende.

Paa den 2500 M. lange Strækning mellem dette Voldparti ved Hollingsted og Vestenden af den gjennem Reideaa-Engdragene løbende, 4600 M. lange Voldlinie ville Timm og Lorenzen ogsaa, dog lidt sydligere, have fundet et Stykke Vold. Lorenzen beskriver det udførligst. Det angives at være 600 Skridt langt og forsynet med en kantet Jordforhøining, af Almuen kaldet Smalborg. Han tilføier dog, at kun i en Længde af 200 Skridt var Volden ret tydelig. Timm meddeler blot, at Danevirke-Volden efter en Afbrydelse igjen viser sig i den Eng, som kaldes Smalborg. Paa det angivne Sted er der nu intetsomhelst at se. Men hellerikke Kindt, som 1842 undersøgte Terrainet, kunde finde nogen Jordhøining her. »Der er vel et Sted«, siger han, »som hedder Smalborg, men Grunden er saa moradsagtig, at der ikke kan være noget dér.« Saaledes skulde det snarest antages, at Timm og Lorenzen, mulig forledte af den eiendommelige Benævnelse Smalborg, paa det paagjældende Sted have taget et eller andet tilfældigt, bølgeformet Slag i Terrainet for en Vold. I Virkeligheden har paa denne 2500 M. lange Strækning Engdraget sikkert udgjort en fyldestgjørende Spærring. Danckwerths Angivelse, at Beboerne her skulde have »fyldt Graven med Volden«, kan der ikke fæstes Lid til.

I Literaturen er der iøvrigt berettet om andre Fæstningsanlæg i og ved Hollingsted, som skulde have staaet i Forbindelse med Danevirke-Volden. Nogle Huse i Hollingsted bære endnu Navnene Slottet, Treneborg og Lütjenborg. Heri har man — dog uden Støtte i andet end selve Navnene — ment at finde Vidnesbyrd om forsvundne Borge. Der hverken sees eller vides nogensinde at have været Kjendetegn af saadanne Værker. Hvad Danckwerth og efter ham andre Forfattere fortælle om en Halvkredsvold om Hollingsted, er ligeledes uhjemlet. Fremdeles nævnes syd og sydøst for Byen et Anlæg, Kograven. Det er Timm, som tillægger sig Æren af at have fundet det. Han beskriver det som en Dobbeltvold, 2—3 Fod høi, med mellemliggende Grav og antyder, at det mulig kunde være en Art Tilføielse til det lange Kovirke mellem Selk Nor og Kurborg. Paa Timms Kort er denne Kograv vist som to ved et større Mellemrum adskilte Voldpartier, øst og vest for hinanden. Det østligste har øst-vestlig Længderetning, det vestligste strækker sig omtr.

i Nord-Syd. Ogsaa Kindt nævner denne Kograv ligesom senere Lorenzen. Denne fremsætter den Formodning, at den kunde være et Forsvarsanlæg fra en ældre Tid end Vestervolden. Konstruktionen viser imidlertid, at Kograven maa være meget yngre. Sandsynligvis er det Afvandingskanaler. Det østlige Stykke findes endnu, det vestlige er derimod forsvundet.

Med Omtalen af disse sidste, tvivlsomme Anlæg er der gjort Rede for, hvad der udgjør eller dog er sat i Forbindelse med Godfreds vestlige Virke. Volden er nu fulgt i sin fulde Udstrækning, fra Begyndelsen ved Gottorp Engene og til Afslutningen ved Trenefloden. Strækningen, hvorover den spænder, er c. 14 Km. eller henved 2 Mil. Fraregnes de oprindelige, større eller mindre Afbrydelser i Volden, repræsentere de forskjellige Voldlegemer under eet en Længde af henved $12^1/_2$ Km.

Om de for dette Godfreds Virke eiendommelige Karaktermærker er der allerede berettet ved Omtalen af Voldstykket fra Slien til Danevirke Sø (S. 212). Meget vil der derfor ikke være at tilføie. Som den korte Voldlinie gaaer fra Vandleie i Øst til Vandleie i Vest, saaledes ogsaa hele Volden. Derved maatte en Omgaaen af den formentlig være udelukket. Med Hensyn til Forløbet skiller vel den lange Voldlinie fra Danevirke Sø til Trenen sig derved fra det korte Stykke, at den er dragen efter en brudt Linie, med Bøining ved Engene om Reideaa. Dette finder imidlertid sin Forklaring i, at man har villet drage Fordel af de fugtige Lavninger om Reideaaen. Voldlinien blev saaledes paa en lang Strækning mindre udsat for Angreb, end om den i lige Linie var ført fra Danevirke Sø til Trenen. Thi da vilde den næsten overalt have gaaet over tørt, let fremkommeligt Terrain. Ganske vist blev Længden derved noget større. Men hvad der tabtes paa dette Punkt, indvandtes ved, at Volden ikke behøvede at gjøres saa høi paa det af Lavningerne dækkede Stykke. Til hver Side for Bøiningen ved Reideaa gaaer Volden derimod i Hovedsagen efter en lige Linie. De Smaaslag, der sees hist og her, betegne sikkert væsentlig dels Eftergivenhed for Naturen, dels Unøiagtighed ved Bygningen. Ogsaa ere de Smaaforskjelligheder, som enkelte Steder ere paaviste i selve Konstruktionen, kun Udtryk for en forskjellig Funktion, om Volden havde fugtig Eng eller høi og fast Grund foran og under sig. Endelig er Vestervolden helt igjennem bygget af Jord og Græstørv og mangler Forsvarsgrav.

Fra ældgammel Tid bærer denne lange Vold Navnet Danevirke. Saxo kalder den *structura Danorum*. Hvor Sven Aagesøn beretter om Valdemar I's tre Storværker, siger han, at Kongen *in vallo Danewerchk murum erexit lateritium*. Ogsaa Aarbøger og Historieskrivere fra den senere Middelalder bruge hyppig Betegnelsen. Lidet bør det derfor ændses, at Blypladen fra Kong Valdemars Grav i Ringsted Kirke knytter Navnet Danevirke til Teglstensmuren *(murum ad tocius regni presidium qui vulgo Danewerch dicitur ex lateribus coctis construxit)*, og at noget lignende ogsaa berettes i enkelte yngre historiske Kildeskrifter, saaledes i den danske Rimkrønike, hvor det om Kong Valdemar hedder, at han »satte der en Mur vel bold og kalded den Danevirke«. Det er Udtrykkets Knaphed eller digterisk Frihed, som i slige Tilfælde gjør sig gjældende.

Betegnelsen Danevirke træffes endvidere paa de ældste Kort, af Olaus Magnus fra 1539, Marcus Jordanus fra 1559, Joh. Isacius Pontanus fra 1631 og Johannes Meier fra 1641 (se S. 198 flg.). I Begyndelsen af 18. Aarh. opdukker imidlertid i Literaturen en anden Betegnelse, Margretevolden, hvilket Navn i nyere og nyeste Tid sees brugt særdeles hyppig. Det er Zacharias Wolff, som (1722) først anfører det. Han fortæller, at »i de omliggende Landsbyer har Virket i lange Tider ikke været kaldet andet end Margretevolden og hedder det ogsaa nu«. Det var »den sorte Margrete«, der sigtedes til. Om dette Forhold vil der nærmere blive talt i Afsnit X.

Desuden haves særskilte Navne for mindre Dele af Vestervolden. Det er dog kun i Literaturen, at de nu gjælde. Blandt Befolkningen, siger Kindt 1842, ere de forlængst glemte; kun Fællesbetegnelsen Margretevold har dér holdt sig. Særnavnene have væsentlig Hentydning til

Voldstykkernes Udseende. Linien fra Gottorp Engene til Danevirke Sø kaldes *Gammelvolden*, forsaavidt et ganske træffende Navn, som Voldstykket jo virkelig maa antages at hidrøre fra gammel Tid. I Literaturen sees Navnet iøvrigt først at være brugt i Begyndelsen af 19. Aarh. Det findes hos Kindt og Timm. Ulrich Petersen og Kortene i Danske Atlas og Scriptores have det derimod ikke. Nogen Betydning kan der dog selvfølgelig ikke tillægges Betegnelsen ligesaalidt som den Omstændighed, at ogsaa den samtidige Østervold mellem Vindeby Nor og Østerbækken stundom kaldes Gammelvolden, saaledes allerede paa Johannes Meiers Kort — hvor iøvrigt ogsaa den buede Voldlinie udenfor Halvkredsvoldens Sydside (se Afsnit XIII) betegnes »alte Wall«. Navneligheden beroer sikkert kun paa, at just disse Voldstrækninger tidlig vare stærkt udjævnede. For en senere Tids Lægmands-Opfattelse maatte de derfor naturlig komme til at staa som meget gamle, ældre end de andre, bedre bevarede Volde.

Borgvolden er paa Kortet i Danske Atlas fra 1757 og i Langebeks Scriptores fra 1761 Betegnelse for Voldstykket fra Kalegat henimod Danevirke Sø. I det 19. Aarh. anvendes Navnet af næsten samtlige Danevirke-Forskere. Ogsaa Ulrich Petersen har det. Gjennemlæser man imidlertid nøie det paagjældende Sted i hans Beskrivelse, vil man finde, at han med dette Navn ikke har ment selve Volden, men det Voldsted, som ved Danevirke Sø støtter sig til Volden. Han siger omtrent saaledes: »Begyndelsen af den anden Voldlinie (ɔ: fra Danevirke Sø) er bevoxet med en smuk, lille Skov, hvori der ligger et indhegnet Skovkobbel med en fra Jorden ophøiet saakaldet Kavaler eller Kat, rundt om forsynet med en Grav og desuden paa den søndre Side med en Undervold. Dette Værk synes i gammel Tid at have secunderet den af Danevirke Søen gjorte Aabning. De nær ved boende Bønder kalde dette Sted Borgvolden. Herfra gaaer Volden hen til Lille Danevirke«. I det Udtog af Ulrich Petersen, som Suhm giver, hedder det videre, at der paa Borgvolden maa have været en gammel Borg eller Befæstning, »hvortil Stedet ei heller seer ulige ud.« Ved en Misforstaaelse maa saaledes i 2. Halvdel af 18. Aarh. Navnet Borgvold være blevet overført fra Borgpladsen paa den hele Voldstrækning mellem denne og Kalegat. Nogen Tid efter fik Voldstedet iøvrigt et nyt Navn, Thyraborg (se Afsnit IX), hvilket længe havde været brugt om den af Dobbeltvolden og den trekantede Vold indesluttede Plads øst for Danevirke Sø. Der skal i denne Sammenhæng ogsaa mindes om, at Navnet Borgvold er en ret almindelig Betegnelse for Voldsteder (Borgvold i Skrydstrup Sogn ved Haderslev og i Dalby Sogn ved Kolding, Borgvold ved Viborg og Veile, ved Lonborg i N. Horne Hrd. og i Tranderup Sogn paa Ærø osv.), medens det aldrig vides brugt om Langvolde.

Krumvolden er den gængse Betegnelse for Voldstykket fra Kurborg, hvor Valdemar den Stores Teglstensmur endte, og hen til Trenefloden. Navnet findes allerede paa Kort af Johannes Meier fra 1641, hvor det er skrevet i eller ved Voldbøiningen ved Reideaa. Mulig betyder dette, at Navnet oprindelig kun har gjældt selve Knækket og nærmest tilstødende Partier af Volden — hvad Texten i Danckwerths Atlas iøvrigt ogsaa kunde lade formode.

I nyere Tid har man givet dette Voldstykke langs Reideaa et andet, sideordnet Navn, *Jættebroen* (Riesenbrücke), »fordi det«, som Worsaae 1848 skriver, »dannede ligesom en Bro over de forhen uveibare Enge og Moradser«. Med Sikkerhed brugt om Volden findes Betegnelsen første Gang, som det synes, hos Gebhardi (1770) og snart derefter i Danske Atlas (1781). Handelmann har imidlertid rigtig seet, at Navnet kun skyldes en Misforstaaelse i nyere Tid af de Meierske Kort. Paa et af disse er Riesbrugk en Stedsbetegnelse, anbragt der, hvor den manglende Landsby Morgenstjerne skulde ligge. Ved selve Volden staa Ordene: *opus Danorum*. Paa et andet Kort maa Riesbruge forstaaes om en virkelig Bro, ligesom det umiddelbart ved Siden af skrevne Ord Spangbrugke; ved Voldlinien staaer Dännewarch. Riesenbrücke har saaledes sikkert oprindelig intet havt med Danevirke-Volden at gjøre. Ikke anderledes staaer det iøvrigt med det

beslægtede Navn Resendamm (Riesendamm) for den lange Forbindelsesvold fra Danevirke Sø til Halvkredsvolden. I et senere Afsnit, VIII, skal det blive vist, at ogsaa denne Betegnelse skyldes en Misforstaaelse i en nyere Tid.

En historisk Klang har endelig kun *Skaaningedelen* (Schoonentheil), et Navn, der i Følge Outzen, Kindt, Timm og flere nyere Forfattere bruges om et c. 100 M. langt Stykke af Vestervolden i Nærheden af Kurborg, sydvest for Vester Kalegat. Man sætter Navnet i Forbindelse med den velkjendte Beretning hos Hieron. Cypræus og navnlig J. A. Cypræus, at Dronning Thyra Danebod ved Lodkastning fordelte Arbeidet med Danevirke-Voldenes Bygning mellem sine Undersaatter. Skaaningerne fik tildelt Strækningen mellem Kalegat (Øster Kalegat) og Hollingsted, Sjællænderne og Fyenboerne Stykket mellem Kalegat og Haddeby Nor. Nogen Støtte i de historiske Kilder har denne Beretning ikke. Den eneste, der kunde ligge til Grund, er Sven Aagesøn; men han fortæller kun, at Thyra Danebod lod udgaa Befaling til alle Indbyggerne i sit Rige, unge og gamle, om at give Møde i Nærheden af Slesvig for at reise et Værn mod de mægtige Naboer i Syd. Eiendommeligt er det ogsaa, at Navnet nu kun knyttes til et saa lille Stykke af Volden.

Carl Neergaard.

III. DANEVIRKES ØSTERVOLD, KONG GODFREDS VÆRK.

Det er foran vist, at Østervolden og det vestlige Danevirkes Voldlinie ved deres Beliggenhed gjøre Indtryk af at høre sammen og at danne et sluttet Landsværn. To Landbroer efterlades mellem Vandene mod Vest og Øst, og tværs over dem skjære Voldstrækningerne, begge gaaende fra Vand til Vand. Man kan ikke vægre sig ved at opfatte dette som et Hele, som en sammenhængende Forsvarslinie.

Dette har ogsaa bestandig været erkjendt, efterat man, først ved Midten af d. 17. Aarh., var kommen til Kundskab om Østervolden ved Joh. Meiers Kort (se S. 203), hvor den væsentlig rigtig er afsat, og ved Omtalen af den hos Danckwerth. Ligeledes har man stedse været enig om at henføre Østervolden til Kong Godfred eller til endnu fjærnere Tider. Sædvanlig antoges det dog, at ikke Danevirke, men Kovirket fra først af dannede det vestlige Led af det hele Værn (foran S. 209). Men væsentlige Forhold i Anlæg og Bygningsmaade skille, som længere fremme omtalt, Østervolden fra Kovirket, og dette maa henføres til en senere Tid. Derimod svarer Østervolden ganske til de ældste og senere ikke forandrede Stykker af Danevirke, der foran omtaltes som hidrørende fra Kong Godfred.

Ved begge Volde kjendes i det enkelte den samme Plan og Tanke. Som det store Virke gaaer fra Fjordbred til Aaløb, saaledes ogsaa det mindre mod Øst, fra Bredden af Vindeby Nor til Østerbækken, der gjennem en vandrig Lavning løber ud i Sliens Bredning (se Kortet Pl. XXXI). Som hin er ogsaa denne Vold snart dækket af vaade Lavninger, snart har den foran sig høi og bakket Flade, snart afbrydes den af et Mosedrag. Der er den samme svage Bøining i Voldlinien, som er der arbeidet Stykke for Stykke, den samme Eftergivenhed for Naturforholdene, der ogsaa skiller det vestligere Danevirke fra det snorlige Kovirke. Østervolden er fremdeles et langt svagere Værk, med ringere Jordmasse end hele Midtpartiet af Danevirke, der øgedes af Thyra, som dette nedenfor skal vises, hvorimod det kan jævnstilles med begge Fløiene mod Vest og Øst, der ikke forandredes efter Godfreds Tid. Volden maa naturlig opfattes som en Fortsættelse af det vestlige Danevirke, bestemt til at dække Svansen og de smalle Sliovergange mod Nord.

Hvad Lorenzen 1859 beretter om Østervolden, kan Alt endnu findes og sees. Med kyndig Bistand af Oberstlieutenant W. v. Dreyer har han rigtig paavist Volden i hele dens Ud-

strækning; ældre feilagtige Angivelser om begge Fløiene bleve rettede og de tidligere Beretninger om Volden udførlig sammenstillede.

Allerede i d. 17. Aarh. var det vanskeligt at finde Voldlinien, og nu er Østervolden et tilintetgjort Fortidsminde. Den er overalt forsvunden som kjendelig Vold og har høist efterladt en svag, bred Høining. Paa nogle Strækninger er den endnu mere udjævnet; dens Rester spores kun med Vanskelighed eller ere endog ganske forsvundne.

Saaledes staaer det allerede med det første Stykke, vestligst ved Østerbækken. Der er her ung, aaben Skov; men intet er at finde. At Volden dog ogsaa har gaaet her, hen til Affaldet mod Bækken, er ingen Tvivl underkastet, dels efter alle Forholdene, dels efter de af Lorenzen meddelte Oplysninger om dette Stykke. Hvor Volden maa antages at have endt, er der en naturlig Indskjæring fra Aadalen, med en snart jævn og svag, snart ret steil Stigning til Fladen ovenfor (se Kortet). Noget længere mod Nord udgaaer der en anden lignende, men større Slugt fra Østerbækkens Lavning; der er opstemmet noget Vand i dens Bund; men iøvrigt er den ganske naturlig. Lorenzen har urigtig opfattet disse to Slugter som dannede ved Kunst og hertil knyttet Udviklinger om deres Bestemmelse. Dette maa ganske bortfalde. Naar der fremdeles omtales svage Spor af en Vold mellem de to nævnte Punkter, da skal det ikke benægtes, at saadanne have været synlige, og at de mulig endnu kunne findes. Noget sikkert vil dog indtil videre ikke kunne siges herom, idet denne Strækning foreløbig ikke frembyder sig til nøiere Iagttagelse; den dækkes nemlig af en ung, næsten uigjennemtrængelig Naaleskov. Af sønderlig Betydning er dette dog ikke. Har der her været en Vold, vil den kun have dannet Afslutningen paa hele Forsvarslinien. De Udtydninger, som Chr. C. Lorenzen og efter ham Joh. Steenstrup (1900) have givet dette Parti, mangle enhver Basis.

Det første kjendelige Stykke af Volden strækker sig, i en Længde af c. 200 M., vest for den Vei, der nu fra Dyrvad fører mod Nord. Her sees tillige mere end over hele den følgende Strækning, idet Volden har efterladt en tydelig, jævnt buet Rygning, der hæver sig 1,75 M., med en Bredde af 17 M. Disse Maal ere tagne paa et Sted, hvor Volden staaer lige og skarpt gjennemgravet, som dette sees af Afbildningen S. 226. Den brede og jævnt rundede Høining har megen Lighed med det foran omtalte Stykke af Godfreds Vold mellem Danevirke Sø og Slien.

Over den følgende, 1100 M. lange Strækning indtil Begyndelsen af Kokkendorf By spores der en lignende Høining, dog endnu lavere, gjennem det midterste Stykke endog saa ubetydelig, at den næppe vilde bemærkes, om det ikke vidstes, at der her havde gaaet en Vold. Noget beskyttes disse sidste Rester af et Jorddige, der følger hele Veien, snart reist midt paa Høiningen, snart ved dens Rand. Linien er ikke snorlige, men frembyder nogen Bøining. Dog har det været Hensigten at søge den lige og korteste Linie, der var lettest at forsvare; dette sees deraf, at Volden intetsteds ved at gjøre en Bøining slutter sig til det brede Mosedrag, der ligger foran mod Syd, hvad der dog maatte have været en Fordel. Tværtimod er den i ret stor Afstand ført hen over høi og bølgende Flade. Dette er betegnende for hin Tids Krigsførelse. Man har rolig tilladt Fjenden at søge sig Overgange over Vanddraget, at stige op ad den modstaaende Skraaning og at udbrede sig paa Fladen foran Forsvarslinien. Først her, ved den Vold, hvorfra Angriberne ikke holdtes borte ved nogen Grav, skulde han modtages med Vaaben. Hvad der tilsigtedes ved Anlæget af Volden var kun: en sammenhængende Forsvarsstilling, der ikke let kunde omgaaes eller gjennembrydes — dertil saa kort som mulig og følgelig lige, for saaledes bedre at kunne besættes — og med en Voldkrone, hvorfra der, med Fordel for de høiere staaende, kunde stikkes og hugges i Nærkamp med Angriberne.

Gjennem Kokkendorf By kan Volden endnu svagt spores paa nogle af de i Annaler for nord. Oldkynd., 1859, angivne Steder, saaledes navnlig bag Skolen, og derefter videre ned til en lille Mose, hvor den ophører. Dette Punkt, i Forbindelse med Lavningerne foran mod Syd, har

vistnok været bestemmende for Voldens hele noget bugtede Løb. Hinsides Mosen træder Høiningen atter frem over en lille Strækning, men bliver derefter ukjendelig, idet den falder sammen med en Markvei. Ret tydelig sees den endelig i en Længde af 450 M., næsten helt ned til Bredden af Vindeby Nor; etsteds er der endog levnet en høi Knold, der seer ud som et Stykke af et svært Jordhegn. Den hele Længde fra Brinken ved Østerbækken indtil Noret er c. 3300 M. eller 1 2/3 Fjerdingvei.

Længst mod Øst, ved Noret, vil Lorenzen have seet en foran liggende Grav. Som

Gjennemskjæring af Danevirkes Østervold. 1901.

det imidlertid er usandsynligt, at der paa dette ene Sted skulde have været et saadant Anlæg, saaledes tyde hellerikke Terrainforholdene derpaa, og der er nu ingen Fordybning eller Sænkning at finde, der kunde opfattes paa denne Maade. Ogsaa ved andre Dele af Danevirke-Voldene taler Lorenzen jævnlig om en Grav, hvoraf der nu ikke findes mindste Spor. Han har da øiensynlig med dette Ord betegnet en forefunden Lavning eller en sumpet Strækning, men ikke villet antyde, at der var en kunstig dannet Forsvarsgrav.

Den tidligere Undersøger omtaler fremdeles en Række »Brancher af Volde«, baade syd og nord for Østervolden og for en Del liggende i ret stor Afstand, og han forstaaer dem dels som fremskudte Værker, dels som Retraitelinier for den lange Vold. Det er dog ikke muligt at opfatte dem paa denne Maade.

Vel have de Høininger, som Lorenzen saa, og som næsten alle endnu ere at finde (se Kortet)[1], samt nogle flere nærliggende, der ikke tidligere omtales, megen Lighed med Resterne af den udjævnede Østervold. Det er lige, svagt hvælvede Rygninger, af lignende Bredde som Voldresterne og 1—1,50 M høie, flere dog langt ringere eller næsten fuldstændig udjævnede. Længden er

[1] Mellem to Moser vestlig for Snap Sø omtaler Lorenzen en Dobbeltvold. Den sydligere af disse Volde er endnu paaviselig; hvor den anden skulde ligge, sees kun et almindeligt Jorddige. Ogsaa den allersydligste af de hos Lorenzen nævnte Høininger er nu saa svagt kjendelig, at der kunde tvivles, om der her virkelig har været andet end en noget ujævn Bakkeflade.

fremdeles oftere, efter de tidligere foreliggende Angivelser, betydelig; men hvor den, ved de mindre udjævnede Høininger, nu kan bestemmes med Sikkerhed, er den ikke særdeles stor. To Høininger nordpaa, henimod Snaps Sø, maale saaledes 60 og 110 M.; to andre, parallelt løbende, længst imod Syd, have en Længde af 35 og 60 M. Flere ere nu for udjævnede til, at Længden nogenlunde sikkert kan angives. Endelig ligge de nordligste og efter Angivelsen længste, tæt syd for Ekernførde Veien, i uigjennemtrængelig Granskov, saaledes at de opgivne Maal nu ikke kunne kontrolleres; muligvis ere flere i Flugt med hinanden liggende Høininger blevne tagne for et Hele.

Alene efter Udseendet og Længden ville disse Høininger dog ikke kunne bestemmes som Forsvarsværker, og det maa siges, at alle andre Forhold tale derimod. De ligge ganske planløst spredte i Terrainet, snart med stor Afstand, snart nær hinanden; de to ovenomtalte parallele Høininger have saaledes en indbyrdes Afstand af kun 10—15 M. Nogle ligge vel paa Høider ved eller mellem Moser, men dog ret langt fra disse og ikke saaledes, at de kunne antages i Forbindelse med disse Forhindringer at have dannet en Forsvarsstilling. Overhovedet kan det ikke sees, hvorledes de efter deres Beliggenhed og indbyrdes Forhold kunne have havt denne Bestemmelse. Derimod ere de næsten alle nær omgivne af runde Gravhøie, der rigtignok nu med faa Undtagelser kun vise sig som ganske svage Høininger, ligesaa udjævnede som de aflange. Denne Forbindelse med de runde Høie angiver sikkert, hvorledes de aflange Høininger skulle opfattes. De ere Rester af Langdysser fra Stenalderen eller Langhøie fra Bronzealderen; om een af dem, der nu ganske ligner de øvrige, vides det, at den har været omsat med Sten som en Langdysse.

Men Antallet af disse aflange Gravhøie er rigtignok paafaldende stort; saadanne træffes ellers kun sjælden og enkeltvis i Grupperne af Rundhøie. Dog findes det omtalt, at Langhøiene have været ualmindelig talrige og store i disse Egne[1], og ogsaa Rundhøienes Antal er betydeligt og har sikkert været langt større, end det nu kan sees. Hellerikke er det vanskeligt at forklare det store Antal af forskjelligartede Monumenter. Her gik sikkert allerede tidligere i Oldtiden en Færdselslinie fra Syd til Nord, just den Vei, der spærredes af Voldlinien mellem Vindeby Nor og Østerbækken; ved Danevirkes Hovedvold omtaltes foran S. 208 et ganske tilsvarende Forhold. Sydfra har denne Vei, som det angives af Gravhøiene, ført ad en smal Strækning mellem Moser hen til det Punkt, hvor Kokkendorf senere dannedes, ganske som der opstod Byer ved Veiene gjennem det vestlige Danevirke. Her har da sandsynligvis Gjennemkjørselen været gjennem Volden. Men en anden Vei har vist ført igjennem længere vestpaa, ved Dyrvad. Strax syd for dette gamle Vadested ligger der en Gruppe Høie, derimellem ogsaa en Langhøi, og andre ligge spredt i Terrainet mod Nord.

Sophus Müller.

IV. HALVKREDSVOLDEN VED HADDEBY NOR, DET GAMLE HEDEBY.

Ved Haddeby Nor, strax foran Godfreds Vestervold, ligger den mægtige »Halvkredsvold« omgivende en stor, halvrund Plads, der saaledes var dækket fra Landsiden; mod Bugten, der stod i Forbindelse med Slien, var den derimod ubeskyttet (se Kortet Pl. XXXII). Vexlende Meninger have tidligere været fremsatte om dette Forsvarsværk. Nu fører en archæologisk Betragtning af selve Pladsen og dens Omgivelser til en ret nøie Bestemmelse, og derefter bringer Runologien al Sikkerhed[2].

[1] Jahrbücher für Landeskunde der Herzogthümer, Kiel 1859, II, 418.

[2] Udførligere findes dette udviklet i Vor Oldtid, 1897, og i Aarb. f. nord. Oldkynd., 1900, dog at den tidligere Fremstilling nu er øget og ændret i et og andet Punkt.

Halvkredsvolden laa oprindelig isoleret, ikke som nu forbunden med Danevirke ved en Vold. At denne er senere tilføiet, vil blive vist i et følgende Afsnit, VIII. Afstanden i lige Linie til Godfreds Vold er vel kun c. 3 Kilom.; men de vandrige Lavninger ved Bustrup skyde sig dybt og bredt ind gjennem de mellemliggende, jævnt bakkede Strækninger. Den fremkommelige Vei fra Vold til Vold, udenom Lavningerne, var saaledes henved en halv Mil lang. Hermed er det givet, at begge Forsvarsværker ikke hørte sammen og udgjorde et samtidig dannet Hele. Den mellemliggende Strækning, hvorpaa Fjenden uhindret kunde færdes, er for stor.

Saaledes kan det hellerikke tænkes, at Halvkredsvolden var til, før Godfreds Vold blev dannet. Var den i den danske Konges Magt, vilde det ældste Danevirke være blevet ført hen til den halvrunde Vold, hvor senere Forbindelseslinien blev dragen, eller sønden om den, hvor endnu senere Kovirket kom til at gaa. Godfred vilde ikke have ladet den halvrunde Plads ligge isoleret for at blive særskilt omringet og angrebet, eller — om den mulig den Gang ikke var i Forsvarsstand — for at give Fjenden et Tilhold i det dog altid brugelige Værk. Og var Godfred ikke Herre over Pladsen, var den Sæde for en fjendtlig Magt, vilde han uden Nytte have dannet sin lange Vold. Thi den samme, som var fri Herre indenfor Halvkredsvolden, var det ogsaa paa Sliens Vande og kunde naarsomhelst landsætte sine Mænd bag Godfreds Vold. Magten tilsøs er klart udtrykt i det halvrunde Forsvarsværk, ganske ubeskyttet som det er mod Vandet.

Halvkredsvolden kan saaledes hverken være dannet samtidig med Godfreds Vold eller have ligget der forud, og det hvad enten den var i Fjendehaand, eller den tilhørte Kongen. Den maa være bleven opført senere. Men da ikke af en Konge, der raadede for Danevirke; thi han havde ikke lagt det nye Værk isoleret, paa den Grund, der paa Forhaand var overladt til Fjenden. Det maa være opført af en fjendtlig stillet Magt, der til den Tid fuldstændig raadede i disse Egne og tillige beherskede Farvandene. Anlæget af det halvrunde Forsvarsværk viser, at Godfreds Vold dengang ikke kunde værges.

Den Plads, der omsluttes af Halvkredsvolden, er for stor til en Borg, men passende for en By ved Oldtidens Slutning. Strax nordfor ligger en høi, befæstet Banke, der nærmere omtales i det følgende Afsnit. Disse to Punkter danne, umiddelbart sammenliggende som de ere, et uadskilleligt Hele; de kunne ikke opfattes anderledes end som en By med sin Borg. Omfattende Gravninger, der i Aarene 1900—1 ere foretagne paa Bypladsen, have fuldtud bekræftet dette. Der er overalt blevet truffet tykke Kulturlag med talrige Efterladenskaber, der vise, at Pladsen længe har været beboet, og Alt hvad der er fundet, hidrører fra Slutningen af Oldtiden og fra den ældste Middelalder.

Saavidt den archæologiske Undersøgelse: Halvkredsvolden omsluttede en By fra Oldtidens Slutning, en mægtig Stad efter Tidens Forhold, — thi saa stor og stærkt befæstet en Plads er ukjendt i Norden fra de fjærne Tider. Byen reiste sig først, efterat Godfred havde opført sin Vold, men gjorde da denne ganske betydningsløs. Det var Fjender af den danske Konge, som herskede paa dette Sted.

Hertil føie sig Vidnesbyrdene fra to Runestene, der ere fundne i saadan Afstand fra Byvolden, at de maa antages at have havt et vist Forhold til den. De nævne Byens Navn, idet de reistes over Mænd, »der døde ved Hedeby«. Andre Runestene, ligeledes fra den nærmest omgivende Strækning, have Navne paa selvstændige Herskere med Kongenavn: Gnupa og Sigtryg. Laa der her en By, maa den sikkerlig have været deres.

Endelig samles og bekræftes Alt ved Prof. L Wimmers runologiske og historiske Forskning: en uafhængig Magt vides at have reist sig i disse Egne ved Begyndelsen af d. 10. Aarh. Stærke Konger stode her gjennem første Halvdel af Aarhundredet fjendtlig mod Danmarks Herskere. Atter her ved Hedeby beleirede Kong Sven Tveskjæg ved Aarhundredets Slutning en ny

Fjende, der havde bemægtiget sig Byen. — Tvivlsmaalene ere da nu fjærnede: i Halvkredsvolden laa det historisk kjendte Hedeby.

Beliggenheden og Stedets Enkeltheder svarede ganske til, hvad der dengang maatte fordres af en god og tryg Handelsplads. Det var midt inde i Landet, langt fra Ufreden ved de aabne Kyster, og kun en smal Vandvei førte derind, der let kunde spærres eller forsvares. I hvert Fald maatte det vanskelige Farvand sinke fjendtlige Skibe, saaledes at Melding længe forud kunde naa frem. En god og sikker Havn var der dernæst i det snævre Nor, der ikke selv i haard Storm bringer sønderlig Bølger mod Land, og paa den ganske lave og flade Bred langs Bypladsen kunde Skibene bekvemt sættes op ved Vintertid og for at udbedres. Den smalle Indseiling fra Slien til Noret bød ogsaa Fordele med Hensyn til Forsvaret; men ved Siden af kunde den jo let spærres, og i hvert Fald afhang Byens Skibsfart af, at det smalle Lob vedblev at være seilbart.

Det ældste, som vides herom, er fra Slutningen af d. 16. Aarh., idet et Prospekt i Brauns »Theatrum urbium« (1590) viser Noret aabent, men med en Række høie Pæle tværs over Mundingen. Billedet er paalideligt nok, idet Paaskriften siger, at det er udgaaet fra Henrik Rantzovs Museum 1584. Om Pælene forklarer samtidig Adam Thraziger, at de vare komne tilsyne for faa Aar siden, og at de havde hørt til en Bro, hvorover Veien gik til Ekernførde. Dette sidste er dog vistnok kun en Udtydning; thi Danckwerths historiske Kort (1652) har vel en »Altebrücke« i Overensstemmelse med den ældre Tydning; men Kortene, der vise Forholdene paa hans Tid, have hverken Bro eller Vei i denne Retning. Man kunde da tænke, at Pælene have været en gammel Spærring for Indløbet. Hellerikke har dette været sønderlig dybt og Bredden høist 300 M. Der fører nu en fast Dæmning herover. Desværre kan intet videre siges om dette Punkt, der kan have spillet en Rolle ved Hedebys mærkelige Forsvinden, hvorom nærmere i Afsnit VI.

Strax naar man seilede ind fra Slien, har man havt Oversigt over hele Byen, bag hvis Huse Volden reiste sin store Bue. Pladsen skraaner nemlig kjendelig opad. Byen laa paa Affaldet fra høiere Land, der mere eller mindre stigende omgav den til alle Sider. Det er en rummelig Plads, omtrent 600 M. bred ved Noret og c. 450 M. dyb, med et Fladeindhold af over 40 Td. Land. Ved disse Maal er den ganske lave Strandbred yderst ved Noret ikke medregnet. Den er vistnok dannet ved Tilgroning udenfor den gamle Kystlinie, der temmelig sikkert kan paavises. Et Holdepunkt i saa Henseende giver Voldenden mod Syd, hvad der nedenfor skal omtales.

Fjærnest fra Søen har den ret jævne og høitliggende Flade, indtil c. 16 M. over Havet, afgivet en fortræffelig Boplads; derimod er den nærmeste Del ved Noret, vel henved en Trediedel af den hele Plads, især i Midten, meget lavere, med moseagtig Grund. Der fandtes dog ogsaa her ved de foretagne Udgravninger et tykt Kulturlag. Sandsynligvis er der ved paafyldt Affald og paa anden Maade efterhaanden skaffet fastere Grund.

Pladsen er delt i to omtrent lige store Dele ved en Indsænkning, i hvis Bund der endnu findes et lille Vandløb fra Vest til Øst. Ogsaa selve Volden er omtrent ved dens Midte afbrudt af denne Indsænkning i en Bredde af c. 10 M.; Vand eller sumpet Grund har da her ligesom ved de andre omtrent samtidige Forsvarsværker erstattet Volden. Strax indenfor dette Sted breder Indsænkningen sig til en lille Mose, og udenfor til en større, fugtig Eng — begge vel fordum Sø eller vandrige Sumpe. Der er noget Tilløb hertil vestfra, men ikke fra en længere Afstand end c. 300 M., regnet fra Volden. Saaledes vil der ikke tidligere have været ret meget Vand i det Leie, der strakte sig gjennem Byen; men denne naturlige Vandaare har dog selvfølgelig været af største Betydning. Det synes endog, som det hele Anlæg er væsentlig baseret paa Vandløbet og planlagt derefter. Volden og Bypladsen fordele sig ganske symmetrisk til begge Sider og naa just op om det Sted, hvor Indsænkningen har sin største Bredde. Ligesaa planmæssig synes Adgangen til Byen at have været ordnet. Der fører nu en Vei lige tværs over Pladsen i

Nord-Syd, skjærende Voldens nordre og søndre Halvdel paa symmetrisk Maade; det skal nedenfor blive vist, at dette sikkert er oprindeligt.

Hvad der her er nævnt, kan nærmere sees, dels af Planen over Byen, der er indført paa Kortet Pl. XXXII, dels af nedenfølgende Billede Fig. 9, der viser et lille Stykke af Bypladsen, og navnlig af hosstaaende Fig. 1, der giver en Udsigt over en større Del af Pladsen. Man staaer paa Voldkronen mod Syd og seer ud over den inderste og høieste Strækning. Foran

Fig. 1. Den inderste, høiere Del af Bypladsen, seet fra den søndre Vold. 1901.

i Billedet har man den sydlige Halvdel af Bypladsen; gjennem Midten strækker sig fra høire til venstre Indsænkningen med Vandløbet; paa den anden Side heraf breder sig, ligeledes tværs over Billedet, den nordre Halvdel af Pladsen, begrænset af Volden, og ovenover denne sees yderst tilhøire Begyndelsen af Borghøiden.

Den stærke Forsvarsvold til Landsiden danner en mærkelig Modsætning til den ganske ubeskyttede Søbred. Den viser, hvorfra Fjenderne ventedes, og at der var al Grund til at frygte deres Magt. Saaledes melder ogsaa Historien. Baade Henrik Fuglefænger og Kong Gorm rykkede tillands frem mod Hedebys Konger, og naar begge disse Krige endte saaledes, at Ætten vedblivende hævdede sig i Hedeby, kan det formodes, at dette just har beroet paa, at Volden heldig trodsede Fjenderne.

Den har ogsaa trodset Tiderne. Indenfor har Ploven jævnet hvert et Spor, som Byen kan have efterladt; Pladsen er nu en almindelig udseende, dyrket Mark, med høie, tæt bevoxede Jordhegn paa kryds og tværs og rundt langs Foden af Volden. Denne ligger derimod græsklædt og har i nogen Afstand et ganske oprindeligt Præg. Den virker mægtig ved sin Jordmasse og Høide, mest dog ved, at man overalt har fuld Oversigt over den lange Bue, baade inde fra Pladsen, og naar man staaer paa Voldkronen. Der gives faa Fortidsminder, som kunne maale sig med den voldkransede Byplads, faa, der tale saa stærkt til Følelsen og give saa stort og klart et Billede af den svundne Tid.

Begynder man mod Nord ved Søbredden en Vandring rundt om Volden, dels ad dens Ryg, dels langs Foden, vil det sees, at strax det første Stykke ved Vandet er sløifet i ny

Tid. Det er en Længde af c. 30 M., idet Volden oprindelig gik tæt ned til den smalle Strandeng; ved den sydlige Voldende, hvor Forholdene ere uforstyrrede, skal dette nærmere omtales. Hvor Volden nu begynder, er Høiden meget ringere end længere fremme, c. 4,50 M., som dette sees af Profilet Fig. 2; efter en jævn Stigning gjennem en Længde af c. 50 M. har den Profilet Fig. 3, og først derefter findes den største Høide i dette nordre Parti Profilet Fig. 4, der er opmaalt c. 180 M. fra Voldens oprindelige Afslutning ved Søbredden, viser en Høide af c. 6,50 M. Pl. XXXV, nederste Billede, giver en Udsigt henad Rygningen; bagest sees den første Afbrydelse i Volden, med Begyndelsen af det følgende Parti.

At Høiden paa det første Stykke er ringere, beroer sikkert paa, at Volden her er dækket af Borghøiden; paa det snævreste Sted ligger der kun en smal Sænkning imellem. Man har ikke næret stor Frygt for, at Fjenden skulde vove sig herigjennem ind paa den lille, lavt liggende Flade ved Søbredden, og har derfor nøiedes med et svagere Værn. At noget her skulde være afgravet, kan ikke antages. Formen er tværtimod øiensynlig ganske oprindelig. Voldens jævnt buede Sider og fladt rundede Overdel, som vist i Profilerne Fig. 2 og 3, ere blevne uforandrede gjennem Tiderne, naar bortsees fra den ringe Indvirkning, som Naturforhold kunne have øvet. Kun er der reist et Markhegn ved Voldfoden; men dette findes næsten overalt.

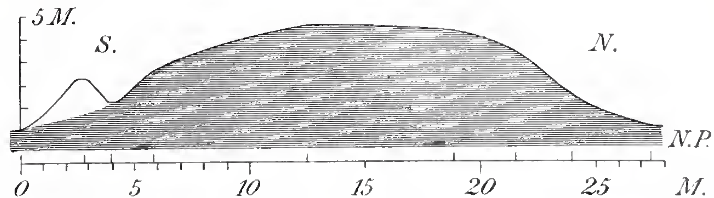

Fig. 2. Byvoldens nordre Arm, ved Søbredden. Maalt 1901.

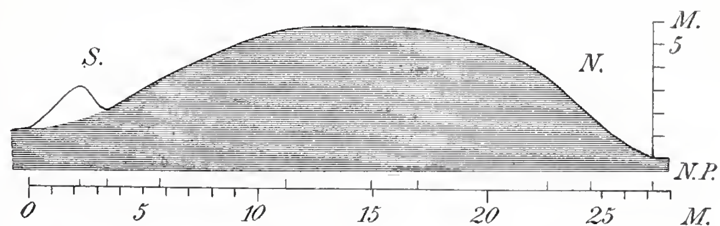

Fig. 3. Byvoldens nordre Arm, c. 50 M. fra Profilet Fig. 2. 1901.

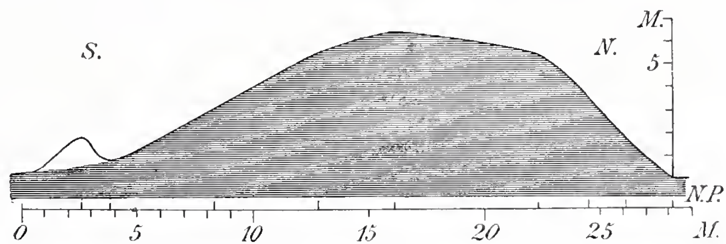

Fig. 4. Byvoldens nordre Arm, c. 100 M. vest for Profilet Fig. 3. 1901.

Saa noget nær er dette det eneste Parti af Byvolden, der er i urørt Stand. Gjennemgaaende har den ellers modtaget en mere eller mindre fremtrædende Omdannelse af Overfladen, der allerede sees i Profilet Fig. 4 og endnu mere i de nedenfor meddelte Tværsnit. Voldkronen er svagt afskraanet, mulig ogsaa herved noget forhøiet; derhos ere Siderne steilt afglattede, og der er udstukket flere skraa Opgange. Alt dette hidrører fra Krigsaaret 1850[1].

En Afgravning afbryder dette første, nordre Voldstykke efter en Længde af henved 200 M. Profilet paa dette Sted er vist i Fig. 6, og det skarpt afstukne Tværsnit gjennem Volden sees i Billedet Fig. 5. Det giver et godt Indblik i Voldens Indre, med dens vexlende Lag af Sandjord, Ler og Tørvemasse, al den forskjelligartede Fyld, der toges, som den var nærmest forhaanden. Lagene staa tydelig adskilte, skraat eller bueformet hvælvede over hinanden, som Volden efterhaanden opdyngedes, eller, det skulde snarere antages, som den fra Tid til anden blev forstærket. Der har først indad mod Bypladsen været en lavere og smallere Vold, jævnt afrundet opadtil, og derefter er der udvendig og opover det ældre Anlæg blevet paaført nye Lag. Af Tværsnittet fremgaaer det, at den ydre Form i de velbevarede Partier af Volden, som gjengiven navnlig

[1] Ingenieurkorpsets Jubilæumsskrift 1684—1884, Feltingenieurvirksomheden 1848—1864, S. 77.

i Profilerne 2 og 3, er ganske oprindelig; den svarer nemlig fuldstændig til de buede Linier, der tegne sig i Voldens indre Lag. Forandringerne ved Nedbør, Plantevæxt og Nedskridning ere for intet at regne.

I en Længde af c. 115 M. til begge Sider af Veien, der nu fører tværs over Bypladsen, er Volden i de seneste Aar bleven sløifet, for største Delen indtil Grunden. Derefter følger, indtil Afbrydelsen ved Vandløbet, en henved 320 M. lang Strækning, der helt igjennem har bevaret sin

Fig. 5. Gjennemskjæring af Byvolden, øst for Veien til Vedelspang. 1901.

fulde Høide af 6—6,50 M. og iøvrigt hører til de smukkeste Partier. Pl. XXXIII viser Voldens udvendige Side i denne Strækning; der sees mod Nordøst, henimod Borghøiden. Dog spores de ovenomtalte Forandringer i Overfladen ogsaa her, og henimod Slutningen er der afgravet meget udvendig, paa et enkelt Sted helt ind til Midten af Volden. Profilet Fig. 8 er opmaalt c. 75 M. fra Begyndelsen af dette Voldstykke og Fig. 7 c. 205 M. længere fremme.

Af det eiendommelige Punkt ved Byvoldens Midte, hvor Mosedraget udenfra med dets Vandløb gaaer ind gjennem Volden, giver Fig. 9 et Billede; det viser Alt i det væsentlige uforandret, som det var i Oldtiden. Man seer udenfra imod Øst ind gjennem Aabningen. Voldenderne reise sig skraat til begge Sider med en Afstand nederst af c. 10 M.; det er et Stengjærde, som sees her tilhøire, medens et Traadhegn gaaer tværs over Aabningen. Forgrunden af Billedet fyldes af Forbindelsesvolden vestpaa, der her ved sin Begyndelse er lav og flad; tilhøire sees Mosen udfor Voldaabningen. Indenfor denne er det Bypladsen, som sees indtil Hegnet; paa den anden Side af dette viser sig det høie Land øst for Haddeby Nor.

Efter denne Afbrydelse ligger Volden paany med oprindelig Høide og i det væsentlige velbevaret i en Længde af c. 420 M. indtil den søndre Veiaabning. Profilerne Fig. 10 og 11, der ere maalte henholdsvis c. 180 M. og 350 M. fra Aabningen ved Vandløbet, vise dog, at den almindelige Forandring i den ydre Form er end mere kjendelig paa denne Strækning. Naar

Høiden her er betydeligere end i Voldens nordre Halvdel — indtil 8,50 M. — maa dette derimod være oprindeligt. Ogsaa i Oldtiden har man, som da Byvolden i 1850 dannede et Led i Forsvarsstillingen, snarest maattet vente et Angreb fra denne Side, og at det virkelig faldt her, kan endnu sees af en Fordybning i Voldkransen, der nærmere skal omtales i Afsnit XIII. Ogsaa i Kindts Beretning fra 1842 hedder det, at Volden er høiest mod Syd, og det her i Fig. 12 gjengivne Profil indeholder bestemt Angivelse herom ligesom om, hvorledes den ydre Form dengang fandtes.

At den Veiaabning, som derefter afbryder Volden, skulde have ganske oprindelig Bredde og Form, kan ikke antages; til begge Sider have Voldene nu en ret steil Skraaning med en c. 10 M. lang Grundflade, og omtrent ligesaa langt er der tværsover mellem Voldenes Fod. Imidlertid har der sikkert oprindelig været en Portaabning baade her og ligeoverfor mod Nord, hvor Veien endnu fører ud fra Pladsen. Det hele symmetriske i Anordningen taler herfor, som alt ytret. Dertil sees Veien tværsover allerede paa Joh. Meiers Kort fra 1641, som gjengives nedenfor i Afsnit XIII; en Port mod Nord overfor Borgen og en anden modsvarende til Forbindelser sydpaa var just, hvad der maatte behøves; endelig kan der ikke paapeges nogen anden rimelig Adgang til Byen. Vel har man kunnet komme ind omkring Voldenderne ved Søbredden; men Grunden var her dog sikkert baade for smal og for vaad til at tjene som Vei. Dette Punkt skal strax nærmere omtales.

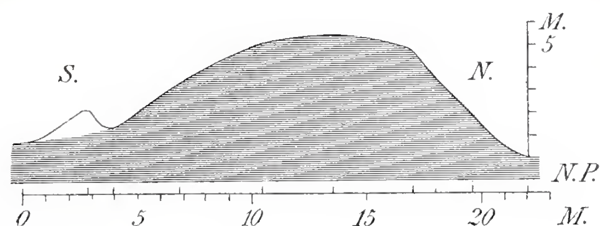

Fig. 6. Profil af Byvolden, øst for Veien til Vedelspang. 1901.

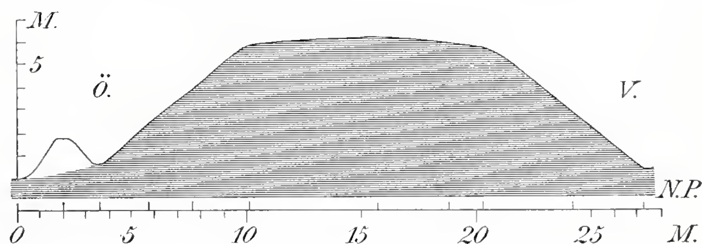

Fig. 7. Byvoldens nordre Del, c. 40 M. fra Afbrydelsen ved Vandløbet. 1901.

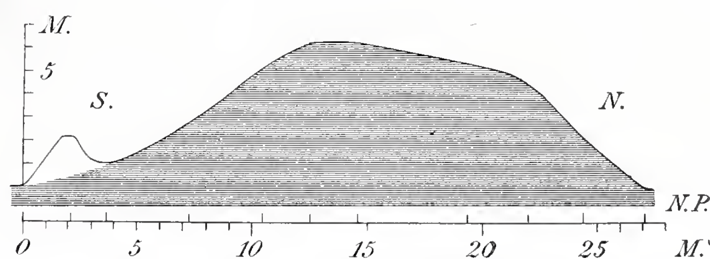

Fig. 8. Byvoldens nordre Del, c. 205 M. nordlig for Profilet Fig. 7. 1901.

Den sidste Voldstrækning, mellem Veien og Noret, har en Længde af c. 210 M. Kun her har Ploven fundet Vei ind over Volden og har navnlig over det første Stykke faaet Lov til grundig at jævne og glatte. Dette dog kun indadtil, hvor Volden nu løber jævnt over i Markfladen, men ikke udadtil, paa Sydsiden. Tværtimod sees der her en høiere Skraaning end ellers og næsten ligesaa steil. Af Profilet Fig. 13, optaget c. 50 M. fra Veiaabningen, vil det sees, hvor afvigende dette Parti er fra den øvrige Voldlinie. Forskjellige Forhold have bidraget hertil. Bypladsen har her øiensynlig havt et skraat Affald mod en Indsænkning strax sydfor, og Volden er bleven lagt øverst paa dette Fald, saaledes at dens Side nedadtil kom til at løbe jævnt over i den naturlige Skraaning. Kun den ringere øverste Del af den i Profilet viste lange Skraaning mod Syd kan saaledes antages at henhøre til Volden. Mulig har denne, da Naturen her kom til Hjælp ved at yde en tjenlig Stigning, hellerikke været saa høi som ellers, og just derfor har Ploven kunnet tage fat paa dette ene Sted.

Først helt ude ved Noret er Volden uforstyrret; intet er udjævnet eller afgravet, og Forholdet mellem Søbredden og Volden kan saaledes tydelig iagttages, Fig. 14. En Skraaning

med en Grundplan af 9—10 M. afslutter Volden; derefter følger en ganske lavt liggende Flade, c. 5 M. bred, der maa opfattes som den oprindelige, faste Sobred; atter udenfor følger indtil Strandkanten en endnu lavere, c. 24 M. bred Strækning, der har Udseende af at være en efterhaanden tilgroet Strandeng. Udfor Voldens nordlige Arm skjønnes denne Tilvæxt at have været

Fig. 9 Aabningen i Byvolden for Vandlobet, seet udenfra imod Øst. 1901.

en Del smallere, c. 12 M. I 1842 angav Kindt, at Volden ved begge Ender begyndte c. 30 Al. fra Vandet. Det kan herefter antages, dels at Volden oprindelig gik helt ud til selve Strandbredden, dels at Norets Vandstand i Oldtiden var omtrent den samme som nutildags; disse Forhold have andetsteds Betydning i den foreliggende Undersøgelse (Afsnit XII).

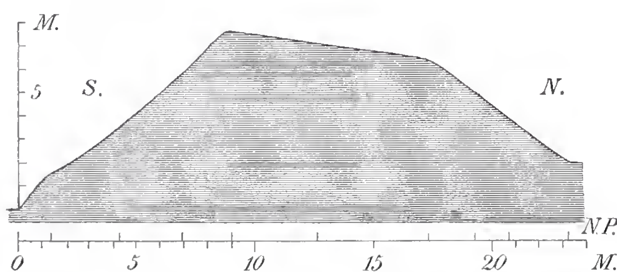

Fig. 10. Byvoldens sondre Del, c. 180 M. fra Vandlobet. 1901.

Længden af den hele Bue, som Byvolden saaledes dannede, er, de tre Afbrydelser iberegnede, c. 1330 M. eller $^{2}/_{3}$ Fjerdingvei. Der er langs hele denne Strækning intet sikkert Spor af en Grav udvendig foran Voldfoden; det sees af Billedet Pl. XXXIII, hvorledes Markfladen fortsættes helt ind uden nogen Afbrydelse. Voldens Jordmasse maa da være tagen fra den tilgrænsende Flade, og dette er ogsaa flere Steder ret kjendeligt. Alt forud var vel Bypladsen paa længere Strækninger omgiven af noget lavere Strøg, saa at Voldbuen, der lagdes just ved Randen af Høiningen, kom til at vise en høiere Stigning udvendig end indad mod Pladsen; paa flere af de meddelte Profiler, Fig. 3, 6, 10, 11, træder dette tydelig frem. Men denne Forskjel udadtil og indadtil er øiensynlig bleven større ved, at Jordmassen til Volden idet-

mindste for en stor Del toges strax foran den. Dette henhørte til Arbeidets Plan: ved at Jordfladen sænkedes, blev Voldens Høide forøget.

Paa dette Forhold maa der lægges særlig Vægt og paa, at der ikke i Stedet for dannedes en Forsvarsgrav; dette er den staaende Form for Middelalderens Jordværker, medens Voldanlæget uden Grav synes at være eiendommeligt fra Oldtidens Slutning, som dette allerede er fremsat i »Vor Oldtid«, S. 638. Egentlig bevises kan dette vel ikke paa Grund af Monumenternes Faatallighed og den Usikkerhed, der overalt hersker med Hensyn til Dateringen. Men som høist sandsynligt stiller det sig i hvert Fald, at denne Forskjel i Anlæg betegner en Forskjel i Tid, og væsentlig bestyrkes dette ved Betragtningen af samtlige Volde ved Danevirke, der adskilte efter det angivne Forhold blive forstaaelige med Hensyn til Beliggenhed og indbyrdes Forhold. Ved Godfreds Vold er det allerede seet, at Graven mangler; i det følgende vil det findes, at de yngre Led stedse have en Grav, men at denne mangler ved de ældre.

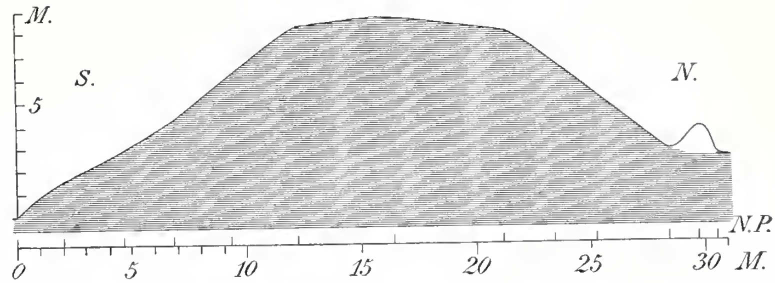

Fig. 11. Byvoldens søndre Del, c. 170 M. fra Profilet Fig. 10. Maalt 1901.

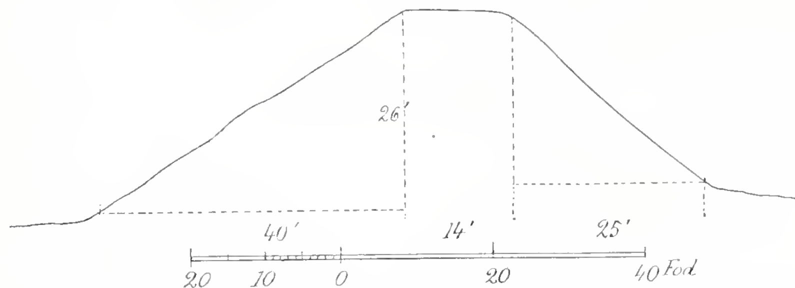

Fig. 12. Byvolden mellem Vandløbet og Vedelspang-Veien. Efter Kindt 1842.

Men Chr. C. Lorenzen beretter i 1859, at »den sydlige Halvdel af Halvkredsvolden har snart en bredere snart en smallere Grav foran sig«. Noget anderledes saa dog Kindt paa Forholdet i 1842. Hellerikke han fandt nogen Grav paa Nordsiden; »den begynder først at vise sig længere

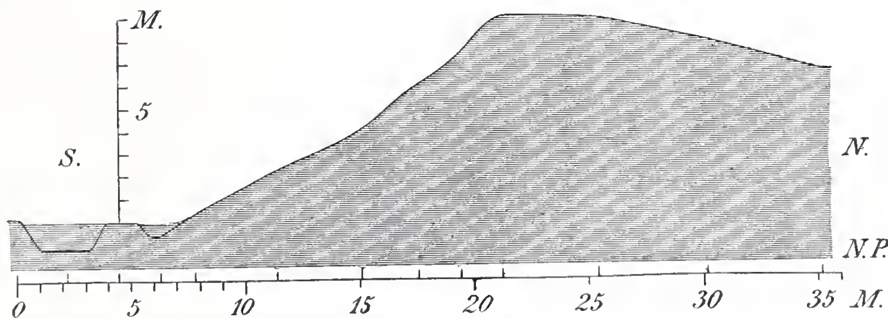

Fig. 13. Byvolden mod Syd, mellem Veiaabningen og Noret. 1901.

fremme« — ved den lange, vestpaa udgaaende Forbindelsesvold — »dog høist ubetydelig og maaske ikke forsætlig gravet. Paa Sydsiden, hvor det lille Vandløb er, løber en Del af det foran Byvolden og danner en smal Eng, der har nogen Lighed med en Grav, men hvis Dimensioner ere ubestemmelige.« Disse Udtalelser vise, hvorledes man er kommen til at tale om en Grav paa dette Sted; det var ved en Mistydning af, hvad der her virkelig var at se. Sydpaa strækker der sig fra Noret (se Pl. XXXII) en smal, naturlig Lavning med vaad Bund op langs Voldens Udside, og heri udmunde nogle Render og Grøfter til Afledning af et lille Vandløb; Profilet Fig. 13 viser

disse nedenfor Voldskraaningen. Vandaaren kommer vestfra og ligger hinsides Veien et lille Stykke foran Volden, hvor den kort fremme løber ud fra et mindre Hul, omkring hvilket der er gravet

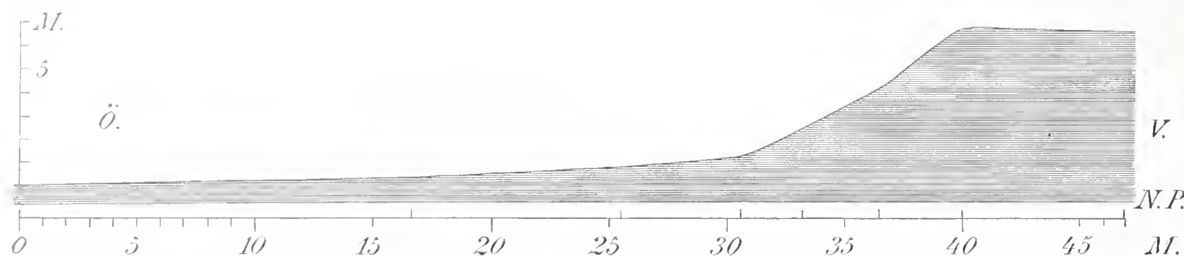

Fig. 14. Byvoldens Afslutning mod Syd og den foranliggende Strandeng indtil Vandkanten. Maalt 1901.

noget. Alt dette kunde tilnøds tages for Rester af en Grav. Det skal nedenfor i Afsnit XIII sees fremstillet paa gamle Kort som et naturligt Kildeløb, og de Forandringer, der ere foretagne herved, ere sikkert nok baade fra ny Tid og have kun havt praktiske Formaal. *Sophus Müller.*

V. HØIDEN NORD FOR HALVKREDSVOLDEN, HEDEBYS BORG.

Øverst paa den høie Banke, der reiser sig strax nord for Hedeby, ligger et Forsvarsværk, der ved sin Beliggenhed giver sig tilkjende som den til Byen hørende Borg. To befæstede Anlæg af denne Art liggende i saadan umiddelbar Nærhed af hinanden kunne ikke opfattes paa anden Maade. De ere sikkert blevne til samtidig og efter samlet Plan. Byen fik sin Vold, fordi den nærliggende Banke gav Plads til en Borg.

Ved Form og Omgivelser egnede den sig vel til at befæstes (se Pl. XXXII). Noret beskyttede den mod Øst, en bred og sumpet Strækning, nu fast tilgroet Mose, strakte sig dybt ind mod Vest, og kun en lille Flade bredte sig mod Nord fra dens Fod ud til Sliens Vande. Alene en smal Strækning mellem Mosedraget og Byen gav Adgang til Høiden. Her har Banken ogsaa et ret jævnt Fald, medens den ellers rundtom viser endog meget steile Sider. Øverst er der en stor, temmelig jævn Flade, hvorfra der, med dens Høide af 23 M., har været en vid Udsigt over Slien, ligesom fuldt Syn over Hedeby, der laa strax nedenfor, og over hele den omliggende Egn.

Banken vides at have været dækket med Skov 400 Aar tilbage, og endnu skjule Træerne baade dens Form og Anlægene paa dens Top. Et Billede som det i Fig. 1 meddelte kan kun vise, hvor stærkt Borghøiden reiser sig over den omliggende Flade. Den er her seet fra Nordøst, med Standpunkt paa Pynten ved den oprindelige Indseiling til Noret; foran tilvenstre haves Sivene ved Strandbredden.

Den øverste, lange og smalle Flade er omgiven af en Jordvold, der nu, hvor den er bedst bevaret, hæver sig til Mandshøide, men iøvrigt for største Delen er betydelig lavere eller næsten fuidstændig udjævnet. Den lader sig imidlertid sikkert paavise rundtom, undtagen mod Sydøst, hvor Jordfladen er forstyrret og delvis afgravet; tillige hindres Iagttagelsen af en tæt Bevoxning med ung Granskov. Paa to Steder er Volden nu afbrudt af Spadsereveie. Mod Nord gaaer den ikke helt ud til Bankens Skraaning. Det yderste Stykke af Fladen er skilt fra ved en ringe Grav, der i lige Linie er ført tværs over, og Jorden herfra er lagt indenfor som en Vold. Som det synes har den Plads, der tilbødes af Banken, været for stor til, at den fuldt kunde benyttes. Ellers følger Volden i uregelmæssige Bøininger den øverste Skraaning i Banken, saaledes at Voldsiden gaaer umiddelbart over i det steile Fald nedefter. Jorden er tagen indenfra, hvor

der oftere sees en kjendelig Sænkning strax indenfor Voldens Fod. Længden for den saaledes indhegnede Plads er betydelig, c. 230 M., medens dens største Bredde kun er c. 70 M.

Fig. 2 gjengiver en Croquis af hele dette Anlæg, der efter Forholdene vanskelig kan opmaales med fuld Nøiagtighed. Den viser tillige, hvorledes talrige Gravhøie ere spredte over den indre Flade, dels ganske ringe Høininger, dels naaende en Høide af 1,25 M.; Tværmaalet er indtil c. 10 M. Med Sikkerhed kan der paavises 31; men Antallet er vistnok noget større; de laveste

Fig. 1. Borghøiden ved det gamle Hedeby, seet fra Nordøst. 1901.

Høie skille sig ikke tydelig fra den noget ujævne og ikke uforstyrrede Flade. Ogsaa udenfor Volden, mod Nord, synes der at være et Par Høie.

De af Kieler-Museet foretagne Undersøgelser have vist, at Gravhøiene hidrøre fra Oldtidens Slutning, fra samme Tid som de ældste af de paa Bypladsen fremdragne Fund. Mulig vare de gravlagte Borgens Krigsmænd, faldne under en Beleiring. Byens almindelige Gravplads har sikkert ikke været her, og hellerikke Herskerættens. En af de over Sigtryg satte Sten, der reistes paa Faderens, Gnupas Gravhøi, blev funden langt herfra, sønden for Byen.

Af Borghøiden og dens nærmeste Omgivelser findes en værdifuld Fremstilling mellem Zacharias Wolffs Afbildningsblade gjengiven omstaaende, Fig. 3. Texten oplyser, at dette er »Marggrafen Schloss«, der tilligemed det foranliggende »Oldenburg« blev af Henrik Fuglefænger i 925 anvist den saxiske Markgreve til Sæde som et Slags Grænsefæstning. Senere erobredes og ødelagdes Borgen af de Danske. »f« er den inderste Befæstning, lyder det fremdeles, hvor Slottet har staaet, tilligemed en Forvold, hvor der er en høi Flade. Siderne mod Nord, Øst og Vest ere temmelig høie og vanskelige at bestige, nu saa tæt bevoxede med Ege, Tjørn og Krat, at man ikke kan trænge sig igjennem. »g« er Volden imod Byen. »h«: gjennem denne smalle Dal har den høiere liggende Fæstning havt en sikker og dækket Forbindelse med den lavere liggende By. »i«: Aabningen i Volden, hvorigjennem man kommer til det 1709 anlagte Fasaneri. »k«: Volden, som har omgivet Byen; mod Noret er den dog ubeskyttet. »l«: Eng, mod hvilken Banken er meget vild og vanskelig at bestige. »m«: den gamle og første kristne Kirke Haddeby, omkring hvilken en stor Del af Slesvig laa før Ødelæggelserne. »n«: Haddeby Nor.

Zacharias Wolff har saaledes seet omtrent det samme, der endnu er at finde. Paa et enkelt Punkt har han vel noget mere, ved »f«, hvor han vil, at Slottet har staaet. Men af de indre Volde her findes intet Spor, og de have sikkert aldrig existeret. Wolff har dannet dem af nogle af de mange Gravhøie, som han ikke forstod og hellerikke omtaler.

Fremdeles har Zacharias Wolff bedømt Borghøiden og Byvolden ganske rigtig og sundt; kun de historiske Angivelser ere feilagtige. Dette hænger sammen med den hele Betragtning af disse Anlæg gjennem Tiderne, der har havt det mærkelige Forløb, at man for over 300 Aar siden opfattede Monumenterne saa omtrent rigtig, men senere lidt efter lidt arbeidede sig fuldstændig bort derfra.

Den første, som taler om Byen og Borgen, er Hieronymus Cypræus († c. 1575). »Engang var der en By (*civitas*) ikke langt fra den nuværende Kirke ved Hettebu. Man kalder den nu almindelig Oldenburg, og sammesteds sees det, at der har ligget en Borg (*arx*) paa en høi Banke; kun Levningerne af denne og Gravene ere endnu synlige. Volden, som omgav Byen, er endnu meget høi, med 4 Aabninger. Men i fordums Tid gav man ogsaa Slesvig Navnet Hettebu. Hvorledes dette er kommet, kan jeg ikke forklare paa anden Maade end, at Slien alene skilte Slesvig fra Hettebu.«

Dette er virkelig en mærkelig Udtalelse. Cypræus har rigtig seet, at Halvkredsvolden og Banken have dannet en By og en Borg. Han nævner ingen Kilde til denne Udtalelse og har da vel ikke havt den fra en ældre skriftlig Optegnelse. Paa et mundtlig bevaret Minde om den gamle By kan der ikke ret vel tænkes. Han har da vistnok dannet sin Opfattelse efter en Betragtning af Stederne og den hele Situation. Eller det kan have været den almindelige Mening i Egnen. Der dømmes ofte sundt af Menigmand om, hvad der saaledes haves for Øie, og Dommen kan støttes paa Forhold, der ikke let sees af andre; tilfældige Fund paa Bypladsen kunne saaledes have fremkaldt den rette Opfattelse af Monumentet. Men hvad det var for en By, der laa her, det har man ikke vidst; dette fremgaaer tydelig af Navnet »Oldenburg«, der jo ikke siger andet end, at man ikke havde noget Navn paa Stedet. Ved »Hettebu« betegner Cypræus kun Pladsen om Kirken, og ved Siden heraf siges der, at det er et andet Navn for Slesvig By. Og dog er det som at læse mellem Linierne, at denne *civitas*, som »nu kaldes Oldenburg«, tænktes at være det gamle Hedeby; kun har Cypræus af en eller anden Grund ikke villet udtale det.

Fig. 2. Borghøiden; Croquis. 1901.

Dette synes at bekræftes deraf, at det snart efter fremsættes bestemt af Adam Thraziger (1583). Det danske Navn for Slesvig »Heddebui« er bevaret for Kirken — saaledes lyder det i den ret udførlige Fremstilling. Slesvig var en stor By, som det sees af de forskjellige afbrudte Volde ved Kirken syd for Slien. En ret vel bevaret Vold og Grave ved Vigen (ɔ: Haddeby Nor) ere Levninger af Byen. Her reiser sig en høi Banke, som hedder Oldenburg, tæt bevoxet med Træer og Krat, hvorfor den er vanskelig tilgjængelig. Paa Toppen laa der en Borg, der nu rigtignok er fuldstændig ødelagt, saa at der ingen Levninger er af den; dog er der bevaret tre dybe Grave, som omgave den.

Vel rummer denne Beskrivelse flere Urigtigheder; men det er ganske tydelig udtalt, at Halvkredsvolden var Pladsen for det gamle Hedeby eller Slesvig. Dog, hertil knyttedes meget

andet og urigtigt, og Eftertiden glemte hint, men byggede videre paa dette. Henrik Fuglefænger, hedder det, erobrede baade Byen og Borgen og indsatte en Markgreve der. Senere toges atter Borgen af de Danske, og endnu sees Leirpladsen. Saaledes knyttede Thraziger uden videre Beretningen hos Adam af Bremen om en Saxerborg til disse Anlæg, hvorpaa den slet ikke passer; nedenfor, i Afsnit IX, skal det vises, at Borgen laa paa et helt andet Sted. Dernæst fremsatte Thraziger for

Fig. 3. Borghøiden ved Hedeby, efter Zacharias Wolff, 1722. Originalens Størrelse.

første Gang Forestillingen om det gamle Slesvigs store Udstrækning baade nord for Slien og mod Syd, hvorhen en Dæmning over Vandet førte til »den nu forladte Borg og til Byen Hedeby«.

Dette føres videre af Caspar Danckwerth (1652) og tilsættes med al Slags Forvirring. Borgen paa Bakketoppen siges nu at være opført af Henrik Fuglefænger, og den kaldes »Oldenburg«; men samtidig benævnes Halvkredsvolden som »Oldenburg«, og Pladsen betegnes som »en gammel Fæstning«. Fremdeles vise de ledsagende historiske Kort en stor By til alle Sider om denne Fæstning. Thrazigers rigtige Forestilling om Hedeby eller Slesvig indenfor Halvkredsvolden er ganske forladt.

Og til Danckwerth holdt man sig eller forandrede lidt, hvorved dog Sagen ikke forbedredes. Saaledes Zacharias Wolff, Ulrich Petersen († 1735) og udførligst Outzen (1826): Nu kaldes Borghøiden for »Hogeburg«, den voldkrandsede Plads sydfor er »Oldenburg«. Hin er Mark-

grevens Slot; denne er vel ikke rummelig nok for en stor By — Slesvig havde ikke kunnet faa Plads der — men dog større end til en Borg eller Fæstning. Det var den By, som den tydske Keiser lod bygge ved Siden af Slottet.

Den egentlige Historieforskning holdt sig dog oftest mere eller mindre i Afstand fra disse Udviklinger, men formaaede paa den anden Side ikke at sætte noget i Stedet. I Danske Atlas (1781) læses der saaledes kun om Halvkredsvolden, at den er »en meget rund Skandse ved Slesvig-Bugten, som tilforn bedækkede Staden«, der delvis laa omkring Haddeby Kirke. Sidst i Rækken af dem, der troede paa en By syd for Slien, staaer N. M. Petersen (1854): det gamle Hedeby laa ved Kirken, Slesvig omgaves af Halvkredsvolden, og Borgen var Henrik Fuglefængers Værk.

Snart efter kom der en hel Vending i Sagen ved P. G. Thorsens og Chr. C. Lorenzens Undersøgelser (1855 og 1859). Tanken om, at Slesvig eller Hedeby nogensinde skulde have ligget syd for Slien, enten som Helhed eller delvis, bekæmpedes nu paa det stærkeste. Borghøiden lod man fremdeles gjælde for Markgrevens Sæde; men Halvkredsvolden forklaredes nu som et Støttepunkt eller en Depotstation for den danske Hær og Flaade. Saaledes ogsaa Lempfert (1864) og Sach (1875). Først var dette blevet fremsat af Kindt (1842); senest har Joh. Steenstrup sluttet sig dertil (1900).

Hele denne Behandling af Halvkredsvolden og Borghøiden gjennem 300 Aar frembyder et sandt Virvar opstaaet under Anstrengelserne for at forklare de ufuldstændige og halvt urigtige Iagttagelser, som tidligere forelaa. Og saa uheldig gik det, at man bestandig kom længere bort fra den fornuftige Tydning, der fremsattes af Hieronymus Cypræus. Hertil er nu Forskningen vendt tilbage ad nye Veie.

Sophus Müller.

VI. HEDEBY OPRINDELIG SYD FOR SLIEN, SLESVIG NORD FOR.

At Bypladsen ved Haddeby Nor er det gamle Hedeby, maa antages for sikkert efter det nære Forhold, der er mellem Byen og de Runestene, som reistes over Kong Svens Hirdmand Skarde, der »døde ved Hedeby«, og over Skibsføreren Erik, der faldt, »da tapre Mænd beleirede Hedeby«. Om dette dog var Byens eneste Navn, eller om den tillige hed Slesvig, og om paa samme Maade Byen nord for Slien baade hed Slesvig og Hedeby, dette vil det vistnok for bestandig blive umuligt at afgjøre med Sikkerhed. Senere hen i Tiden vare Hedeby og Slesvig Dobbeltnavne for samme By; men vare de det oprindelig og dengang, da Runestenene reistes, eller var der et Hedeby syd for Slien og et Slesvig nord for?

Der er dog nu fremkommet et Forhold, der har sin Betydning, det nemlig, at der virkelig i en tidlig Tid var to adskilte Byer. Og ikke blot paa forskjellig Plads, men forskjellige i Væsen: den ene med sin endnu bevarede, stolte Byvold efter Oldtidens Anlægsmaade, den anden med den nordiske Middelalders svage og nu forsvundne Vold — den ene liggende paa den lave, ubeskyttede Holm, tilpas kun for Skibsfart og Fiskeri, den anden paa en udsøgt Plads ved den lukkede Indvig og med Borghøiden ved Siden, og endelig, hvad der betyder mest: den ene By dækket af Godfreds Danevirke, den anden liggende foran ved den Strækning, hvor Fjenderne skulde færdes. At disse to Byer ere fremkomne under ulige Forhold, at de have havt en forskjellig Historie, og at de da vel ogsaa til en Begyndelse have havt hver sit Navn, er dog vistnok sandsynligt. Og der er jo to Navne. Da endelig den sydlige By ved saa tidlig en Tid, som Runestenene betegne, hedder Hedeby, maa det vel antages, at dette dengang var dens rette og eneste Navn, og at samtidig Byen nord for Slien alene hed Slesvig.

Ikke for at føre Bevis for dette, som aldrig vil kunne føres længere end til Sandsynlighed, men for at vise, at intet strider derimod, medens dog en Del taler derfor, skal der mindes om forskjellige Forhold, dels ved selve Monumenterne, dels kjendte fra skriftlige Kilder. Det vil sees, at Alt ret vel kan forstaaes, naar man følger den gode Regel at betragte Efterretningerne i deres Tidsorden, ikke at se mere i dem, end de virkelig indeholde, og fornemmelig at lade hvert Udsagn gjælde for den Tid, hvorfra det hidrører, men ikke for de forudgaaende Aarhundreder.

Det første, der høres om en By ved Slien, er 804, da Kong Godfred kom med sin Flaade til Slistorp, og atter 808 for at reise Volden fra Østersalt til Vesterhavet. Nærmere findes Pladsen ikke betegnet, og Navnet forekommer ikke mere. Dog er det høist sandsynligt, at Byen har været beskyttet af Godfreds Vold; den laa da ikke syd for Slien, men nord for og hvor Slesvig siden fandtes. Thi anden Byplads kjendes ikke nord for Slien, og Navneligheden tyder paa, at Slistorp og Slesvig ere samme Plads.

Her byggedes ved Midten af d. 9. Aarh. den første Kirke i Norden. Det var dengang en bekjendt Plads, »hvortil Kjøbmænd kom fra alle Kanter«. Dette stemmer godt med, at Byen havde været til idetmindste fra Aarhundredets Begyndelse. Den betegnes som en Havn eller en aaben By *(portus, vicus)*, hvad der svarer godt til det ubefæstede Slesvig, medens disse Udtryk ikke passe for den stærkt befæstede By sydfor. Hedeby nævnes overhovedet ikke i »Vita Ansgarii«, hvorimod Slesvig flere Gange. Der haves i det Hele intet Vidnesbyrd om, at Hedeby dengang var til, og en betydelig, voldkrandset Plads har det ikke været. Denne By vilde da have spillet en større Rolle end »Havnen« Slesvig og maatte være nævnt.

Først ved Slutningen af d. 9. Aarh. omtales dens Plads. Ottar reiste fra Norge »til den Havn, som kaldes *æt Hæðum*«, og naaede efter 5 Dages Seilads »*to Hæðum*«; ogsaa Ulfsten seilede »*of Hæðum*« østpaa. Selve Navnet Hedeby var da mulig endnu ikke fremkommet, og at slutte fra Betegnelsen »Havn« var Stedet endnu ikke befæstet. Det kan have været en Havneby, som efterhaanden havde reist sig ved den gode Ankerplads ligeoverfor Slesvig. Dens Fremkomst er let forklarlig; thi Veien sydfra gjennem Godfreds Vold, vest og nord om Sliens inderste Lavninger og Danevirke Sø var lang til Slesvig. En naturligere Havn for Egnen sydpaa bød Hedeby, og Veien herover fra Slesvig var bekvem, da der kun laa et smalt Vand imellem. Endelig kunde jo Navnet ikke være mere passende; thi Byen laa ret egentlig »ved Hederne«.

Ved denne Havneby satte Olav, »som kom fra Sverige«, sig fast ved Begyndelsen af d. 10. Aarh. og grundede et eget Herredømme. Der blev for denne Slægt Kampe at bestaa baade mod Nord og mod Syd; at Byen saaledes maatte befæstes og Volden voxe i Høide, er ret forstaaeligt. Pladsen kunde ikke være bedre valgt. Den var alt et Samlingssted for Kjøbmænd; truende laa den nye By ligeoverfor den anselige gamle Plads Slesvig og strax udenfor Rigets Vold. Ogsaa det hele velberegnede og planmæssige ved Hedeby-Anlæget faaer sin Forklaring, naar det antages, at den befæstede By er fremkommen ifølge en Erobrers Beslutning.

Dette Herredømme ved Danmarks Sydgrænse hævdedes gjennem flere Slægtled til Midten af Aarhundredet. Gnupa havde Kampe at bestaa mod Kong Gorm, og Thyra reiste et stærkere Danevirke; kun saa langt rakte da ved denne Tid den fjendtlige Magt nordpaa. Sigtryg, der fulgte efter Gnupa, hævdede Herredømmet i Hedeby og kunde — som fremsat af Prof. Gustav Storm — drage med sin Flaade til Normandiet. Endnu efter Sigtrygs Fald 943 har hans Moder Asfrid ialfald en kort Tid havt Magten, siden hun udenfor Staden kunde sætte Mindestene efter sin Søn. Snart efter forsvandt dog dette for Danmark fjendtlige Herredømme; thi Harald »vandt sig hele Danmark«, hedder det paa Jellinge-Stenen. Han var nu Herre i Hedeby, og Staden blev, som det kan antages, ikke ødelagt. Den stærkt befæstede Plads blev tværtimod forenet med Danevirke ved en ny Vold, hvad der nedenfor skal nærmere omtales (Afsnit VIII). Ved denne Tid

var det, at Islænderen Gunnar seilede »*til Heiðabœiar i Danmörk*«, og »*Haraldr konungr Gormsson var þar á land upp*«. Vistnok er dette det første Sted, hvor Hedebys Navn findes.

Snart efter ristedes det paa de Stene, der sattes over Sven Tveskjægs Mænd, da Kongen beleirede Byen. Den var paany, men for sidste Gang kommen i Fjendehaand; senere vides intet om større Begivenheder, der vare særlig knyttede til denne Plads. Byen forsvandt, og dens Sted blev en navnløs Plads, der kun gav Tilhold for Bøndernes Phantasier og de Lærdes Spekulationer.

Hvorledes dette er gaaet til, skal ikke afgjøres. Byen kan ganske vist være bleven ødelagt af Sven Tveskjæg og Indbyggerne overførte til Slesvig. Hertil kunde Biskop Eckehards Klager i Aaret 1000 antages at sigte: »mit Bispedømme er hærget med barbarisk Grusomhed, Byen er forladt, Kirken øde«; men ligesaa vel eller snarere kunne disse Ord gjælde Byen Slesvig og ikke Hedeby. Og hvorfor skulde Kongen egentlig have ødelagt sin egen tilbageerobrede By? Den var jo let at forsvare, som den nu laa, umiddelbart i Danevirkes Voldlinie. Snarere er Byen vedbleven at bestaa, indtil historiske Forhold efterhaanden lod den forsvinde. Den kan længe have ført en beskeden Tilværelse ved Siden af Kongernes og Geistlighedens By Slesvig, der maatte trække Befolkningen til sig. Ogsaa andre Forhold kunne have fremmet den ene Bys Opkomst og den andens Forsvinden, saaledes maaske blot det, at Indløbet til Haddeby Nor sandede til eller paa anden Maade spærredes. Man mindes her de foran S. 229 omtalte Pæle i Norets Munding; eller mulig have Middelalderens Skibe ikke fundet tilstrækkelig Dybde i det Løb, der var Oldtidens Fartøier tilpas. — Hvornaar Bypladsen syd for Slien blev endelig forladt, vil først kunne afgjøres med Bestemthed, naar den her foregaaende archæologiske Gravning har faaet tilstrækkeligt Omfang. Hvad der hidtil er fremkommet, synes for den langt overveiende Del at være fra den ældste Middelalder, efter Aar 1000, medens kun et ringere Antal Sager er afgjort ældre.

Til de skriftlige Beretninger vender man sig forgjæves om et bestemt Bevis for et særskilt Hedeby efter Aar 1000. Vel er der de meget omtalte Ord i Beretningen om Abbed Nicolaus' Reise ved Aar 1150: »*þá er viku för til Heidabæjar, þá er skamt til Slésvíkr*«. Naar denne vel underrettede Islænder fortæller om Reisen over Aalborg og Viborg til Hedeby og da siger: »og naar man er kommen til Hedeby, er der kort til Slesvig«, da synes dette at maatte tages som et bestemt Vidnesbyrd om, at der endnu ved Midten af d. 12. Aarh. var et eget Slesvig og et eget Hedeby. At dette sidste dog skulde have været en større By, fremgaaer ikke af de anførte Ord; de sige kun, at Hedeby var en af de Stationer, som berørtes, naar man reiste sydpaa gjennem Halvøen. Skal denne Kilde raadspørges, maa Svaret lyde, som det allerede findes i Suhms Danmarkshistorie, V, 190, som Werlauff gav det (Summa Geographiæ medii ævi, 1821), og som Prof. Finnur Jónsson nu har udtalt det, efterat en Forespørgsel derom var rettet til ham: der var i d. 12. Aarh. to forskjellige Byer, Hedeby og Slesvig. Men som bekjendt er Stedet ogsaa blevet opfattet paa anden Maade, og det er efter alle Forhold forstaaeligt, om man ikke vil tage det som et afgjørende Bevis. Det samme gjælder om andre islandske Kilder, der nævne snart Hedeby, snart Slesvig, snart begge Navne ved Siden af hinanden (Heimskringla, III, 248). Thi dels dreie alle disse Optegnelser sig om Begivenheder, der ere foregaaede, efterat begge Byer vare komne under samme Hersker, saaledes at Navneblandingen let maatte fremkomme, dels ere de fra en sen Tid, da Slesvig og Hedeby virkelig vare Dobbeltnavne, dels — og dette vanskeliggjør navnlig Benyttelsen af de islandske Kilder — kan *Slésvíkr* betegne baade Byen, Fjorden og Landskabet.

Der er dernæst Adam af Bremens Udtalelser om Hedeby, hvis Værk sluttedes c. 1075, og disse er det navnlig, der have foranlediget, at »Hedeby« og »Slesvig« betragtedes som Dobbeltnavne for een og samme Stad.

Den almindelige Anvendelse, som Adam Bremensis gjør af de to Navne, peger nu rigtignok i ganske modsat Retning. Sliaswig nævnes c. 15 Gange og Heidiba 3 Gange, uden at

der gjøres nogen Bemærkning om, at det er samme By. Hvis intet andet forelaa, maatte deraf sluttes, at Adam taler om to forskjellige, ham bekjendte Byer. De to Bynavne forekomme næsten umiddelbart efter hinanden. Det fortælles, II, 75, at Erkebispen af Bremen drog til Sliaswig for at mødes med Kong Magnus, og strax nedenfor i samme Kapitel hedder det, at Magnus, da Venderne gjorde deres store Indfald, landede i Heidiba og beseirede Fjenderne *in campestribus Heidibæ*. En saadan umiddelbar Vexlen af Betegnelse for det samme Sted vilde dog være for paafaldende. Adam maa vistnok antages om disse Begivenheder, der næsten tilhørte hans egen Tid, og om hvilke han i hvert Fald var godt underrettet, at have villet angive, at de foregik paa forskjellige Steder, dels i Slesvig, dels i Hedeby.

Men to Gange tilføies ved Omtalen af Sliaswig, at Byen »ogsaa« eller »nu« kaldes Heidiba, I, 59: *quæ nunc Heidiba dicitur*; IV, 1: *quæ et Heidiba dicitur*; og et tredie Sted hedder det, II, 34: *Heidiba, quæ Sliaswig dicitur.*

Alle tre Steder ere nu ganske formede som Indskud i den oprindelige Text. Kun det sidste, IV, 1, er paa ret passende Plads, idet det findes i den topographiske Beskrivelse af Norden. De andre staa ganske tilfældig; at Slesvig ogsaa kaldtes Hedeby, læses, efterat Slesvig har været nævnt flere Gange, og at Hedeby ogsaa hedder Slesvig, staaer mellem to Steder, hvor Hedeby nævnes uden nogen Tilføielse, II, 3 og II, 75. Alle tre Steder have Præg af at være indskudte; men at dette ikke er gjort af Adam selv, skal ikke paastaaes, og i hvert Fald er det meget tidlige Tilføielser og derfor af Værd. De findes nemlig i flere Haandskrifter, derimellem to fra d. 13. Aarh. Dog har det sin Betydning, naar det som her gjælder om ret nøie at prøve, hvilken Vægt Udsagnene egentlig have, at vide, at de ere tilføiede. De veie da langt mindre, omtrent som om der sagdes: »forresten kaldes Slesvig ogsaa Hedeby« — med Underforstaaelse af, at det rette og almindelige Navn er Slesvig. Dette stemmer jo fuldstændig med, at de to Navne i Adams Skrift gjennemgaaende bruges som Betegnelse for to vel bekjendte, forskjellige Byer.

Men saaledes kan der af disse tilføiede Bemærkninger ikke sluttes andet end, at hver af Byerne endnu paa Adam af Bremens Tid, eller dengang da Indskudene i Texten foretoges, havde sit egentlige Navn, dog at Fællesskabet allerede var begyndt. Efterat begge Byer vare komne under een Hersker, maatte deres Navne bevares, selv om Hedeby strax mere eller mindre tabte sin Betydning. De to Pladser laa ganske nær sammen; Navnene betegnede for Omegnens Folk og navnlig for Fremmede omtrent det samme Sted; saaledes kom de til at staa jævnsides. Paa Island vedblev man at tale om Hedeby; i Tydskland hørtes oftest Slesvig, som allerede forud var bedst kjendt, idet Byen var Bispesæde. Saxo har vel een Gang *Hethbyenses*, men nævner ikke Hedeby, selv ikke for de ældste Tider, hvad der vel kan anføres som Vidnesbyrd om, at man ofte omkring i Danmark ganske ophørte at bruge dette Navn; men paa Stedet selv bevaredes begge Navne længe, indtil »Hedeby« omsider forsvandt, ligesom Mindet om selve Bypladsen udviskedes.

Dog, her dreier det sig alene om, hvad der læses hos Adam af Bremen: Slesvig kaldtes Hedeby, og dette Slesvig. Men disse Ord høre i det tidligste hjemme i sidste Halvdel af 11. Aarh. og kunne ikke uden videre føres tilbage til d. 9. og 10. Aarh., da Hedeby fremkom og var en selvstændig Stad. Om at Navnefællesskabet var ældre eller oprindeligt, siger Adam af Bremen intet. Der synes saaledes ikke fra denne Kant at foreligge noget, der strider mod den Antagelse, at Hedeby engang laa syd for Slien og Slesvig nord for.

Men noget Bevis herfor giver det foregaaende dog hellerikke, og det maa da undersøges, hvilke andre Opfattelser der mulig kunde formes om de nu fastslaaede Kjendsgjerninger.

Man kunde, foranlediget af et og andet, der tidligere er fremkommet i denne Sag, forsøge at bortforklare Runestenenes Udsagn om, at Hedeby laa indenfor Halvkredsvolden, og da antage, at det ældste Slesvig fandtes her og Hedeby nord for Slien. Herfor tale Thrazigers

Ytringer (1583) om, at Haddeby Nor i hans Tid almindelig kaldtes »die Wieck«. Det vilde jo være forstaaeligt nok, at Byen i Halvkredsvolden ved denne »Sliens Vig« kom til at hedde Slesvig. Der lader sig virkelig ikke indvende noget bestemt herimod; kun er det jo en noget sildig Kilde, skilt ved 7—800 Aar fra Tiden for Navnegivelsen.

Fremdeles har det været fremsat af N. M. Petersen (1854), at den ovenfor omtalte islandske Reiseberetning skulde angive, at Slesvig laa syd for Hedeby. Det hedder: *þá er viku fór til Heidabæjar, þá er skamt til Slésvíkr*, og heraf sluttedes, at Reisende nordfra først kom til Hedeby og saa til Slesvig. Men det maa erindres, hvorledes Forholdene i d. 12. Aarh. vare ved Slien. Reiste man tilhest eller med Vogn, vil man have fulgt Hovedveien gjennem Danevirke og er saaledes naaet til Hedeby. Slesvig er man slet ikke kommen igjennem; thi man havde da at sætte over Slien, hvad den, der førte Heste og Bagage med sig, maa have ønsket at undgaa. Saaledes falde Ordene: »der er kort til Slesvig« ganske naturlig, efterat Veilængden til Hedeby er angiven; naaet herhen havde man Slesvig ligeoverfor.

Men at det endnu i sidste Halvdel af 12. Aarh. var saa, at man ved at reise fra Slesvig sydpaa nodvendigvis maatte over Vandet, fremgaaer tydelig af Saxos Beretning i 14. Bog om Erkebiskop Eskilds Afreise fra Danmark. Der tales saa omstændelig, at enhver Tvivl er udelukket. Paa Absalons eget Skib var Eskild reist til Slesvig. Her havde han paa Skibsbroen et Møde med Kong Valdemar og blev derefter sat over Slien i en Baad. Paa den anden Side steg han i en Vogn, som Absalon havde sørget for, idet han ikke taalte at ride. Den nedbrudte Mand vilde utvivlsomt have kjørt lige fra Slesvig By, om der dengang havde kunnet kjøres.

Ogsaa en anden islandsk Kilde har N. M. Petersen anført som Bevis for, at Slesvig laa sydligst. Da Sigurd Jorsalafar, fortæller Snorre, kom til Slesvig, blev han vel modtagen af Eilif Jarl, og i Hedeby traf han Kong Niels. Men alene af den Orden, hvori de to Byer nævnes, først Slesvig og derefter Hedeby, kan der næppe sluttes noget sikkert om deres indbyrdes Beliggenhed.

Endnu skal det nævnes, at Adam af Bremens Udtalelse om, at Kong Magnus slog Venderne »*in campestribus Heidibæ*«, ikke kan anføres som Bevis for, at han tænkte paa et Hedeby nord for Slien. Slaget stod vistnok, som godtgjort af Worsaae (Ann. f. nord. Oldkynd. 1852), paa Lyrskovshede og saaledes nærmere ved Slesvig end ved Hedeby. Men efterat Adam af Bremen havde fortalt, at Kongen landede i Hedeby, laa det ham særdeles nær nogle Linier nedenfor at sige, at Seiren vandtes paa Sletterne ved denne By. Forskjellen i Afstand fra Slesvig og fra Hedeby er jo ikke stor, og Alt er vel gaaet saaledes til, at det med god Ret kunde siges, at Kampen stod i Egnen om Hedeby. Her samlede Kongen sin Hær og stødte til Hertug Otto af Lüneburg, hvorefter man rykkede nordpaa imod Venderne, der vare paa Tilbagetog fra Jylland. Kongen maatte følge den sædvanlige Vei gjennem Danevirke og mødte Fjenden snart nord for ved Lyrskov. Saaledes kunde Adam af Bremen rigtig berette: »paa Sletterne ved Hedeby«, og Magnus den Godes Saga: »paa Lyrskovshede nord for Hedeby«. — For et Hedeby nord for Slien kunde saaledes absolut intet anføres uden den ovennævnte Betegnelse: »die Wieck«.

Af andre tidligere mulige Opfattelser vedrørende Slesvigs og Hedebys første Beliggenhed er der nu kun bevaret den ene, ældste og indtil den sidste Tid hævdede: en By med oprindeligt Dobbeltnavn. Men hvad enten denne tænkes fra først af og altid at have ligget nord for Slien, eller fordelt paa begge Sider af Vandet, eller først liggende syd for og senere flyttet mod Nord, er der kun eet, som kan anføres til Støtte herfor: at Slesvig-Hedeby s e n e r e var et Dobbeltnavn. Den ovenfor givne Fremstilling af, hvad der vides om Forholdene i d. 9.—10. Aarh., gjør det imidlertid sandsynligt, at der dengang var et Hedeby mod Syd og et Slesvig mod Nord.

Sophus Müller.

VII. KAMPESTENSMUREN, DRONNING THYRAS DANEVIRKE.

I den folkelige Bevidsthed er Thyra Danebods Navn fastere end andre knyttet til Danevirke. Hun staaer som den, der af nyt har reist Hovedparten af Voldene. Gaaer man imidlertid til de historiske Kildeskrifter for at finde Bekræftelse derpaa, vil man med Undren se, at Dronningens Byggevirksomhed kun sjælden nævnes. Først c. 250 Aar efter hendes Død nedskrives Beretningen herom — altsaa paa et saa sent Tidspunkt, at man endog kunde fristes til at drage dens Rigtighed i Tvivl, om der ikke i forskjellige Forhold, blandt andet Dronningens Tilnavn paa den lille Jellinge Runesten: Danmarks Bod, lod sig paapege Momenter til sikker Støtte for Traditionen. Det er Sven Aagesøn og Saxo, som føre denne i Pennen. Begge udbrede sig dog fuldt saa meget om Thyras politiske Klogskab ved at bygge Virket som om selve dette. Det hedder hos Saxo kun i al Almindelighed, at Volden gik fra Slesvig til Vesterhavet. Om dens nærmere Udseende fortælles intet. Derimod fremstille begge Krønikeskriverne Sagen, som var det Thyra, der reiste det ældste Danevirke. En Godfredsvold kjende de ikke.

Endnu ringere bliver Udbyttet, naar man vender sig til de historiske Optegnelser fra den senere Middelalder. Det kunde næsten synes, at Traditionen om Thyras Andel i Danevirke-Voldene da var omtrent uddød. Et enkelt Skrift, Rydaarbogen fra Slutn. af 13. Aarh., har vel nogle knappe Ord derom. Men er Forholdet, som R. Usinger har fremstillet det (»Die dän. Annalen u. Chroniken«, 1861, S. 74), at en større Del af denne Aarbog i ikke ringe Grad støtter sig til Saxo, og at Notitsen om Danevirke væsentlig er hentet fra ham, vil Kildestedet i denne Sammenhæng være uden videre Betydning. Paa lignende Maade staaer det mulig ogsaa med et Vidneudsagn fra 1424 i Anledning af Stridighederne om Sønderjylland. Abbed Oluf erklærede, at han havde hørt, at en Dronning ved Navn Toberdana Beate havde ladet bygge en Mur for at skille Holsten fra det danske Rige. Men Oluf var Abbed i det samme Ryd Kloster ved Flensborg Fjord, i hvilket ovennævnte Aarbog antages forfattet. Det var saaledes ikke utænkeligt, at denne Viden mere var boglig end støttede sig til en endnu levende Tradition. Iøvrigt gjengiver han Thyras Navn i en meget forvansket Skikkelse — om det overhovedet er hende, der menes. Hvad endelig de historiske Skrifter fra den nærmest følgende Tid angaaer, finder man i dem væsentlig ikke andet om Thyras Virke end, hvad alt Saxo, Sven Aagesøn og Rydaarbogen have.

Man maa da ty til Danevirke-Voldene selv for at faa Oplysning om, hvor Thyras Virke har gaaet, og hvorledes det har seet ud.

Efter hvad der er fremsat i de tidligere Afsnit, maa Situationen, som Dronningen forefandt den, have været følgende. Ved Haddeby Nor laa Halvkredsvolden med tilhørende Borghøide. I Øst, fra Vindeby Nor hen i Retning af Sliens store Bredning, strakte Østervolden sig. I Vest gik det lange Virke fra Gottorp Engene til Trenen. Skulde Thyra nu til denne Række af ældre Anlæg have føiet et nyt, maatte det enten have været Forbindelseslinien fra Hedeby hen til Danevirke Sø, eller Dobbeltvolden, den buede Vold bag denne, eller Kovirket. Andre betydeligere Voldstrækninger bleve overhovedet ikke byggede. Ingen af disse 4 Linier synes imidlertid at kunne henføres til Thyra Danebod. Forbindelsesvolden kan først den have reist, som paa een Gang havde Godfreds vestlige Virke og Hedeby i sin Magt. Men paa Thyras Tid og endnu noget senere herskede en fremmed, svensk-dansk Kongeæt i Byen ved Haddeby Nor. Den buede Vold og Dobbeltvolden maa ligeledes lades ude af Betragtning; de forudsætte begge Tilstedeværelsen af Forbindelsesvolden, til hvilken de støtte sig. Af archæologiske Grunde endelig kan der næppe blive Tale om Kovirket; dettes Bygningsmaade og Anlæg vise, at det øiensynlig er et yngre Værk, reist efter Thyras Død, der sættes til c. 935.

Saaledes maatte det udtales, at Thyra ikke af nyt kan have opført en eneste af de

mange Danevirke-Volde. Skal Sven Aagesøns og Saxos Beretning om Dronningens Byggearbeider staa til Troende — og der synes, som nævnt, ingen Grund til at forkaste den —, maa hendes Virke sikkert kun have bestaaet i en Udbedring af en ældre Voldstrækning. Saaledes lyder iøvrigt ogsaa Dommen allerede hos de ældste Danevirke-Forfattere, Thraziger, J. A. Cypræus, Danckwerth o. fl.: Godfred paabegyndte Volden, Thyra udbedrede den.

Hvor Thyras Virke da herefter skal søges, kan næppe være tvivlsomt. Om Halvkredsvolden kan der af forannævnte Grund ikke blive Tale. Østervolden bærer ikke Spor af nogen senere Istandsættelse. Og hvad Vestervolden angaaer, er det kun ved det meget udsatte Midtparti fra Danevirke Søen til Kurborg, hvor Volden strækker sig hen over tør, let fremkommelig Grund, at der i senere Tid sees at have fundet en Udbedring Sted. Det maatte da være her, at Thyra Danebod har arbeidet.

Men just paa Størsteparten af denne Strækning er der ved Gravninger i 19. Aarh. inde i Volden mellem det lave Godfredsvirke og Valdemar den Stores Teglstensmur blevet truffet et anseligt Forsvarsværk, en Kampestensmur. Alle kompetente Dommere, der have iagttaget den, Worsaae, Kornerup og Hamann, ere enige om at opfatte den som et selvstændigt Anlæg, uafhængigt baade af Godfredsvirket og af Valdemarsmuren — Lorenzens Anskuelse, at den skulde være samtidig med denne Teglstensmur, har Handelmann fyldestgjørende modbevist. Efter sin Plads maa Kampestensmuren være yngre end Godfredsvolden, men ældre end Teglstensmuren. Da der ikke er nogen anden Regent mellem Godfred og Valdemar I., som med nogen Grund kan antages at have ladet arbeide her, end netop Thyra, maa Kampestensmuren følgelig være hendes Virke. Ad archæologisk Vei vilde dens Alder ikke kunne fastsættes. Den kunde være yngre, mulig ogsaa noget ældre end Thyras Tid. — At den iøvrigt længe er undgaaet Danevirke-Forskernes Opmærksomhed, er vel forstaaeligt. Den skjultes allerede tidlig, dengang Valdemar den Stores Teglstensmur droges foran den, og der dyngedes Jord paa.

Den første, mere udførlige Omtale af Kampestensmuren findes hos Timm. Senere have navnlig Lorenzen, Hamann og Kornerup givet Oplysninger om den. Muren er reist paa den flade Mark umiddelbart foran Godfredsvirkets Forside. Et enkelt Sted naaer den dog lidt op ad Voldfoden. Den er dannet af større og mindre dels raa, dels kløvede Kampesten, som ere stablede tæt og fast ovenpaa hverandre; de største Sten synes gjennemgaaende at være lagte i Murens Forside. Sædvanlig angives Mellemrummene mellem Stenene at være udfyldte med Ler; at dette dog skulde have tjent som en Art Bindemiddel — hvad der ofte er sagt —, er lidet sandsynligt. Ifølge Lorenzen bestaaer Fylden tilmed flere Steder kun af almindelig Muldjord. Murens Tykkelse varierer noget; gjennemgaaende er den 10—13 Fod. Høiden er ligeledes ret forskjellig, fra $7^1/_2$—10 Fod. Fra først af har den maaske været noget større (i en Optegnelse fra 1837 angives Høiden et enkelt Sted til 16—17 Fod; se III. Bericht der Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesellschaft für die Sammlung vaterl. Alterthümer, S. 11). Opadtil er Muren nu snart lige, snart rundt eller tagformet afsluttet. For- og Bagside staa hyppig lodret; ikke sjælden er hin dog mere eller mindre skraanende. I det Hele kan det vistnok antages, at Kampestensmuren i Tidernes Løb, indtil den dækkedes af Valdemarsmuren og under den samtidig paaførte Jord, paa forskjellig Vis er bleven forstyrret, blandt andet ved Fjendehaand. Det maa dog navnlig være den oprindelig fritstaaende Forside og Overdel, som ere blevne beskadigede. Bagsiden var mindre udsat, idet der formentlig strax dyngedes Jord mellem den og Godfredsvolden. Fra Murens Overdel og Forside kunne Sten snart være borttagne, snart ere de i større Mængder rullede ned og have leiret sig foran den sydlige Fod af Muren. Derved er dennes Bredde voxet forneden; et enkelt Sted er den endog bleven 23 F. Saaledes forklares imidlertid, at Afstanden mellem Teglstensmur og Kampestensmur er meget vexlende. Da hin skulde drages efter en nogenlunde lige Linie, kom den

overalt, hvor der tilfældig fandtes udskydende Partier ved Kampestensmuren, til enten at støde umiddelbart sammen med denne eller endog til at staa ovenpaa den. Hvor Kampestensmuren

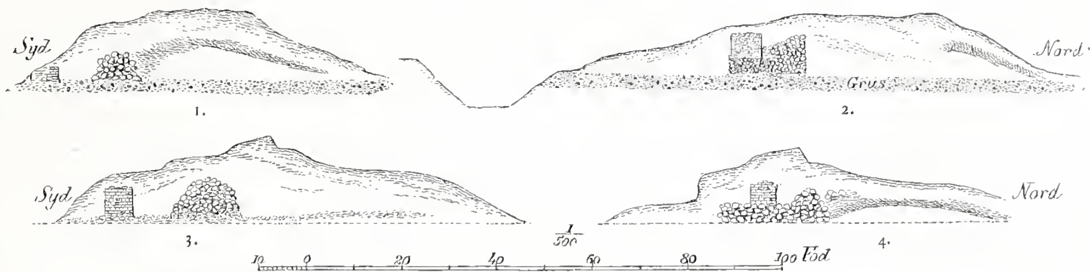

Fig. 1—4. Tværsnit i Danevirke mellem Kalegat og Kurborg. Tegnede af G. Hamann 1861.

derimod stod med oprindelig Bredde, siges den som Regel at være skilt fra Valdemarsmuren ved et indtil 6—7 Fod bredt Jordbælte.

Om Kampestensmurens Dimensioner og dens Stilling i Forhold til Teglstensmuren give de Hamannske Tværsnit Fig. 1—4 en god Forestilling. De synes at være maalte henholdsvis

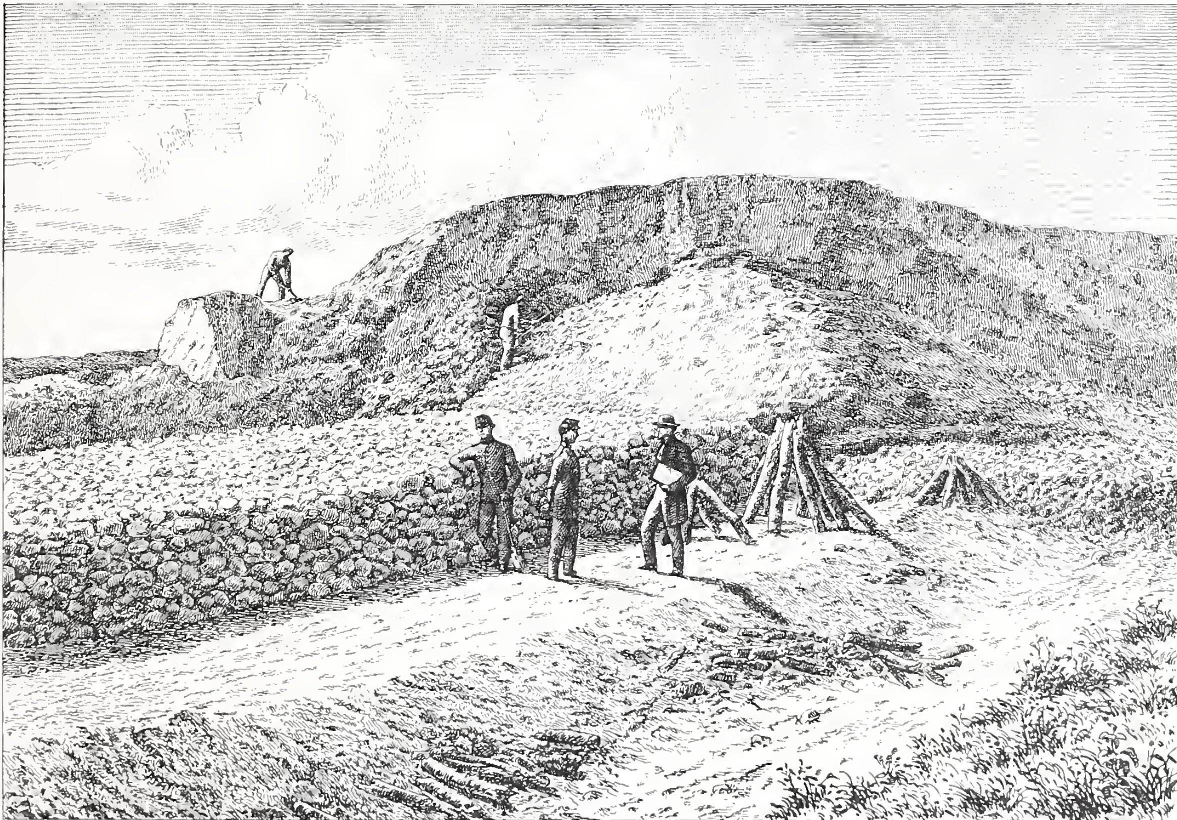

Fig. 5. Kampestensmuren. Efter et Lithographi fra 1861.

c. 1850, 2100, 650 og 400 M. vest for Kalegat. Hermed kan sammenholdes Tværsnittene 3—4 paa S. 214, Fig. 7 paa S. 216, Fig. 3 i Afsnit XIV, samt Grundtegningen sammesteds Fig. 4, hvor Kampestensmuren er det øverste af de to brede Bælter, Teglstensmuren det nederste.

Et fyldigere Indtryk af Kampestensmuren yder dog det her meddelte Billede Fig. 5, der gjengiver et Lithographi udført efter et Photographi fra 1861. Muren sees blottet over en længere Strækning. Den staaer som en svær, kompakt Masse med omtrent lodret Forside.

Det er denne og den lige afsluttede Overdel, som præsenteres. Murens Fod ligger formentlig noget dybere end vist, skjult af Voldens endnu ikke helt bortgravede Jordmasse.

Billedet synes at være taget c. 2000 M. vest for Kalegat. Her falder iøvrigt omtrent Midten af Kampestensmuren. Mod Vest er den i hvert Fald ophørt ved Kurborg, som dette fremgaaer af Tværsnittet Fig. 5 S. 214, der er maalt c. 900 M. fra Voldbøiningen ved Reideaa; i dette Profil sees kun Valdemar d. Stores Teglstensmur. Mod Øst strækker Kampestensmuren sig til Kalegat, efter Worsaaes Angivelse (1864) endog et Stykke paa den anden Side Kalegat, men ikke helt hen til Voldstedet ved Danevirke Sø. Dens fulde Længde vilde saaledes blive c. 3500 M. eller omtrent 1/2 Mil.

Denne cyklopiske Mur svarer vel ikke ganske til det stolte Virke, som de folkelige Fortællinger lade Thyra Danebod have reist. Dog kan den ingenlunde kaldes ringe. I Udstrækning stemmer den næsten, i Høide delvis med Valdemar d. Stores Teglstensmur. Og denne vakte Samtidens Beundring.

Det synes imidlertid, at Thyra har udført mere Arbeide paa Volden mellem Danevirke Sø og Kurborg. Vistnok er det hende, som har forhoiet Jordvolden. Beviset herfor maa hentes fra Stykket mellem Danevirke Sø og Kalegat.

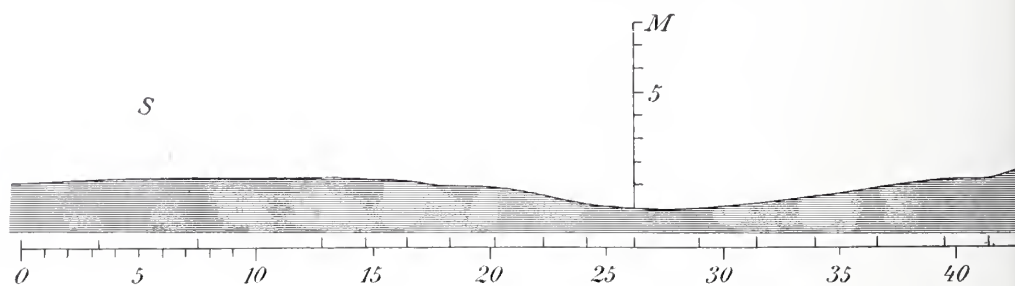

Fig. 6. Voldstykket mellem Danevirke

Som foran nævnt (S. 213), hidrører dette Voldparti i sine oprindelige Dele fra Godfreds Tid, men er senere forhøiet med nye Jordmasser. Til Fastsættelse af Tidspunktet for denne Udbedring foreligger der, som det synes, eet Holdepunkt: Arbeidet maa være skeet, før den lange Forbindelseslinie droges fra Danevirke Sø til Halvkredsvolden. Foruden andet skulde denne nemlig yde en bedre Sikring end den oprindelige, lave Vold fra Danevirke Sø til Gottorp Engene. Derfor maatte det nye Anlæg baade i Øst og Vest støtte sig til solide Partier. Udbedringen af Stykket fra Kalegat til Danevirke Sø maatte følgelig forud være tilendebragt. Thi samtidig med den nye Vold kan Udbedringen næppe være, idet de to Anlægs Karakter er noget forskjellig. Forbindelsesvolden antages at være reist af Harald Blaatand (se Afsnit VIII). Forstærkningen af Stykket mellem Kalegat og Danevirke Sø maa saaledes være fra en noget tidligere Tid. Og Thyra er den eneste Regent mellem Godfred og Harald Blaatand, som vides at have arbeidet paa Danevirke.

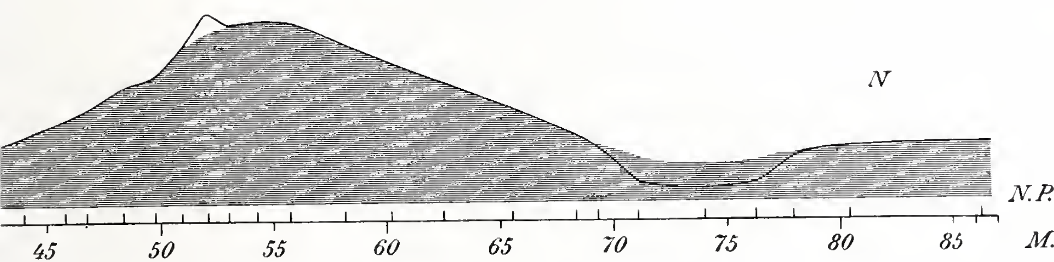
Naar Kampestensmuren ikke eller dog kun delvis er ført igjennem paa Strækningen mellem Kalegat og Danevirke Sø, turde dette mulig opfattes som Udtryk for, at Dronningen ikke er bleven færdig med sit Forehavende. Men fra Jordforstærkningen her øst for Kalegat synes der at maatte kunne sluttes til en samtidig Jordforstærkning paa den anden Side Portaabningen, saa langt Kampestensmuren gik Ved denne Strækning fra Kalegat til Kurborg maatte det ellers siges, at de nye Jordmasser over Godfredsvirket formentlig udelukkende vare paaførte, da Valdemar d. Store byggede sin Teglstensmur.

Dimensionerne af Voldstykket mellem Kalegat og Danevirke Søen ville fremgaa af Profilet Fig. 6. Det er maalt paa den velbevarede, østlige Del, der staaer i et Skovbryn. Høiden er c. 6 M., Bredden 30 M. Forsiden sænker sig noget mere brat mod Grundfladen end Bagsiden. Et Brystværn for Soldater er i de slesvigske Krige ført hen over Kronen, halvt nedskaaret i, halvt opkastet paa Jordhøiningen. Langs dennes nordre Fod sees en bred, nyere Afgrøftning. Fig. 7 viser en Del af denne skovbevoxede Voldstrækning. Standpladsen er paa den jævne Flade, der breder sig mod Syd, og der sigtes skraat ind mod Voldens Forside. Omtrent fra

samme Sted er Billedet paa Pl. XXXIV. Her sees der lige ind mod Voldens Forside. Personen i Midten staaer ved dens Fod. — Om Voldens Dimensioner mellem Kalegat og Kurborg se S. 291.

Foran Voldstrækningen fra Danevirke Sø til Kalegat ville Kindt og Lorenzen have fundet baade en Grav og en Ydervold. At der har været saadanne Udenværker, er dog lidet sandsynligt. De to Forskere have sikkert ventet her at finde dem; derfor have de konstrueret dem paa Grundlag af faa og tvivlsomme Spor. Kindt indrømmer selv, at »Ploven forlængst har udvisket Ydervolden, og at Graven nu er Eng.« Iøvrigt synes Terrainforholdene ogsaa at modsige det. Paa den foregivne Gravs Plads sees nogle næsten tilgroede, naturlige Vand- og Mosehuller. Have de i Oldtiden været medinddragne i Forsvarsværket, er det sikkert kun skeet halvt tilfældig, fordi de i Forveien laa der.

Hellerikke foran den øvrige Del af Thyras Virke, fra Kalegat til henimod Kurborg, har der været nogen Grav. Den, som nu sees, hører sammen med Valdemarsmuren.

Sø og Kalegat. Maalt 1901.

Der skal dog endnu i Forbindelse med Thyras Virke nævnes nogle Fund, som i 1861 gjordes ved Gjennemgravningerne af Voldlinien mellem Kalegat og Kurborg. Thi disse Fund give formentlig et Fingerpeg om, hvorledes Thyras Virke oprindelig har præsenteret sig. Kornerup beretter, at der ovenover Størstedelen af Kampestensmuren og bagved Teglstensmuren optoges en Mængde Trækul. Paa to Steder, c. 500 og 2000 M. vest for Kalegat, navnlig sidste Sted, laa der endog hele Stykker forkullet Tømmer. Disse Trædele synes naturlig at maatte forklares som Rester af et større Bulvirke eller en lignende Bygning, det har staaet ovenpaa Kampestensmuren. Saaledes tyder Kornerup dem ogsaa. Forholdet kunde da tænkes saaledes, at under et Angreb paa Danevirke er der gaaet Ild i Træværket, og dette er brændt ned. De forkullede Stumper bleve derefter liggende, idet Virket nu en Aarrække igjennem synes at have staaet uændset. Da Valdemar d. Store saa senere udbedrede det, dækkedes de forkullede Trædele af Teglstensmuren og under de Jordlag, som dyngedes ovenpaa Kampestensmuren. Det synes endog, at man kan angive selve Tidspunktet for Tømmerværkets Ødelæggelse. Det maa have været 974 eller 975, da Keiser Otto II. paa sit Hærtog mod Danmark indtog Danevirke. Kampen er netop foregaaet, hvor Thyras Virke stod. I den næsten samtidige Thietmar af Merseburgs Krønike (forfattet før 1018) tales udtrykkelig om Wieglesdor (ɔ: Kalegat) som et Sted, hvorimod Angrebet rettedes. Ved samme Leilighed er det da mulig ogsaa, at de ovennævnte Forstyrrelser af Kampestensmuren, hvorpaa Trækonstruktionerne stode, delvis ere foregaaede.

Dette er, hvad der kan udtales om Thyras Virke efter en archæologisk Betragtning af selve Monumentet og paa Grundlag af en Notits i en nogenlunde samtidig Krønike. Spørges der om Anledningen til dets Bygning, skal der, rent bortseet fra Forholdet til det tydske Rige, henvises til de Kampe, som just paa denne Tid fandt Sted mellem Gorm og den fremmede Herskeræt i Hedeby. Thyras Virke kunde være blevet til under eller efter disse Kampe. En Forstærkning af dette meget udsatte Parti af Danevirkes Hovedvold maatte vel siges at være paa sin Plads som Værn mod det fremmede Herredømme, der endnu en Tid lang bestod i Hedeby.

Der bør dog til Slut mindes om, at to islandske Sagaer, Jomsvikinga Saga og Olaf Tryggvasons Saga, indeholde en ret udførlig Beskrivelse af Keiser Otto's Angreb paa Danevirke. Vel

ere disse to Skrifter forholdsvis unge. Jomsvikinga Saga hidrører i sin ældste Skikkelse fra Tiden omkring Aar 1200, Olaf Tryggvasons Saga er noget yngre. Lad fremdeles være, at de som Helhed ikke ere meget paalidelige, at adskillige Beretninger ere legendarisk udsmykkede, andre endog ganske uhistoriske — saaledes i det foreliggende Tilfælde Fortællingen om Olaf Tryggvasons Deltagelse paa tydsk Side i Kampen om Danevirke. Der er alligevel i Beretningen om dette Felttog

Fig. 7. Voldstykket mellem Danevirke Sø og Kalegat. 1901.

visse Enkeltheder, som ret vel passe til, hvad der foran er skrevet om Thyras Virke, saa at man ikke læser den hele Skildring uden Interesse.

Sagaerne fortælle, hvorledes Keiser Otto ved sit Komme til Danevirke fandt dette saa godt besat, at der maatte gribes til særlige Midler, for at en Storm kunde lykkes. Med levende Farver skildres dernæst de Forberedelser, som i den Anledning bleve trufne. Man huggede Ved i de nærmeste Skove og fyldte Vandtønder med Kvas. Saa tændte man Ild deri og styrtede det brændende Materiale ind mod Volden. Da Vinden var gunstig, kom Voldens træklædte Partier hurtig i Brand. Dermed var det egentlige Bolværk brudt, og der kunde med Held skrides til Storm.

Til Forklaring af denne Krigslist meddele Sagaerne en Beskrivelse af selve Danevirke-Volden. Udførligst lyder den i Olaf Tryggvasons Saga, om end Afvigelserne fra Skildringen i Jomsvikinga Saga kun ere faa. »Der gaaer«, hedder det, »to Fjorde ind, hver paa sin Side af Landet; imellem disse havde de Danske gjort en høi og stærk Borgmur af Sten, Græstørv og Træ og gravet en dyb Grav udenfor; paa hver 100 Favn var der en Borgport og derover et Kastel til Værkets Forsvar, thi der var en Bro over Graven ved hver Port«. Videre fortæller Beretningen: »Snart gik der Ild i Kastellerne, som vare byggede af Træ, og da Muren paa mange Steder ogsaa var af Træ, greb Ilden snart saa vidt om sig, at Alt stod i een Lue, saa at der den følgende Morgen ikke saaes andet af Danevirke end Stenene.«

Det er muligt, at A. D. Jørgensen har Ret, naar han formoder, at Danevirkes Nedbrænding dog ikke, som Sagaen siger, fandt Sted under Stormen, men først efter at Virket var indtaget. Det berører imidlertid ikke den Overensstemmelse, der umiskjendelig synes at være tilstede mellem Monument og Sagabeskrivelse, og som her ene interesserer. Sagaen nævner Jord, Sten og Træ som udgjørende Virket. Det er netop disse tre Emner, hvoraf det var dannet. Stenene ligge endnu saa temmelig i Behold, ganske som Sagaen ogsaa beretter, Trædele ere fundne i forkullet Skikkelse efter en voldsom Brand. Efter Ligheden paa disse Punkter afviser man ikke Fortællingen om Trætaarne paa hver 100 Favn som ganske usandsynlig. At Sagaen lægger en Grav foran Volden, er vel forstaaeligt. Graven var paa den Tid, da Beretningen nedskreves, uadskillelig fra ethvert Forsvarsværk. Skribenten kunde derfor ikke tænke sig Danevirke uden en saadan. Selv i ny Tid have Forskerne ofte anbragt en Grav foran Danevirke-Voldene paa Steder, hvor den sikkert ingensinde har været.

Men Trækonstruktionerne ved Thyras Virke lede ogsaa Tanken hen paa følgende Notits i Rydaarbogen: *Thyre Danebot munitionem, quæ Danewirki dicitur, fecit lignis tantum.* Denne Oplysning om Tømmerværk stammer mulig fra Lundeaarbogen, i hvert Fald ikke fra Sven Aagesøn eller Saxo. Fra Rydaarbogen er den gaaet over i andre, yngre Annaler. *Carl Neergaard.*

VIII. FORBINDELSESVOLDEN, KONG HARALD BLAATANDS VÆRK.

Fra det gamle Hedeby strækker sig en Voldlinie vestpaa til Danevirke Sø og ender omtrent overfor det Sted, hvor Thyras Virke begynder, som dette er omtalt i det foregaaende Afsnit. Bagved denne Linie, mod Nord, ligger det i II. Afsnit beskrevne Parti af Godfreds Vold. Der behøves kun et Blik paa dette Forhold for at se, at Forbindelsesvolden fra Hedeby vestpaa er en senere Tilføielse, yngre end Godfreds Vold; thi en Strækning af denne er overflødiggjort ved den foran mod Syd og nærmere Fjenden anlagte Linie (se Pl. XXXII).

De ældste Forskere have ikke kunnet se Sagen paa denne Maade, idet de ingen Kundskab havde om, at der fandtes et Voldstykke mellem Danevirke Sø og Slien, som dette foran er omtalt, S. 209. For dem maatte da den her omhandlede Vold mellem Hedeby og Danevirke Sø blive en Del af det ældste Anlæg. Først Ulrich Petersen († 1735) omtaler begge Volde og fremsætter det som en Mulighed, at den sydligere er yngre, bestemt til at afløse den lavere Vold fra Danevirke Sø til Slien. Dog finder han ikke dette sandsynligt, men foretrækker en urimelig Forklaring (se foran S. 210). Senere saa atter Chr. C. Lorenzen (1859) meget vel, at der var noget paafaldende ved de to Volde bag hinanden; men han gik den urette Vei og gjorde den nordlige yngst (foran S. 210). Et virkeligt Fremskridt gjorde derefter Lempfert (1864) ved at se og rigtig begrunde, at den sydlige Voldlinie er en senere Tilføielse; men han greb dog

grundig feil, idet han antog, at Halvkredsvolden var opført samtidig, og ved at henføre begge disse Volde til Valdemar den Store. Endelig viste A. D. Jørgensen (1868) klarlig, at Halvkredsvolden og til den anden Side Voldstykket fra Danevirke So indtil Slien have været til forud for den mellemliggende Voldstrækning; men hellerikke denne Gang fik Forbindelsesvolden sin rette Bestemmelse, hvad der nærmere skal omtales i Afsnit X.

Naar da Tidsspørgsmaalet her paany skal drøftes, maa det først og fremmest afgjøres, hvad Volden selv tilkjendegiver. Det sees strax, at denne Voldlinie, som den nu viser sig, ikke er dannet paa eengang; thi den har ikke helt igjennem samme Bygning. Den større Strækning mod Øst bestaaer som de ældre Værker — Godfreds Vold og Byvolden — af en enkelt Vold uden nogen Grav; men et kortere Stykke mod Vest er forskjelligt herfra, idet det viser en Dobbeltvold med foranliggende Grav. I alt Fald maa denne Tilføielse af en Grav — det samme Led, der findes langs de yngre Partier, Valdemarsmuren og Kovirket, — være foretagen senere. I det følgende Afsnit X skal denne Dobbeltvold mod Vest behandles; her betragtes alene det større østlige Parti.

Det er, som nævnt, yngre end Godfreds Vold, men viser samme Bygning, uden Grav, som denne og de andre ældre Voldanlæg. Men tillige slutter det sig saa nøie i Størrelse og i det hele Præg til Thyras Danevirke og til Byvolden, at det skulde antages at staa dem meget nær i Tid — det nærmere herom vil sees af nedenfølgende Beskrivelse. Dog er denne Vold ikke samtidig og opført i eet med Thyras Virke, idet Kampestensmuren her mangler. Den skulde da antages at være reist snart derefter.

Og her falder just den historiske Begivenhed, som betinger Voldens Opførelse: Hedebys Erobring af den danske Konge. Før Byen var tagen, kunde Forbindelsesvolden ikke opføres. Endnu 943 levede den sidste Konge, Sigtryg, og Asfrid hævdede sig derefter i alt Fald en kort Tid. Men da »vandt Kong Harald sig hele Danmark«, som det hedder paa Jellinge Stenen. Han fik Hedeby i sin Magt. De Runestene, som Asfrid satte efter Sønnen Kong Sigtryg, ere de sidste Minder fra den Slægt, der havde hersket uafhængig i denne By. Høist sandsynligt er det da, at det strax, efterat Hedeby var vundet omkring Midten af d. 10. Aarh., paabegyndtes at forene Byen med Danevirke ved den her omhandlede Forbindelsesvold. De Danske maatte fremtidig være belavede paa at forsvare Byen; den kunde da ikke blive liggende isoleret. Dens høie Vold var et prægtigt Forsvarsværk. Forenet med Danevirke blev der skabt en helt ny Forsvarslinie, og Forbindelsen med Byen var sikret.

Det at den fjendtlige Magt ved Rigets Sydgrænse var fjærnet og dens faste By vunden, har saaledes baade givet Anledning og medført Evne til at reise det nye Danevirke. Og Eftertiden glemte ikke Opførelsen; men hvad der var dannet i Løbet af en kortere Aarrække — mulig kun en Snes Aar — under Kongerne Gorm og Harald, blev senere henført alene til Thyra, der havde paabegyndt Værket.

Dog de historiske Forhold ikke blot tillade, som det her er vist, at Forbindelsesvolden antages opført af Harald, de næsten kræve det — og ikke mindre de archæologiske. Skulde virkelig Foreningen mellem Hedeby og Danevirke først være foregaaet under Kong Niels' Dronning Margrete — som A. D. Jørgensen vilde — naar den havde kunnet iværksættes strax efter Hedebys Fald? Skulde Kong Harald ikke ligesaa vel som Dronning Margrete have kunnet se, at der ved Forbindelsen af de ældre Volde kunde dannes en ny og tilfredsstillende Forsvarslinie og saaledes, at Hedeby sikredes? Skulde Byvolden snarere være inddragen i Voldlinien i d. 12. Aarh., efterat Byen havde mistet sin Betydning, end i d. 10. Aarh., medens den endnu stod ved Magt? Skulde det Danevirke, der af Eftertiden mindedes som reist i Gorms og Haralds Tid, kun have været en Forstærkning af en vis Del af Godfreds Vold, medens Resten blev efterladt med den oprindelige,

ringe Høide og den nyvundne By blev liggende overladt til Fjenderne? Skulde, først og sidst, Overensstemmelsen i Bygningsmaade med de ældre Volde ikke indeholde en bestemt Tilkjendegivelse — og ligesaa meget Forskjellen fra Kovirket, der er af yngre Bygning, og som nedenfor skal vises at være senere opført? — Paa den rette Bestemmelse af Forbindelsesvolden maa der i disse Undersøgelser af mange Grunde lægges en særlig Vægt.

Naar den betragtes nærmere, vil det først sees, at den trods den forskjellige Bygningsmaade mod Øst og mod Vest er i hele sin Længde opført efter een Plan, der maa have staaet klar fra Begyndelsen af. Der maatte drages en lige Linie mellem Byvolden og det ældre Dånevirke mod Vest, idet den korteste Linie selvfølgelig var fordelagtigst. Den maatte udgaa netop fra Midten af Byvolden, hvorved denne blev benyttet i størst muligt Omfang; var Forbindelsen bleven lagt enten nordligere eller sydligere, vilde der ikke være draget fuld Fordel af det alt bestaaende Forsvarsværk. Ved at Forbindelsesvolden lagdes hen over den dybe og af steile Skraaninger begrænsede Lavning ved Bustrup, blev Arbeidet væsentlig lettet over dette lange Stykke. Endvidere naaede Forbindelsesvolden Danevirke Sø netop paa det Sted, hvor den af Thyra forstærkede Vold begyndte ligeoverfor. Linien blev endelig lagt saaledes, at den paa længere Strækninger baade strax vest for Byen og atter vest for Indskjæringen ved Bustrup var dækket af foranliggende Mosedrag. Alle disse Forhold maa den have seet og beregnet, som i det enkelte angav Linien for den nye Vold.

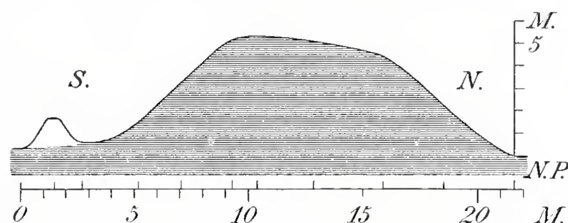

Fig. 1. Forbindelsesvolden mellem Halvkredsvolden og Bustrup. 1901.

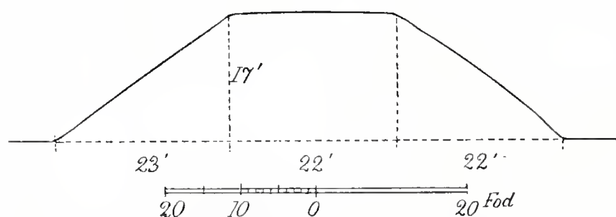

Fig. 2. Mellem Rendsborg-Veien og Bustrup-Lavningen. 1842.

Der er sikkert blevet begyndt fra Øst. Strækningen indtil Bustrup-Lavningen er storladen som de andre Jordværker fra Oldtidens Slutning; man har raadet over mange Kræfter til at tumle med den store Jordmasse. Linien har de samme ringe Bøininger og det samme Præg af at være ført videre stykkevis som de ældre Volde, og navnlig er Jorden ligesom ved disse tagen fra Overfladen ind mod Voldens Fod, uden at der herved blev dannet en Grav. Alt dette henhører under Arbeidets »Stil«, der ofte giver det bedste Middel til at bestemme Tiden.

Strax ved Voldens Begyndelse udenfor Hedeby er den dog meget lavere end længere fremme, næppe halvt saa høi; den skraaner opad gjennem en Strækning af c. 100 M., først med en stærkere og efter en ret kjendelig Bøining med en svagere Stigning. Dette er ganske som ved Nordenden af Byvolden, og Grunden er den samme, nemlig at begge disse Strækninger vare noget dækkede mod Angreb. Her er Volden beskyttet af den foranliggende Mose, der indsnævres og ophører, just hvor Volden naaer sin fulde Høide.

Denne vandrige Lavning, der strækker sig ind gjennem Byen, hvad foran er omtalt S. 232, maa ogsaa have gaaet ind imellem Byvolden og den nye Vold. De to Værker have ikke været byggede sammen, fordi der her var Mose og Stedet saaledes var tilstrækkelig beskyttet. Der er ingen Forbindelse at se mellem de to Volde, og Grunden er her sumpet; men Jordhegn og Grøfter vanskeliggjøre dog en sikker Iagttagelse. Nedenfor i XIII. Afsnit skal der i et ældre Kort findes Bekræftelse paa, at Forholdene ere rigtig bedømte.

Efterat Forbindelsesvolden, som det er angivet, c. 100 M. fra dens Begyndelse har naaet sin fulde Høide, ligger den velbevaret over en Strækning af c. 200 M. Kun er Voldkronen i det

midterste Parti bleven afskraanet og mulig tillige noget forhøiet i 1850 paa samme Maade som Byvolden (S. 231). Denne Afskraaning sees ogsaa i Profilet Fig. 1, der dog iøvrigt, saavidt det skjønnes, viser omtrent de oprindelige Forhold; det er opmaalt c. 150 M. fra Voldens østlige Ende, paa et Sted, hvor Høiden synes uforandret; den er c. 5 M. Af Kindt (1842) angives Høiden gjennem

Fig. 3. Det Indre af Forbindelsesvolden syd for Bustrup. 1901.

denne Strækning noget større, til 20 Fod, og Bredden til 60 Fod. En lignende Størrelse og Form har Volden vistnok havt over hele den følgende Strækning indtil Bustrup-Slugten, dog mulig noget lavere mod Vest. Kindt bestemmer her paa to forskjellige Steder Højden til 16 og 17 Fod, som dette sees af Profilet Fig. 2, der er optegnet efter hans Angivelser. Hele denne Strækning er nu stærkt medtagen paa forskjellig Maade.

Først er et c. 150 M. langt Stykke syd for Bustrup By afgravet indtil Grunden, og den derefter følgende ligesaa lange Strækning indtil den nyere Rendsborg-Vei er afgravet efter Længden ind til Midten. Man har saaledes et dybt Indblik i Volden gjennem et langt Stykke. Der sees

ligesom ved Byvolden næsten ingen Sten; ogsaa her er Fylden afvexlende Sand, Ler og dertil Tørvejord i langstrakte Striber, der naa en Tykkelse af henved 1 M. Disse forskjellige Fyldlag sees tydelig i Billedet Fig. 3, der gjengiver et lille Parti af den lodret afskaarne Væg.

Det følgende, henved 200 M. lange Voldstykke, over den gamle Rendsborg-Vei indtil Jernbanelinien, er fuldstændig sløifet. Hvorledes Volden her saa ud i 1722, fremgaaer af hosstaaende Billede efter Zacharias Wolffs Værk. Man seer ind imod Volden fra Syd. Veien løber

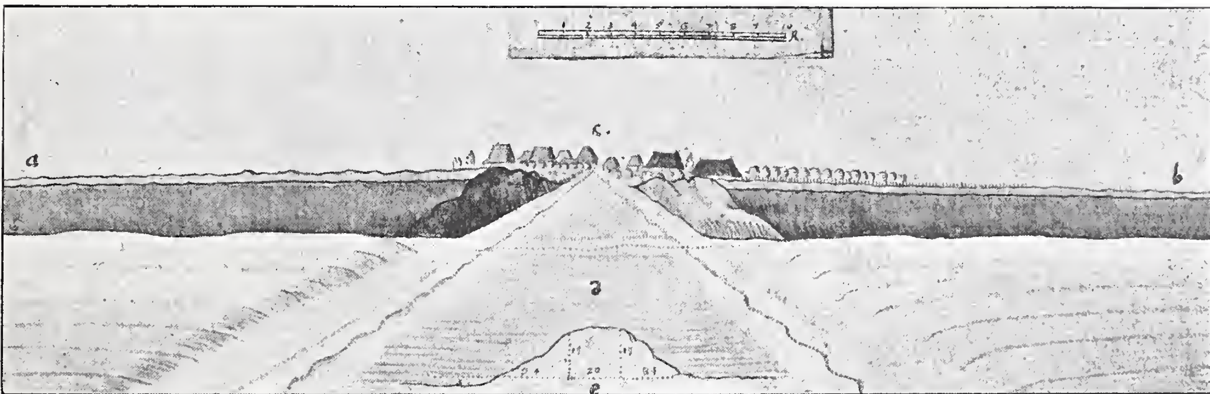

Fig. 4. Ved den gamle Rendsborg-Vei syd for Bustrup. Zacharias Wolff, 1722. Originalens Størrelse.

lige mod Bustrup, tværs igjennem Volden, der strækker sig i ret Linie til begge Sider. Den ved Gjennemgravningen optagne Jord ligger høit over begge Ender af Volden, hvad der viser, at denne Veiaabning ikke er gammel. Efter alle Forhold maa det sikkert antages, at der oprindelig overhovedet ikke var nogen Gjennemkjørsel i Forbindelsesvolden mellem Hedeby og Bustrup-Slugten. Billedet ledsages hos Zacharias Wolff af følgende Angivelser: »Det viser den gamle Volds Udseende 1722, naar man kommer sydfra. a: strækker sig til Reesen Damm; b: løber hen til Oldenburg og Haddeby Nor; c: Landsbyen Bustorp, hvorigjennem Veien gaaer til Gottorp og Slesvig; d: Veien til Rendsburg; e: Profilet«.

Vest for Jernbanelinien er Volden vel ikke afgravet, men dog stærkt udpløiet i en Længde af over 200 M.; først derefter følger et velbevaret Stykke, c. 120 M. langt, der har samme Form og lignende Høide som Partiet nærmest ved Byvolden; kun er den i ny Tid foretagne Afskraaning og Glatning af Overfladen meget fremtrædende. Billedet Fig. 5 er optaget her; der sees fra Syd lige ind mod Volden. Atter paa den sidste, over 100 M. lange Strækning indtil Bustrup-Lavningen er Volden næsten fuldstændig sløifet. Den har gaaet helt ud til den meget steile og høie Bakkeskraaning, men synes ikke at have været fortsat ned ad denne. Et høit og svært Jorddige, som findes her, hidrører utvivlsomt fra Krigen 1850.

Fra Foden af Bakkeskraaningen har man den i Billedet Fig. 6 viste Udsigt over Bustrup-Lavningen, imod Vest til Bakkerne paa den anden Side, hvor Volden atter begynder. Det sees, at der gaaer en Høining tværs over Mosen, hvorpaa en Kjørevei med lave Jordhegn ved Siderne. Høiningen hæver sig kun faa Fod over Mosefladen og er vel halvt paafyldt, halvt naturlig; den sees foran i Billedet som en bred Stribe tilhøire for Veien og langs med den.

Selve den høiere Kjørevei mellem Jorddigerne er sikkert en Kolonnevei fra 1850, hvorom se det S. 231 Anm. anførte Skrift, S. 81. Den brede Høining er derimod ældre. Den fremstilles i et Profil fra 1842, gjentaget her i Fig. 7 efter Kindts Tegning, med en Høide af 6 Fod, hvad der dog, som Forholdene nu sees, synes at være stort beregnet. I hvert Fald kan denne Høining efter dens Form næppe opfattes som en egentlig Vold; hellerikke har der vel været Anledning

til at trække en Forsvarslinie over den lave og sumpede Strækning, der i sig selv var tilstrækkelig beskyttet. Men Høiningen er meget gammel; den sees paa Joh. Meiers Kort fra Midten af d. 17. Aarh. Fremdeles strækker den sig netop mellem begge Enderne af Forbindelsesvolden, hvor denne begynder paa Bakketoppene mod Øst og Vest, og usandsynligt er det da ikke, at den har skullet berede Vei mellem Linierne til begge Sider. En saadan Forbindelse har vel rent ud været en Nødvendighed, idet Lavningen fordum gik helt ud til Slien med en bred Aabning.

Fig. 5. Forbindelsesvolden, snart østlig for Bustrup-Slugten og seet fra Syd. 1901.

Forsvarerne vilde uden denne Overgang have været nødte til enten at færdes over den sumpede Strækning eller at sætte over Vandet, naar de skulde forstærke Besætningen paa Volden enten mod Øst eller mod Vest, hvorhen nu Fjenden rettede sit Angreb. Høiningen over Mosen maa da vistnok betragtes som oprindelig, idet den ligesom i senere Aar har tjent som »Kolonnevei«. Det angives af Chr. C. Lorenzen (1859), at der findes endnu en anden saadan Vei over Mosen et lille Stykke længere mod Nord; her sees der imidlertid vel nogle lave Høininger, men ganske naturlige og ikke forbundne med hverandre.

»Resendamm gaaer over Bustrup Sø«, hedder det hos Danckwerth (1652), den første der omtaler dette Parti, og blandt andre Forklaringer af Navnet fremsættes det, at det kommer af »Reiss«. Dette lyder jo meget fornuftigt, ligesom det er naturligt, at »Damm« betegner Dæmningen over en Sø; det vilde da blive: Risedæmningen. Men Ulrich Petersen (1735) lader »Resendamm« gjælde for Voldstrækningen paa begge Sider af Mosen og har et nyt Navn »Mosedæmningen« for Stykket over Lavningen. Fremdeles skriver han »Riesendamm« og forklarer det af »Riese«, Kæmpe. Saaledes findes det hos de Senere, og tilsidst oversætter Lorenzen Navnet til »Kæmpedæmningen«, som derefter er blevet almindeligt. Dette Navn er, som det vil sees, uden historisk Hjemmel og burde ikke bevares.

Strax vest for Lavningen begynder Volden med et storslaaet og eiendommeligt Parti, der findes længst tilbage og midtfor i Billedet Fig. 6. Det sees, hvorledes den bratte Skraaning, der her fører op til den høie Bakkeflade, er afbrudt just ud for Mosedæmningen af to Indsænkninger, der mellem sig have en høi Knude. Denne har oprindelig ligget nogenlunde frit foran Banken bagved, mod Vest; mod Syd — tilvenstre i Billedet — falder den af til en bred og dyb Slugt; paa Nordsiden — tilhøire i Billedet — er der kun en svagere Indskjæring. Volden begynder

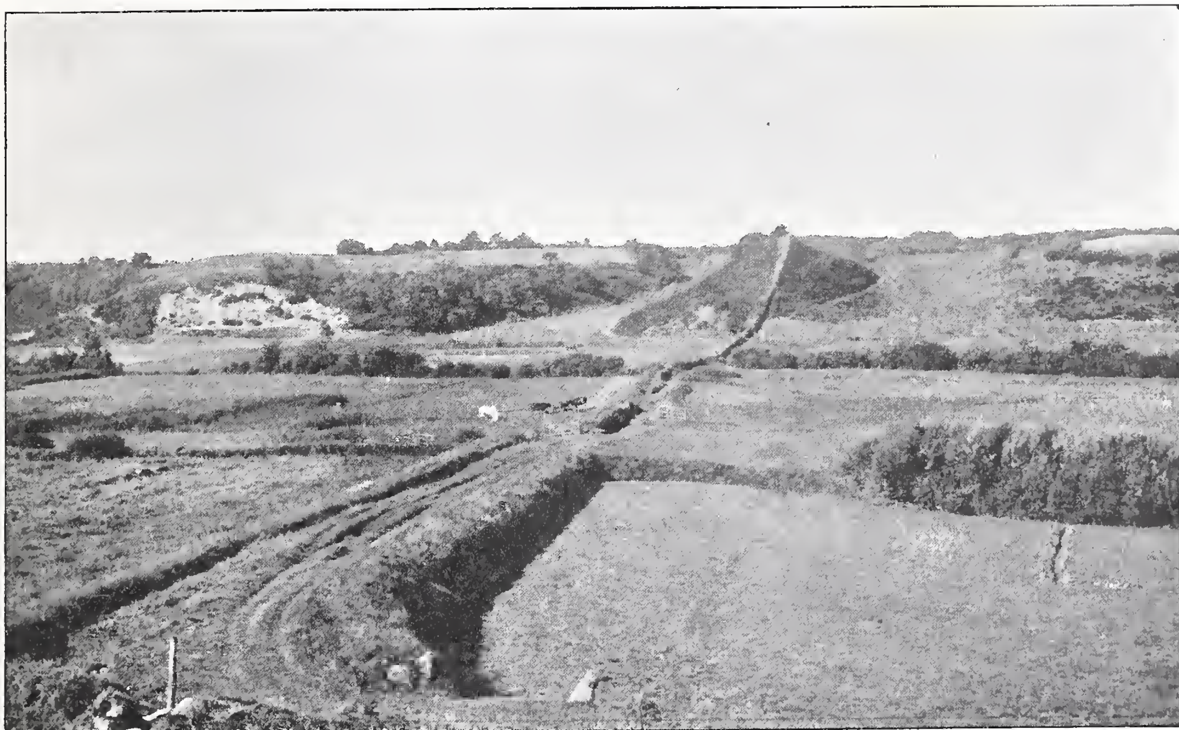

Fig. 6. Udsigt over Bustrup-Lavningen imod Vest til Forbindelsesvolden. 1901.

øverst paa denne isolerede Knude, idet der dels ovenpaa den, dels indenfor dens Toppe er opdynget en stor Jordmasse; saaledes er Knuden forenet med Bakkefladen indenfor, hvor Volden fortsættes, og der er dannet en særdeles høi Skraaning mod Syd langs Slugten, hinsides hvilken Fjenden kunde tage Opstilling paa et næsten ligesaa høit Punkt; Voldens Sider løbe jævnt over i de naturlige Skraaninger. Ud imod Mosen har man nøiedes med det naturlige, bratte Fald. Volden er ikke ført ned ad Skraaningen; men der løber nu her et bredt Hegnsdige, der ogsaa træder tydelig frem i Billedet.

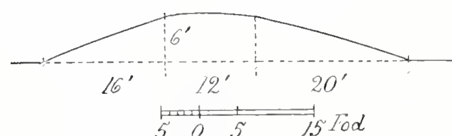

Fig. 7. »Mosedæmningen«. Efter Kindt, 1842.

Dette Punkt og vel endnu mere den dog efterhaanden lavere Indsænkning, hvori Slugten fortsættes vestpaa (se Pl. XXXII), have øiensynlig været væsentlig medbestemmende for Voldens Retning. De Bøininger, som Voldlinien danner paa den følgende Strækning, indtil c. 950 M. fra Bakkebrynet, slutte sig nøie til Indsænkningens nordre Rand. Ved saaledes at lægges paa en Skraaning fik Volden en større Høide overfor Angriberne, og det var en Fordel, at disse maatte passere Lavningen. Dens Bund er høiere oppe og længere vestpaa fyldt af en Række sammenhængende Smaa-Moser og Huller, gjennem hvilke der løber en Vandaare og snart liggende umiddelbart ved Foden af Volden, snart noget fjærnere. Dette er da som ved de øvrige Volde: hvor der fandtes naturlige Lavninger og Vandløb, drog man Fordel af dem til Dækning af Volden;

men Forholdene kræve dog her en noie Betragtning for at undersøge, om Indsænkningen ikke har været benyttet til en kunstig Grav. Paa et og andet Punkt er den nemlig ikke af ganske naturlig Form. Den mod Syd tilstodende Mark er afgrænset mod Lavningen med en lige Linie og et Fald paa nogle Fod; dog kan dette ligesaavel være fremkommet ved Paafyldning med Ploven som ved Gravning. Der er ogsaa dannet Render til Afledning af Vandet; men et og andet Sted sees virkelig Forhold, der minde om en næsten tilfyldt Grav. Om nu Alt dette er nyt, eller noget gaaer tilbage til en fjærnere Tid, kan ikke afgjøres. Men i hvert Fald sees intet, der med nogenlunde Sikkerhed kan betegnes som en udfyldt Forsvarsgrav, og har der været en saadan, maa den have været ganske ubetydelig og er kun fremkommen ved Omdannelse af en naturlig Indsænkning.

Da det her anførte dog synes at efterlade nogen Tvivl, maa det findes rigtigt, at de ældre Beretninger forelægges. Den første udførlige Beskrivelse, hos Danckwerth (1652), lyder nu ganske bestemt paa, at der paa dette Punkt fandtes »en bred Grav«. Derefter beretter Ulrich Petersen (1735), at Voldstykket vest for Bustrup-Lavningen »i Begyndelsen ledsages af en temmelig bred, men sumpet Grav«. Ogsaa Kindt (1842) har fundet en Grav; men »den kan ikke tegnes noiagtig, da den tildels har forandret sig til Eng — iøvrigt synes den at have havt en temmelig stor Bredde«. Endelig saa Chr. C. Lorenzen (1859) »en omtrent 10 Fod bred, 2—4 Fod dyb Grav, der dog for det meste var forvandlet til Eng«. Der er altsaa fuld Enighed mellem alle de tidligere Iagttagere med Hensyn til Bedømmelsen af det seete; men paa den anden Side tyde de forskjellige Angivelser ikke paa, at der virkelig var en Grav dengang, da disse Beretninger aflagdes, eller overhovedet paa, at Forholdene vare i mindste Maade anderledes end den Dag i Dag. Saaledes findes ogsaa Alt gjengivet paa det i de fleste Punkter ganske fortræffelige Kort i »Danske Atlas« fra 1757. Der var en naturlig, vaad Lavning; men denne maatte af Iagttagerne opfattes som en kunstig Grav, fordi de ventede at finde en saadan. Betegnende i saa Henseende ere de ældre Meddelelser om en Grav foran det østligere Parti af Forbindelsesvolden, mellem Hedeby og Bustrup-Lavningen, den lange Strækning, over hvilken der nu ikke sees den mindste Fordybning, der kunde opfattes som Levning af en Grav. Danckwerths Beretning lyder atter her bestemt paa, at der findes »en bred Grav«; Ulrich Petersen siger derimod, »at der næsten ingen Grav er«; Kindt, der er den eneste virkelige Iagttager, meddeler, »at der ikke er det ringeste Spor af en Grav og hellerikke synes at have været nogen, saa at det ikke kan sees, hvorfra Jorden i Volden er tagen«; endelig har Lorenzen hellerikke seet Levninger af en Grav, men formoder, »at en Del af Volden i tidligere Tid er afgravet for at udfylde Graven«. Man ventede at finde en Grav og tydede da Forholdene i Overensstemmelse dermed.

Det at Volden er opført lavt ved en Indsænkning har ogsaa ved dens nordre Side frembragt eiendommelige Forhold, der kræve en nærmere Omtale. Jordfladen skraaner ret stærkt ned imod Voldfoden, og yderligere er der vistnok taget en Del Fyld til Volden fra den nærmeste Strækning; saaledes er det kommet, at der paa hele dette Stykke er en kjendelig Sænkning, østligst endogsaa med fugtig Bund, langs med Voldens indre, nordlige Side. Denne Indsænkning løber helt ud til Bustrup-Lavningen og afgrænser her — som dette ovenfor er omtalt — den høie Knude, hvormed Voldlinien begynder. I en Afstand af c. 650 M. fra dette Punkt, paa det Sted, hvor Indsænkningen træder stærkest frem, er Profilet Fig. 8 opmaalt; tilhøire reiser sig den naturlige Jordflade, tilvenstre Volden. Det har noget paafaldende, at Voldlinien ikke snarere er ført hen over Høiden; for en moderne Opfattelse skulde dette synes fordelagtigst, og her kunde der ved kun at lægge Linien lidt nordligere være fundet høi Flade. Dog har man sikkert med velberaadt Hu, af Hensyn til de ovenomtalte Fordele, foretrukket den lave Skraaning. I det Hele synes man ved disse Volde ingenlunde at have opsøgt Høiderne,

men snarere kun at have benyttet dem, hvor de ikke kunde undgaaes, naar der da ikke skulde gjøres en stor Bue. Ogsaa paa Strækningen mellem Byvolden og Bustrup-Slugten ligger Volden ved Foden af Høiningerne, medens den dog uden Vanskelighed kunde være dragen hen over dem.

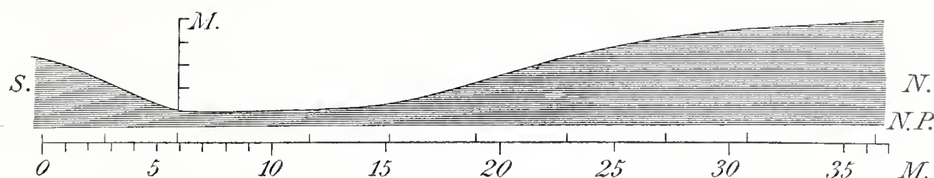

Fig. 8. Den naturlige Indsænkning ved Nordsiden af Forbindelsesvolden. 1901.

Hvad selve Volden angaaer paa den her omhandlede, c. 950 M. lange Strækning vest for Bustrup-Slugten, da har den en lignende stor Form som den østligere Del. Dog er øiensynlig Jordmassen ringere, og Høiden aftager kjendelig vestpaa. Saaledes har ogsaa Kindt opfattet For-

Fig. 9. Forbindelsesvolden seet fra Syd, snart vestlig for Bustrup-Slugten. 1901.

holdene, idet han bestemmer Høiden til 12—16 Fod. At tilveiebringe nøiagtige Angivelser er her vanskeligt, fordi et oftere tæt Buskads, et høit Jorddige og mange mindre Forstyrrelser træde hindrende i Veien for en nøiagtig Maaling. Noget udjævnet er Volden ogsaa; men fuldstændig sløifet er kun et c. 100 M. langt Stykke strax indenfor den ovenomtalte, høie og velbevarede Afslutning af Volden mod Øst. Snart vestlig for denne Afbrydelse er Billedet Fig. 9 optaget, der viser Volden seet fra Syd; paa dens Ryg staaer det svære Hegn, der findes overalt paa denne Strækning; Voldens Høide er her c. 4 M. Profilet Fig. 10 gjengiver en Opmaaling længst vestpaa af Voldens sydlige Skraaning og fortsat udover den foranliggende Lavning og det lille Vandløb, der er blevet opfattet som en Grav.

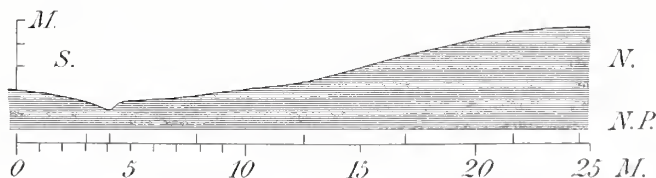

Fig. 10. Forbindelsesvolden og foran liggende Lavning. 1901.

Derefter begynder den saakaldte Dobbeltvold, bestaaende af to jævnsides løbende Volde

og en Grav foran mod Syd. Det er alt sagt, at i hvert Fald Graven hidrører fra en senere Tid, og det hele Voldstykke skal derfor behandles længere fremme i et eget Afsnit. Men er mon Dobbeltvolden som Helhed af senere Oprindelse? Kong Harald skulde da have efterladt sig et halvgjort Værk, eller rettere et ganske ubrugeligt Forsvar, idet hele den Strækning, der optages af Dobbeltvolden, laa aaben til Gjennemmarsch for Fjenden. Det kan nu hellerikke sees, at Dobbeltvolden helt og holdent er af senere Konstruktion. Utvivlsomt er Graven det, vistnok ogsaa den nærmeste af de parallele Volde — lignende Dobbeltlinier findes ikke mellem alle Danevirkes Anlæg. Men tænkes disse to Led fjærnede, ligger der en Voldlinie, der meget vel kan hidrøre fra Haralds Tid. Intet taler derimod, og der er dog en Del, som tyder derpaa: der er en nøie Sammenhæng mellem den bageste af Dobbeltvoldene og den øvrige Forbindelsesvold, en umiddelbar Fortsættelse i lige Linie, uden nogen Forandring i Bygningsmaade. Og saa angiver den forreste Vold og Graven sig dog tydelig som en senere Tilføielse, baade ved den hele Beliggenhed og ved det komplicerede i det saaledes dannede Voldlegeme. Hvad den bageste Vold angaaer, er der intet, som bestemt taler for en Tidsafbrydelse, og det kan da antages, at den har hørt til Kong Haralds Forbindelsesvold, der saaledes strakte sig helt hen til Danevirke Sø c. 3300 M. langt.

Vel sandt, at denne bageste Vold nu er lavere end Forbindelsesvolden længst mod Øst. Men det er seet af den forudgaaende Beskrivelse, at Høiden i det Hele aftager mod Vest. Forholdet kan da være det, at Kong Harald vel har ladet Volden reise i hele sin Længde, fra Hedeby indtil Danevirke Sø, men at kun det østligste Stykke blev opført til beregnet Høide. I saa Fald har Virket dog ikke været fuldt færdigt.

Ikke ret mange Aar forløb, før Keisermagten fra Syd mødte op foran Danevirke. Volden blev tagen, og en fjendtlig Borg reiste sig her — i det næste Afsnit skal dette nærmere omtales. Naar da Volden ikke holdt bedre Stand, kan det have ligget i, at Forbindelseslinien i sit vestligste Parti endnu ikke havde faaet tilstrækkelig Styrke. *Sophus Müller.*

IX. VOLDSTEDET VED DANEVIRKE SØ, OTTO II.s BORG.

Ved Vestsiden af den forlængst udtørrede Danevirke Sø, nær dennes Sydspids, hæver der sig et anseligt Voldsted (se Pl. XXXII). Efter Plan og Anlæg tilhører det Gruppen af Voldsteder fra Oldtidens Slutning, som hvis Særkjende det i »Vor Oldtid«, S. 644 flg., er fremhævet, at de ere anlagte i en naturlig, hyppigst mere eller mindre vandomflydt Høide og saaledes, at Borgbanken afsondredes øverst i Høiningen ved en dybt nedskaaren Grav. Jorden fra denne lagdes dels ind mod Banken, dels ud til Siderne, hvor der efterlodes en Art Vold.

En saadan Høining, ved Form og Omgivelser vel egnet til at befæstes, maa altsaa have ligget ved Danevirke Søen. Med dens Omdannelse til Borgbanke i Oldtidens Slutning stemmer det godt, at der ingensinde vides fundet Murrester her. Den Borg, Banken har baaret, maa da have været træbygget, og den maa være forsvunden før den Tid, da Teglen blev det eneraadende Bygningsmateriale. Saaledes kan den kun have staaet en kortere Tid.

Et Udsyn over Voldstedet giver Fig. 1; dog har den sydlige Ende paa Grund af Terrainforholdene ikke kunnet gjengives. Billedet er seet fra V., med Standplads paa Skraaningen af en langstrakt Bakke, der staaer i umiddelbar Forbindelse med Voldstedet, og hvis Overdel bærer et Stykke af det gamle Godfredsvirke (se S. 212). Udenfor Voldstedet breder sig mod V. en Eng, tidligere vistnok Sump eller Sø, der gjennem den S. 212 nævnte Aabning i Godfredsvolden tæt V. for Voldstedet har staaet i Forbindelse med Danevirke Søen. Ogsaa mod Ø. strækker der sig

en Engstrimmel tæt forbi Borgbanken, og dennes Sydside beskyttedes delvis af Søen. Kun mod Nord hæver Terrainet sig til høi og tør Flade.

Selve Voldstedet er aflangt firsidet, med nord-sydlig Længderetning. Siderne reise sig temmelig steilt; mod N. og delvis ogsaa V. ere de i nyere Tid blevne beskadigede noget ved større eller mindre Afgravninger. I den omtrent vandrette Overdel sees nær Bankens Sydende to større, bueformede Indsnit, lige overfor hinanden og kun adskilte ved en c. 5 M. bred Flade.

Fig. 1. Voldstedet ved Danevirke So, seet fra Vest. 1901.

Bunden i disse to Sænkninger ligger nu ikke meget under Borgbankens Overdel, men oprindelig have de sikkert været langt dybere, og Voldstedet har derved været skilt i to ved en smal Bro-Overgang forbundne Partier, et større, næsten kvadratisk mod N., og et mindre mod S. Hen over dette sidstes Sydrand fører nu et Hegnsdige; de oprindelige Forhold ere derved blevne noget forstyrrede.

Af Graven sees nu kun sparsomme Rester. Tydeligst træder den frem mod Nord og Øst, om den end kun staaer som en ringe Sænkning, med meget udviskede Grænser. Ogsaa for Sydsiden af Borgbanken spores Graven; nu ligger dennes Bund dog her en Del høiere end i den tilstødende, østlige Grav, hvorfra den skilles ved det nævnte Hegnsdige. Udenfor den sydlige Grav findes en ganske svag Høining som Rest af Ydervolden, og herfra fortsætter Terrainet sig med jævnt Fald ned mod den fordums Søbred. Om de tre andre Sider af Borgbanken sees Ydervolden enten slet ikke eller kun ganske svagt.

Borgbankens Dimensioner ville fremgaa af Profilerne Fig. 2—3. Med en Høide over Gravbunden af c. 7 M. har den foroven en Længde af 45 M. og en Bredde af 27—32 M.; ved Foden maaler den henholdsvis 55 og 40—45 M. Fig. 2 er et Længdesnit midt over den østlige Halvdel. Sænkningen ved Bro-Overgangen fremtræder her som en let Bøining i Profillinien, lidt tilvenstre for Midten. Fig. 3 giver et Tværsnit over Borgbankens nordlige Del.

Tydeligere end af disse nytagne Profiler og Photographi fremgaaer Voldstedets Beskaffenhed paa enkelte Punkter dog af et Par ældre Tegninger. Thi for en Menneskealder siden stod Borgbanken, men navnlig Grav og Ydervold, bedre bevarede end nu. Sikkert har det ogsaa den-

gang været lettere at erkjende, at Voldstedet virkelig var indrettet i en naturlig Banke ved, at en Grav var ført rundt nær dens Fod og Jorden herfra delvis lagt ud til Siderne til en Art Ydervold.

Omstaaende Fig. 4 gjengiver en Tegning af Voldstedet, udført i 1861 af J. Kornerup. Afstande og Skraaninger kunne dog ikke overalt siges at være komne frem i rette Forhold. Standpladsen er omtr. mod SV. tæt ved den fordums Søbred. Der vises saaledes Voldstedets Vest- og Sydside. Særlig denne sidste frembyder Interesse, thi her staa Grav og Ydervold tydelig, ligesom det ogsaa sees, at Gravens Bund er omtrent i Høide med Markjorden. Naar det foran blev angivet, overensstemmende med Længdesnittet Fig. 2, at denne sydl. Gravs Bund nu ligger adskillig høiere, maa dette følgelig skyldes senere Udjævning. Endvidere fremgaaer det af Fig. 4, at der strax udenfor den sydl. Ydervold, skilt fra denne ved en Art Grav, har staaet endnu een lav Vold, af Længde omtrent som Borgbankens Bredde. Den er nu næsten helt forsvunden. Endelig sees det, at Borgbanken med nærmeste Omgivelser i 1861 har været smukt skovklædt — som dette ogsaa vides at have været Tilfældet henved 150 Aar tidligere.

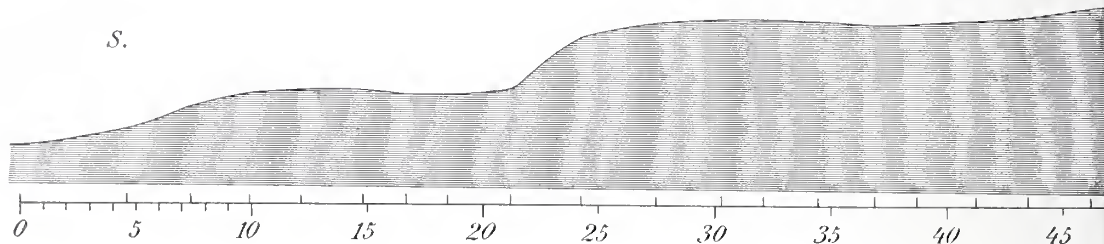

Fig. 2. Længdesnit i Voldstedet

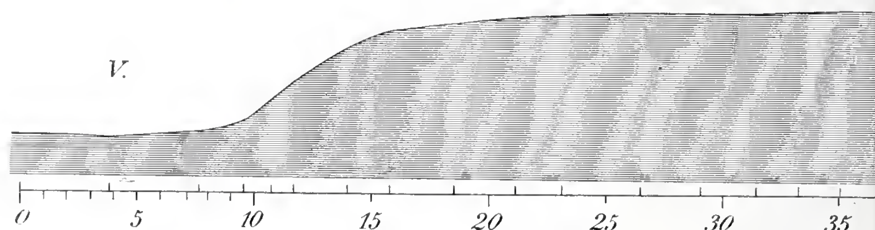

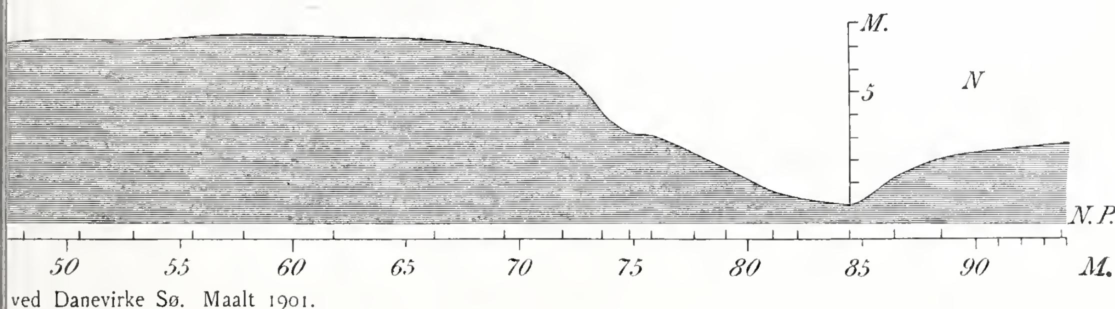
Fig. 3. Tværsnit i Voldstedet

En Grundplan og et Profil af Voldstedet, tegnede af Timm i 1842, findes gjengivne hos Handelmann. Alene herefter og uden Iagttagelse af Monumentet selv vil det dog ikke være muligt ret at dømme om Forholdene. Dertil er meget, navnlig Profilet over Voldstedets sydlige Del, for ukorrekt gjengivet. Paa Grundplanen er tydelig fremstillet Grav og Ydervold. Grav-Bredden angiver Timm til 20—30 Fod. Om Ydervolden oplyser Krag i 1861, at den var Borgbankens halve Høide over Gravbunden, eller c. 12 F. Fremdeles viser Timms Grundplan saavelsom ogsaa et af Krag Aar 1861 tegnet Croquis af Voldstedet, at Grav og Ydervold om Borgbankens vestre, nordre og østre Side da ikke fortsatte sig umiddelbart over i de tilsvarende om Sydsiden. Det samme fremgaaer af Kornerups Tegning Fig. 4 og er ogsaa Tilfældet nu. Hegnsdiget gjør Skjel til den ene Side, Banken med Danevirke-Volden til den anden. Sikkert have dog fra først af den østlige Grav og Ydervold hængt umiddelbart sammen med de tilsvarende mod Syd og disse igjen med Forværkerne mod Vest.

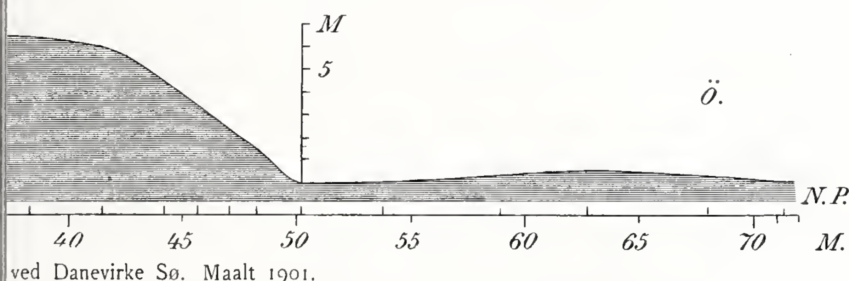
Hvis Borg dette Voldsted har baaret, har Nutiden gjennemgaaende ikke været i Tvivl om. Voldstedet kaldes Thyraborg. Her boede Thyra Danebod, medens hun arbeidede paa sit Virke, saaledes lyder det hos næsten alle de seneste Danevirke-Forskere. Paa de nyeste Kort staaer Ordet Thyraborg skrevet ved Voldstedet.

Efter hvad der er udtalt i et tidligere Afsnit (S. 245), kan denne Angivelse imidlertid ikke siges at have nogen Støtte i de historiske Kildeskrifter. Disse indeholde kun ubestemte Oplysninger om Thyra Danebods Virke, men intetsomhelst om en Borg bygget af Dronningen. Strax derfor at forkaste Angivelsen vilde dog næppe være tilladeligt. Det lod sig vel tænke, at en lokal Tradition havde bevaret Mindet om den folkekjære Dronnings Borg uforstyrret gjennem Aarhundrederne. Sagen maa da nærmere undersøges og Navnet Thyraborg følges i Literaturen.

De to fortræffelige Danevirke-Forskere Kindt og Timm udtale i 1842, at Voldstedet af den omboende Befolkning kaldes Thyraborg. Stort længere ned i 19. Aarh. kommer man imidlertid ikke, før Efterretningerne ere vaklende. At Thyra skulde have indrettet et Fæste her vest for Danevirke Sø, anfører vel J. Schrøder i 1827; han tilføier dog, at det mulig var Kong Valdemar. Selve Navnet Thyraborg knytter Schrøder derimod ikke til dette Voldsted, men til den store, trekantede Plads øst for Danevirke Sø, som indesluttes af den buede Vold og Dobbeltvolden (se Afsnit XI). Samme Betegnelse for denne Plads bruger ogsaa Outzen 1826, medens Mechanicus C. Jürgensen i sin Udgave af Niels Helduaders »Chronik der Stadt Schleswig«, fra 1822, knytter Navnet til Voldstedet vest for Søen.

ved Danevirke Sø. Maalt 1901.

ved Danevirke Sø. Maalt 1901.

Vender man sig herfra til det 18. Aarhundredes Danevirke-Forfattere, findes mere konstante Udtalelser. Alle ere da enige om, at den trekantede Plads øst for Søen er Thyraborg. Saaledes lyder det i Danske Atlas 1781, hos Gebhardi 1770, paa Kortene i Langebeks Scriptores fra 1761 og i Danske Atlas fra 1757, hos Ulrich Petersen, † 1735, og Zach. Wolff 1722. Voldstedet vest for Danevirke Sø betegnes derimod enten med saa lidet sigende Navne som Borgvolden, hos Ulrich Petersen (jvfr. S. 223), eller »castellum«, paa Kortet i Langebeks Scriptores, eller det omtales overhovedet ikke. Meget forskjellige herfra ere endelig Angivelserne ikke fra det 17. og 16. Aarh. Paa Kort af Joh. Meier fra 1641 kaldes den trekantede Plads Thyraborg. Sandsynligvis er det ogsaa dette Sted, J. A. Cypræus mener, naar han 1634 fortæller, at Dronning Thyra »ikke langt fra Lille Danevirke har havt en Borg, som hænger sammen med Volden«. I alt Fald maa det være til den trekantede Plads øst for Søen, at Helduader 1603 og Thraziger 1583 sigte med Bemærkningen: »Befolkningen viser den Dag i Dag nærved Landsbyen Store Danevirke Stedet for Thyras Borg.« Længere tilbage i Tiden kan Navnet Thyraborg ikke følges.

Voldstedet vest for Søen synes derimod de ældste Danevirke-Forskere ganske at have overseet. Det er vistnok Ulrich Petersen, hvem Æren tilkommer for at have indført dette vigtige Led af Danevirke-Monumentet i Literaturen. Paa hans i det Hele ret ufuldstændige og skitsemæssig behandlede Kort over Danevirke er Voldstedet dog ikke afsat.

Man vil efter denne Redegjørelse ikke være i Tvivl om, at der saaledes ikke kan bygges nogetsomhelst paa den nu gængse Betegnelse Thyraborg for Voldstedet vest for Danevirke Sø. I det tidligste i Beg. af 19. Aarh. synes Borgbanken at have faaet dette Navn, mulig fordi man efterhaanden fandt, at Betegnelsen ikke ret passede paa den store, alt andet end et Voldsted lignende, trekantede Plads øst for Søen, derimod vel paa den mindre Borgbanke. Vil man derfor nærmere granske dennes Oprindelse, blive de eneste sikre Udgangspunkter de, som kunne hentes fra Borgpladsen selv: at den hidrører fra Oldtidens Slutning, at den Borg, den har baaret, kun har staaet en kortere Tid, og, hvad der maa tillægges Vægt, at Voldlinie og Borgbanke ikke ere oprindelig sammenhørende Led.

Voldstedet er en Befæstning af ganske anden Art end Langvolden. Dette er det eneste Sted i hele Linien, hvor der ligger en Borgbanke. Den hele Plads gjør fremdeles Indtryk af, at Voldsted og Voldlinie ikke ere samtidige. Voldstedet træder frem fra Volden. Denne ligger ind over Borgbanken og ikke foran den. Det seer ud som, at Borgbanken, der bryder den lange Voldlinie, er yngre end denne. At antage, at den er ældre, er der ikke Grund til efter alt, hvad man veed. Tør man tro paa, hvad der nu kan sees, skulde det endog være saa, at denne Borg-

Fig. 4. Voldstedet ved Danevirke Sø, seet fra Sydvest. Efter en Tegning af J. Kornerup, fra 1861.

banke, der oprindelig synes at være skilt ud fra Volden, senere atter er inddraget i den, idet Graven nu for en stor Del er fyldt ud for den til begge Sider. Men saa reiser den Tanke sig, at Borgpladsen kunde være anlagt i den gamle Voldlinie af en Fjende.

Spørgsmaalet maatte altsaa lyde, om der i historiske Kildeskrifter nævnes en Borg, paa hvilken disse Forhold kunne passe. Man kommer her til at tænke paa Thietmar af Merseburgs Krønike, hvori der fortælles, at efter Danevirkes Erobring 974 eller 975 lod den tydske Keiser Otto II. en Borg bygge »i disse Egne« (*in hiis finibus*), men at Borgen snart efter, Aar 983, blev indtaget af de Danske og nedreven. Thietmar er en næsten samtidig Kilde. Sin Viden om Keiser Ottos Hærtog har han sikkert fra Bedstefaderen, Grev Henrik, der deltog i Angrebet paa Danevirke. Af Stedsbetegnelser har Thietmar dog foruden Slesvig kun faaet meddelt en eneste, nemlig Navnet Wieglesdor om Portaabningen i Danevirkes Hovedvold. Iøvrigt taler han kun i al Almindelighed om »den Grav, de Danske havde bygget til deres Lands Forsvar«.

Der turde være Grund til just at fremhæve denne Omstændighed, for at man bedre skal forstaa Thietmars ubestemte Stedsangivelse for Otto II.s Borg, »i disse Egne«. Med dette Udtryk skulde det synes, at han ligesaavel kan have hentydet til selve Danevirke-Terrainet som til fjærnere Egne. Allerede af den Grund stiller man sig noget tvivlende overfor nyere Tiders Henlæggelse af Otto II.s Borg til et saa langt syd for Danevirke værende Sted som Eiderøen.

Men hertil kommer, at en almindelig theoretisk Betragtning gjør denne Stedfæstelse lidet sandsynlig. Det er med Rette blevet fremhævet af P. Lauridsen i Afhandlingen om »Vort Folks Sydgrænse« (Sønderjydske Aarbøger, 1893) og senere af A. Sach, i 1896, at naar Otto II. først efter alvorlige Kampe havde kunnet indtage de Danskes Grænsevold og nu vilde sætte sig fast her nordpaa, maatte det have været ham magtpaaliggende just at hævde Besiddelsen af Danevirke. Den Seir, Keiseren havde vundet, var saa stor, at han næppe behøvede at indskrænke sig til at sikre den gamle Rigsgrænse, Eideren, men kunde bygge sin Borg mod de Danske høiere mod Nord, i det erobrede Land. Og intet vilde da være naturligere end, at han lagde den ovenfor eller i Danskernes gamle Befæstningslinie og tæt ved Hovedpassagen gjennem Sønderjylland for paa eengang at kunne beherske baade Vold og Vei. Kun saaledes fik den ret Karakter af en Tvingborg. Reistes den derimod paa Eiderøen, vilde Landet nærmest ovenfor være lagt blot; de Danske kunde igjen rykke frem og ved at besætte deres Grænsevold her finde et ypperligt Støttepunkt for Angreb paa det tydske Rige.

Otto II.s Borg tænker Sach sig bygget paa Banken umiddelbart nord for Halvkredsvolden — iøvrigt i god Overensstemmelse med ældre Danevirke-Skribenter, som kalde Pladsen Markgrafenburg og tale om et tydsk Markgrevskab mellem Slien og Eideren (jvfr. S. 239 flg). Der var næppe noget andet Sted ved Danevirke, hvor Sach med Rimelighed kunde lægge Borgen, idet han ikke turde afvise den gængse Henførelse af Voldstedet ved Danevirke Søens Vestside til Dronning Thyra.

Mod dette Punkt lader der sig imidlertid reise væsentlige Indvendinger. Dels er det blevet vist i Afsnit V, at Høiden ovenfor Halvkredsvolden paa det nøieste er knyttet til denne og har baaret Hedebys Borg. Her er der ingen Rimelighed for at søge Otto II.s Fæste. Dels er Borgbanken ved Danevirke Søens Vestside, som foran nævnt, øiensynlig ikke Thyras. Men naar der herefter spørges, hvis Borg denne Banke da har baaret, ligger det overordentlig nær at formode, at det just har været Otto II.s. Der er ikke andre Borge, som i Oldtidens Slutning vides byggede i Danevirke Egnen end denne.

Hvad Thietmar af Merseburg meddeler om Keiser Ottos Borg sammenholdt med de foran fremsatte archæologiske og almen-historiske Betragtninger passer, saa vidt det skjønnes, særdeles vel paa Voldstedet ved Danevirke Søens Vestside. Borgen laa i Voldlinien, tæt ved Hovedfærdselsaaren gjennem Sønderjylland og beherskede saaledes baade Virke og Vei. Den bliver endvidere, som den skulde det, et med Danevirkevolden ikke oprindelig sammenhørende Led og reist i Oldtidens Slutning. Borgen tilintetgjordes ligeledes i Oldtiden, uden at blive afløst af et senere Fæste. Man forstaaer nu ogsaa, at Pladsen kunde ligge saalænge uændset hen. Tildels vel paa Grund af Borgens kortvarige Bestaaen levede der ikke i det 16. og 17. Aarh. nogen Tradition om den, som kunde tilskynde Forskerne til Eftersøgning. Skovbevoxning skjulte jo Voldstedet for den overfladiske Undersøger. Det blev derfor under det lidet sigende Navn Borgvolden, at Voldstedet, endelig opdaget, i Begyndelsen af 18. Aarh. indførtes i Literaturen.

Carl Neergaard.

X. DOBBELTVOLDEN, EN SENERE FORSTÆRKNING AF FORBINDELSESVOLDEN.

Dobbeltvolden hører til de Partier af Danevirke, der tidlig fik et eget Navn. Allerede hos Danckwerth (1652) kaldes dette Stykke Dobbeltvolden, og saaledes ogsaa hos de efterfølgende Forfattere, sædvanlig under ret nøiagtig og omstændelig Angivelse af Bygningsmaade og andre Forhold. Men ingen af de mange, der talte om, hvormeget denne Voldstrækning skiller sig fra

de øvrige, har havt den Tanke, at dette dog vel maatte betyde noget. De fremstillede vel Danevirke som opført efterhaanden under Medvirkning, først af en Kong Dan eller dog i de fjærneste Tider, derefter af Kong Godfred, af Dronning Thyra, Kong Valdemar og endelig en Dronning Margrete, men faldt dog ikke paa, at Dobbeltvolden just er et af de Partier, der vidne om forskjellige Tiders Arbeide. Og dog maa denne Tanke virkelig siges at ligge nær.

Af de to Volde, der følge hinanden jævnsides gjennem den godt 700 M. lange Strækning fra Danevirke Sø østpaa, ligger den bageste nøie i Forlængelse af den øvrige Forbindelsesvold

Fig. 1. Dobbeltvolden seet fra Syd. 1901.

fra Hedeby (se Pl. XXXII). Den fremstiller sig naturlig som opført sammen med den — som dette er ytret ovenfor S. 260. Foran imod Syd, enten i ganske ringe Afstand, eller som det idetmindste nu sees, helt igjennem berørende den nordre Vold, ligger den anden og atter umiddelbart sydfor en Grav. Mellem de to Volde kan der ikke sees at have været en Grav; de skilles kun af et Svei eller en Fordybning, hvor deres Fodlinier nærmede sig hinanden. Volden mod Syd og Graven sees ikke at have havt nogen særlig Afslutning eller Beskyttelse for den østre Ende; de ligge i Flugt med det Engdrag, der østpaa breder sig foran Forbindelsesvolden, og de begynde omtrent, hvor dette ender. Det ligger meget nær at antage, at en senere Tid har fundet denne Strækning for svagt beskyttet, da Volden her ikke havde faaet en større Høide, og at man da, i Stedet for at forstærke den, i Overensstemmelse med nye Fordringer til Forsvarsværker, har lagt en anden Vold foran med en Grav. Saaledes forstaaes fuldkommen dette sammensatte Værk, der ikke har noget tilsvarende mellem de ældre Voldpartier; hvor disse ikke vare beskyttede ved Terrainforhold, fik de en betydeligere Høide, men forstærkedes ikke ved en anden tilføiet Voldlinie.

Noget nærmere kan der nu ikke siges om Dobbeltvolden, idet Alt er overpløiet og

stærkt jævnet. Voldene ligge som to brede, svagt buede Rygninger, og Graven har oftest kun efterladt en ringe Indsænkning. Paa en mindre Strækning, mellem Danevirke Sø og nærmeste Hovedvei, sees dog foran Volden en smal og lidet dyb Rende, der tydelig kjendes som en Levning af Graven. Sønderlig dyb og bred kan den da ikke have været, og hellerikke have Voldene efterladt en større Jordmasse. At Ploven tidlig har faaet Magten over det Hele, tyder jo ogsaa paa, at Værket ikke har været anseligt. Mod Vest, yderst paa Bakkefladen, løber Dobbeltvolden sammen med Resterne af Godfreds Vold, der dog ogsaa paa dette Sted ere lidet kjendelige, og trækker sig

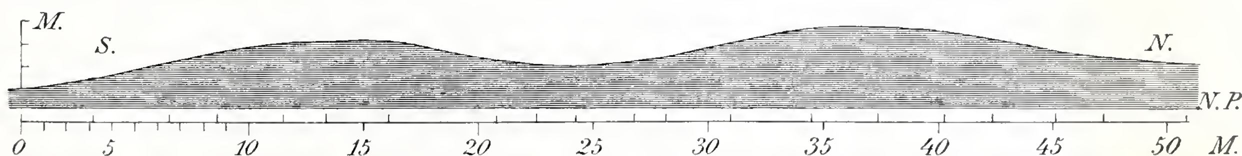

Fig. 2. Dobbeltvolden, efter Opmaaling 1901.

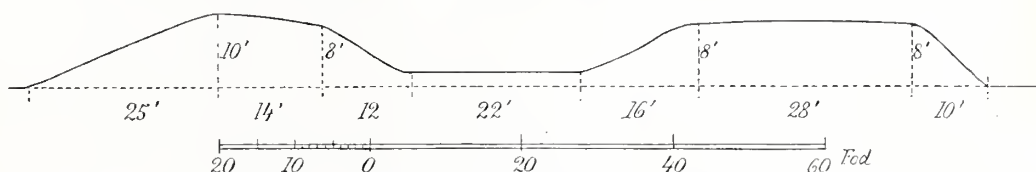

Fig. 3. Dobbeltvolden, efter Kindts Opmaaling 1842.

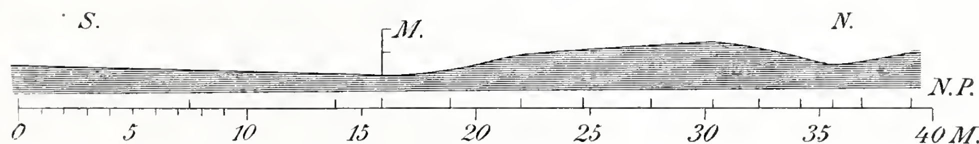

Fig. 4. De yderste Led af Dobbeltvolden, efter Opmaaling 1901.

sluttelig ned ad Skraaningen, saaledes at Volden yderst staaer paa den ganske lave, flade Søbred. Ingen af de forud omtalte Volde ere førte ned ad saadanne Skraaninger; men om alle Dobbeltvoldens Led have strakt sig saa langt, kan dog ikke afgjøres. Der sees nu kun en enkelt, bred Høining.

Profilet Fig. 2 er optaget c. 100 M. fra Østenden af Dobbeltvolden. En bedre Forestilling om de oprindelige Forhold giver dog det af Kindt i 1842 optagne Profil, der er fremstillet her i Fig. 3. Allerede dengang vare Voldene udpløiede, som dette berettes; dog sees de endnu at være adskilte ved et lille Mellemrum, og de have en ikke ringe Høide. I ingen af disse Opmaalinger er den stærkt udjævnede Grav medtagen. For dog ogsaa at give nogen Oplysning om denne meddeles i Fig. 4 en Opmaaling længere vestpaa, c. 200 M. fra Danevirke Sø. Graven sees her som en flad, men dog kjendelig Fordybning — hvor Maalestokken er anbragt; derefter følger, tilhøire, den yderste Vold og Indsænkningen bagved indtil Foden af den næste Vold, hvorimod denne ikke er optagen i Billedet. Fra samme Sted er Prospektet Fig. 1. Der sees ind over Voldene fra Syd; det store Træ staaer paa Rygningen af den sydlige Vold; Hegnsdiget tilvenstre løber tværs over Voldene i Syd-Nord, og Hegnet i Baggrunden rager op over den nordre Vold.

Det er foran blevet fremsat som en Mulighed, at Otto II. trængte gjennem Danevirke der, hvor Forbindelsesvolden var svagest, ved den bageste af Dobbeltvoldene. Naar denne da viser en Forstærkning ved den foranlagte Vold og Grav, lader det sig antage, at dette Arbeide er udført snart, efterat den fjendtlige Borg var bleven forstyrret i 983. Der var ved denne Tid ialfald bedst Anledning til at bøde paa, hvad der nylig havde vist sig mangelfuldt, og et snarligt Hævntog kunde ventes. Omtrent ved samme Tid eller noget senere maa det antages, at Kovirket er opført, som dette nedenfor skal begrundes, og de to Værker ligne hinanden ganske i Bygningsmaaden med Vold og Grav. Men at Tilføielsen kunde hidrøre fra en noget senere Tid, skal ikke benægtes.

Kun maatte det være for Valdemar d. Store, idet Kongen vel først og fremmest vilde have bødet paa dette Punkt, om det endnu havde sin oprindelige Svaghed, og dette vilde da vel være gjort med Murværk.

Paa tiltalende Maade har A. D. Jørgensen vist, at det ikke er usandsynligt, at Kong Niels' Dronning Margrete har sat Danevirke i Forsvarsstand, og det lod sig da tænke, at Forstærkningen af Dobbeltvolden hidrørte fra denne Dronning. Men nogen videre Støtte kunde man ikke give dette, og endnu mindre kunde man med A. D. Jørgensen antage, at hele Forbindelsesvolden fra Hedeby til Danevirke Sø er bygget af Dronning Margrete.

Denne udmærkede Forsker gik ud fra, at der er nogen historisk Kjærne i den Fortælling, der findes hos de første Fortolkere af Danevirke — hos Thraziger (1583) og Joh. Adolf Cypræus (1634) — om, at Margrete Sprænghest istandsatte Danevirke, denne Fortælling, som med en forskjellig Anvendelse gjentages hos næsten alle senere Forfattere indtil vor Tid. Og dog viser A. D. Jørgensen, at den ikke har anden Kilde end den høist upaalidelige holstenske Krønike fra 1448. Dertil maa Krønikens Ord altfor stærkt omdannes for overhovedet at kunne anvendes paa Forbindelsesvolden. Krøniken melder nemlig, at Margrete Sprænghest opførte Danevirke, og heri finder A. D. Jørgensen en historisk Erindring om, at Kong Niels' Dronning Margrete til de alt bestaaende Virker føiede Voldstrækningen mellem Danevirke Sø og Halvkredsvolden.

Det er i hvert Fald heldigere ikke at omforklare en saadan Beretning, men at tage den, som den er, og se, om den giver Mening. Naar den nu siger, at Margrete Sprænghest byggede Danevirke, da er dette vistnok meget forstaaeligt. Saaledes lød det vel i Folkemunde i Midten af d. 15. Aarh. Den sorte Grete har spillet en stor Rolle i de folkelige Fortællinger, og det er ganske rimeligt, at den senere Dronning er traadt i Stedet for Thyra, hvis Navn var glemt. Hvor mærkelig det var glemt — selv af en Abbed i Ryd Kloster ved Flensborg — fremgaaer af Vidneudsagnet 1424 i Stridighederne om Sønderjylland under Erik af Pommern. Naar Abbed Olaus kunde sige, at han »har hørt fortælle, at en Dronning Toberdana Beate har ladet bygge en Mur til at skille Holsten fra Danmark« (Script. rer. dan. VII, 418), saa kunde ogsaa en presbyter Bremensis lade Danevirke opføre af Margrete Sprænghest. Der er ganske vist en historisk Erindring heri; men det behøver ikke at være om en Dronning Margrete.

Derom blev man vel og hurtig enig ligesom om, at Margrete-Navnet i den holstenske Krønike slet intet betyder, saafremt det ikke var saa, at hele Danevirket eller en Del af det almindelig er blevet kaldt Margretevolden. Et Navn i Folkemunde er jo et Vidnesbyrd, der ikke kan oversees, og naturligt er det, at dette Navn har kunnet sikre en Dronning Margrete Plads blandt dem, der have bygget paa Danevirke. Det var ogsaa Benævnelsen for Volden, der for en stor Del foranledigede A. D. Jørgensen til at undersøge, hvilken Margrete det kunde være.

Men herved er det ikke blevet seet, eller dog ikke ret opfattet, at dette Navn for Volden ikke kan følges ret langt tilbage i Tiden. Det findes ikke i middelalderlige Kilder eller hos de tidligste Forfattere; end ikke Danckwerth (1652) og de andre ældre Forskere have det, skjøndt de anføre de øvrige af Eftertiden kjendte Benævnelser for Danevirke og dets enkelte Dele. Og særlig har det herved Betydning, at Navnet »Margretes Vold« ikke træffes, skjøndt Margrete Sprænghest fra først af — allerede hos Thraziger (1583) — og bestandig senere indføres blandt dem, der have bygget paa Danevirke. Ganske sikkert maatte denne Betegnelse være anført, hvis den havde været kjendt; thi med al Interesse bliver der i de ældre Skrifter anført Navne, under vidtløftig Overveielse af deres Oprindelse. Hellerikke sees »Margretenwall« paa Kortene, hvor andre Navne ere opførte; man søger det endog forgjæves paa det fortræffelige Kort i Danske Atlas fra 1757 og i den vedføiede, lange Navneliste.

Første Gang, som det synes, træffes det i en Forordning af 1708 (se ndfr. S. 285) som

»der sogenannte Margarethenwall«, og i Literaturen[1] indføres det vistnok af Zach. Wolff (1722), der beretter, at »Danevirke rundt om i Landet og i de vedliggende Landsbyer nu ikke kaldes andet end Margarethen-Wall og i lange Tider ikke har havt andet Navn«. Ogsaa Ulrich Petersen har kjendt det (Outzen, 1826, S. 242), og fra nu af træffes det oftere. L. A. Gebhardi (1770) skriver et enkelt Sted: »Danevirke oder Margretenwall«, og i Suhms Danmarkshistorie (1800) læses, at Danevirke »af nogle kaldes Margrete Vold efter Dronning Margrete den Sorte«. Outzen beretter, at det hele Værk gjennemgaaende har dette Navn, men at det dog oftest høres i Hollingsted; i og omkring Slesvig By siges »Danevirke«, saaledes navnlig om Strækningen ved Bustrup. Senere gjør »Margretenwall« sig endnu mere gjældende. Kindt (1842) og Chr. C. Lorenzen (1859), der begge vare vel underrettede, meddele, at dette Navn bruges om alle Voldene, ogsaa om Østervolden. Paa danske Kort sees det vistnok for første Gang 1850; de preussiske Maalebordsblade (1877) have Margarethen Wall ved begge Danevirkes Fløie, men Danevirke i Parenthes ved den midterste Strækning.

Det er efter Alt, hvad der foreligger, ganske klart, at Navnet »Margrete Vold« først sent er fremkommet og kun lidt efter lidt er trængt igjennem. Saa sildig viser det sig, at der ikke er nogen Anledning til at tro, at det skulde være et historisk Navn; det maa antages, efter den Betydning, som Margrete Sprænghest har havt for Sagndannelsen, at hendes Navn af Ukyndighed er sat i Stedet for Thyras. Men skulde der være nogen Tvivl herom, da kan der henvises til, at »Margretes Volde« og »Margretes Skanser« forekomme rundt om paa hele den jydske Halvø; det er paa en Maade Fællesnavne for gamle Forsvarsværker. Historiske Forhold kunne ikke ligge til Grund herfor; men Folkesagnene om den sorte Grete kunne have baaret og fremmet denne fælles og sildige Navnegivning. Saaledes kan Margrete-Navnet ikke være nogen Støtte for A. D. Jørgensens Antagelse, at Kong Niels' Dronning Margrete skulde have opført Forbindelsesvolden mellem Hedeby og Danevirke Sø. *Sophus Müller.*

XI. VOLDEN BAG DOBBELTVOLDEN, ET MIDDELALDERLIGT ANLÆG.

Bagved Dobbeltvolden, nordenfor den, har der været et Voldanlæg, over hvilket der bestandig har hvilet Usikkerhed, og som har voldet Fortolkerne mange Vanskeligheder.

Allerede Danckwerth (1652) viser paa tre forskjellige Kort — eet af dem gjengivet foran S. 202 — bagved Dobbeltvolden en særskilt Voldstrækning, som danner en buet eller brudt Linie, og herved findes Navnet Thyrenborg. »Engang laa der maaske her et Slot,« hedder det i Texten, »men nu er der kun en gammel-frankisk Skanse.« Hundrede Aar senere viser Kortet i Danske Atlas den samme Voldlinie med samme Navn, og atter efter hundrede Aars Forløb omtaler Chr. C. Lorenzen, at der »har været« en saadan Vold, hvis Retning og Længde dog angives saa nøiagtig, at den vistnok dengang endnu tildels var synlig.

Saaledes er det ikke længere. Den er nu saa fuldstændig forsvunden, at man næppe, om der ikke forelaa gode Beretninger om den, vilde fæste Opmærksomheden ved de faa og ubetydelige Spor, den har efterladt. De Punkter, hvor saadanne Levninger ere seete med Sikkerhed, ere paa Kortet Pl. XXXII betegnede med en dobbelt Linie, medens den øvrige Voldstrækning, som den efter de ældre Beretninger maa antages at have gaaet, er angiven

[1] Det maa dog anføres, at det hos Suhm, VII, 691, hedder, at »Comes Facundus i sin 1ste Reisebeskrivelse siger, at Danevirke af de næstboende Bønder i hans Tid blev kaldet brunen Margreten Wall«. I St. Kgl. Bibliothek og i Universitetsbibliotheket er dette Citat med stor Velvillie blevet eftersøgt, men uden at Skriftet har kunnet findes.

med enkelt Linie. En lille Rest af Volden findes ved Nordsiden af Dobbeltvolden, just hvor denne begynder mod Øst; der sees her en dog kun svagt fremtrædende Høining, der ikke hører til Dobbeltvolden. Nogle Ujævnheder i Jordfladen og ved dem, mod Syd, nogle Fordybninger med fugtig Bund lede til et Sted i det nærmeste Jordhegn, c. 100 M. længere fremme, hvor der, optaget i selve Hegnet, findes et Tværsnit af Volden med Digets Bredde.

I hosstaaende Billede sees denne sidste Rest af Volden, det eneste sikre Bevis for, at

Rest af Volden bagved Dobbeltvolden.

den virkelig har været til. Høiden er omtrent 1,30 M. og har sikkert ikke været større; det har saaledes ikke været noget betydeligt Jordværk. Umiddelbart ved Foden af dette Voldstykke og mod Syd findes et lille, dybt og vandfyldt Hul, der afbryder Diget. I Forbindelse med de alt omtalte Fordybninger tyder dette paa, at der har været en Grav langs Voldens Sydside.

I den følgende Mark sees kun tvivlsomme Spor; men i den næstfølgende, c. 150 M. fremme, opdages der en vel meget svag Rygning, men dog kjendelig som Levning af en Vold. At den her har ligget i Hjørnet af Marken, og ikke hvor Ploven rører sig friere, har bidraget til at bevare Sporene. I Fortsættelse heraf, hvor Voldens stumpvinklede Bøining skal have været, er intet at opdage; men paa det preussiske Maalebordsblad af 1877 er der her indført Signaturen for gamle Voldlinier; der maa da for saa faa Aar siden have været noget at se. Derefter følger atter efter et Mellemrum en næsten ukjendelig Høining, der fører skraat tilbage til Dobbeltvolden. Der kan altsaa endnu sees saameget, at man vinder Tillid til de ældre Meddelelser om denne Vold. Den kan kortlægges, og det kan overveies, hvilken Betydning den har havt.

Man har tidligere snart tænkt sig, at der her laa en Borg, og Pladsen kaldtes Thyras Borg; dette kunde dog ikke fra nogen Side begrundes, og hvor lidet Navnet siger, er foran vist (S. 262). Snart mentes den buede Voldlinie at være en Forstærkning af Dobbeltvolden, hvad der har meget for sig. Den slutter sig nøie til Dobbeltvolden og ligger symmetrisk bagved denne; var det forreste Værk taget, fandt Angriberne sig omsluttede af den næste, vinkelbøiede Linie.

Volden var lidet hoi, og en Grav var dragen foran den. Saaledes maa den hidrøre fra en ret sildig Tid; mulig er den sent middelalderlig. Der gaaer nu og har idetmindste i de sidste Aarhundreder gaaet en Vei gjennem Dobbeltvolden til Gottorp og Slesvig, just for Midten af den her omhandlede Voldlinie. Engang kan dette have været Hovedveien til Byen, og saaledes kan Gjennemgangen være bleven stærkere befæstet. Her ligger Store Danevirke By som Minde om, at Hovedpassagen var her, ligesom Lille Danevirke ligger ved Aabningen i Danevirkes Hovedvold, og Bustrup er fremkommen, hvor Hovedveien nu gaaer. Adgangen til Slesvig synes efterhaanden at have trukket sig længere mod Øst, nærmere til Byen. Den vinkelbøiede Voldlinie kunde være fra den Tid, da den mellemste Vei var i Brug.

Atter længere mod Nord har Lorenzen (1859) veiledet af Kortet i Danske Atlas (1757) fundet Spor af en udstrakt, buet Vold og aflagt den paa sit Kort. Men disse Kortangivelser ere ret uoverensstemmende indbyrdes, og selv de sidste ere idetmindste for en Del urigtig anbragte. Volden har et hoist forunderligt Løb og synes ganske uforklarlig; ved de nu foretagne Undersogelser er den gjentagende eftersøgt, uden at der er fundet mindste Spor af den. Saaledes unddrager den sig enhver Droftelse; men sonderligt er ikke tabt herved. Hvad nemlig Volden end har været, saa har den ikke hørt til det ældre Danevirke, men maa have hidrørt fra Middelalderen eller en senere Tid; dette fremgaaer noksom af dens Ubetydelighed, dens ringe Jordmasse, der har tilladt, at den, selv med en afsides Beliggenhed og paa Jord, der først sent er tagen under Dyrkning, er bleven fuldstændig sløifet. Den maa være uden Betydning for Forstaaelsen af Danevirke og er saaledes uden videre Interesse. Forskjellige urimelige Gisninger have været fremsatte om denne Vold, men ogsaa den sandsynlige Forklaring, at den har indhegnet Dyrehaven til Gottorp Slot, der var her, før den fik sin Plads nord for Slien (Schrøder, 1827). *Sophus Müller.*

XII. KOVIRKET, GRÆNSEVOLD EFTER ØDELÆGGELSEN AF OTTO II.s BORG.

Syd for Danevirke og de andre foran omhandlede Volde strækker sig den befæstede Linie, der første Gang nævnes i Rydaarbogen fra Slutningen af d. 13. Aarh. som »Kovirke«, og hvis senere Navn »Kohgraben« først træffes paa Joh. Meiers Kort fra Midten af d. 17. Aarh. Det er en Vold og en foran, mod Syd, liggende Grav, der i lige Linie gaa fra Sydenden af Selk Nor, mod Sydsydvest, til Lavningerne nord for Reide Aa. Længden er c. 6500 M. eller 3¼ Fjerdingvei (se Pl. XXXII).

Det snorlige Anlæg tyder paa, at Kovirket er saa at sige een Stobning, at det er blevet til paa eengang, og det samme Indtryk give Størrelsesforholdene og Formen. Fuldt at dømme herom tillader dog kun en mindre Strækning, der er velbevaret — det kunde siges fuldstændig bevaret, naar bortsees fra smalle Gjennemskjæringer til Veie, Jorddiger tværs over og, hvad der virker mere forstyrrende, et Hegnsdige, der følger Gravens Sydrand. Dette velbevarede Stykke, c. 1650 M. langt, ligger vestlig, langs med Exercerpladsen for Garnisonen i Slesvig, hvad der alene har sikret det.

Billedet Pl. XXXV, overste Figur, viser en Del af denne Strækning. Der sees ind mod Volden fra den ganske jævne Flade, der breder sig mod Nord. Den omstaaende Fig. 1 giver en Udsigt hen over Voldens Rygning mod Øst, med Standpunkt ikke langt fra den vestlige Ende af denne Voldstrækning, medens der i Fig. 2 sees, i samme Retning og omtrent fra samme Sted, hen gjennem Gravens Dybde. Som paa disse Billeder vise baade Vold og Grav sig gjennem hele dette Parti. Størrelsesforholdene ere overalt saa noget nær de samme; det Hele er lyngklædt og vistnok næsten som, da Virket dannedes, kun at Vegetation og Nedbor have givet blødere Former.

Der er noget mærkelig frisk og uforandret over dette Anlæg, hvad der dog kan bero

paa, at det har henligget lyngklædt paa afsides Sted. Volden staaer jævn og glat, med ret steilt skraanende Sider og afrundet Ryg, der danne en lang, nogenlunde lige Linie. Siden fortsættes skraat ned til Gravens Bund, hvor der er ganske snæver Plads, som til en Gangsti, og en tilsvarende Skraaning danner den anden Side af Graven. Der synes vel at være mere Fyld i Volden, end der har kunnet tages fra Graven; men langt det meste er dog vistnok herfra. Paa mange Steder sees det, at Fylden er tagen fra den sandede Undergrund der paa Stedet.

Fig [illegible] Kovirkets bedst bevarede Parti; Udsigt over Rygningen. 1901.

Det er et anseligt Fortidsminde, men kun ringe i Sammenligning med Danevirke. Volden har godt og vel Mandshoide — staaende paa Fladen bagved kan man ikke se over den — og Graven har en tilsvarende Dybde. Hos ældre Forfattere siges det jævnlig, at Volden er sammensunken, og at Graven oprindelig maa have været dybere. Af Kindt (1842) er imidlertid Gravens Bund bleven undersøgt, og han har her overalt fundet et kun 1 Fod tykt Lag Muld eller Tørv. Heraf har han med Rette sluttet, at Vold og Grav fra først af have havt omtrent samme Profil som i vore Dage, hvad der iøvrigt paa Forhaand maatte antages.

Tværsnittet Fig. 3 viser de almindelige Forhold gjennem denne bedst bevarede Strækning, efter Opmaaling ved de i 1901 foretagne Undersøgelser; ogsaa det moderne Jorddige ved Gravens Rand er gjengivet. I Fig. 4 sees det af Kindt meddelte Profil fra 1842, der er hentet fra den samme Del af Virket. Uoverensstemmelserne ere ikke betydelige og kunne dels bero paa, at der ikke er maalt paa samme Sted, dels paa Kindts mindre nøiagtige Fremgangsmaade.

Hele Resten af Værket, baade mod Øst og mod Vest, er snart stærkt udjævnet ved Overpløining, saaledes at Volden danner en bred og lav, blødt rundet Ryg, og Graven ved dens Fod er bleven en tilsvarende, flad Hulning; et Tværsnit heraf sees i Fig. 5. Snart er Volden mere eller mindre optagen i et høit og bredt Jorddige, snart er den afgravet og næsten fuldstændig sløifet. Sporene kunne dog følges overalt. Kun paa et lille Stykke, c. 100 M. langt, hvor der findes blød Mosegrund, sees ingen Levning af Volden, og sikkert nok har den ikke været

reist her, idet Mosen traadte i dens Sted. Ogsaa Kindt nævner, at Volden paa et enkelt Sted afbrydes af et Mosehul »i en Bredde af 70 Al.«. Men bortseet herfra have Vold og Grav, saavidt der kan skjønnes herom af de endnu synlige Rester, overalt havt omtrent de samme Størrelsesforhold, svarende til den først omtalte, velbevarede Strækning.

Hvor Veien gjennem Volden oprindelig gik, kan ikke sikkert angives. Sandsynligvis var det dog, hvor den endnu saakaldte Oxevei gaaer. Navnet viser, at Veien ogsaa i ældre

Fig. 2. Kovirkets bedst bevarede Parti; Udsigt hen gjennem Graven. 1901.

Tider førte igjennem paa dette Sted, og en Aabning her svarer godt til Gjennemgangen i Danevirke ved Kalegat. Fremdeles er Terrainet fladt og fremkommeligt baade mod Nord og mod Syd, og den af Gravhøiene angivne Veilinie skjærer Volden tæt herved (se S. 208).

Østlig for Oxeveien, i en Afstand af c. 400 M., og et Stykke syd for Kovirket sees Begyndelsen til en særskiit Grav. Af de ældre Forfattere omtaler alene Kindt (1842) dette Anlæg; men det findes ogsaa paa Timms samtidige Kort. Begge Steder kaldes det »den korte Kograv«. Omtrent som Graven dengang saaes, ligger den endnu, strækkende sig med østvestlig Retning i en svag Bue langs med et Jordhegn. Længden angaves dog tidligere til c. 400 M., men er nu afkortet til c. 230 M. Graven løber omtrent parallelt med Kovirket; mod Vest er Afstanden c. 280 M., mod Øst c. 250 M. Her, østligst, munder Graven ud ved en sid Strækning, hvorigjennem der fører et lille Vandløb; dens Bund ligger i Flugt med Engfladen og holder sig helt igjennem omtrent i samme Plan. Terrainet er noget bølgende, og Graven er saaledes paa sine Steder kun ganske svagt sænket, men naaer andetsteds en Dybde af c. 2 M. Bunden er flad og har gjennemgaaende en Bredde af c. 4 M.; den er fugtig og kan vel før Tilgroningen have ført Vand ud til

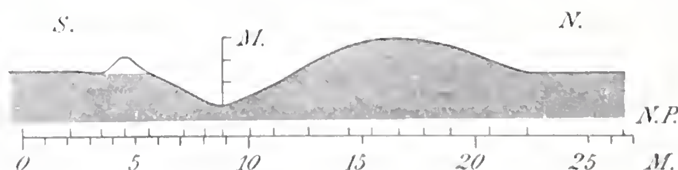

Fig. 3. Kovirket, i dets bedst bevarede Parti. 1901.

Afløbet mod Øst. Mod Vest gaaer Graven gjennem noget høiere Terrain og standser brat ved et Hegn; tidligere var den, som nævnt, noget længere, men afbrødes ogsaa da i ret høi Jord. En Lavning træffes først i længere Afstand, hinsides Oxeveien; at Graven skulde have været fortsat saa langt, kan ikke antages, da den sikkert maatte have efterladt sig et og andet Spor.

Hvad denne Grav betyder, kan ikke afgjøres med Sikkerhed. Den seer ganske ud som en bred Afvandingsrende og ligner meget de gamle Kanaler i Engene syd for Hollingsted, som omtaltes S. 221. Til Forsvar kan den næppe være dannet, idet det vilde have været meningsløst at trække en Grav foran Kovirket just paa dette Sted, hvor der strax foran findes vaade Strækninger, medens Værket iøvrigt var ganske frit tilgjængeligt. Men skulde Graven dog være et paabegyndt og snart opgivet Forsvarsanlæg, da maatte dette sikkert hidrøre fra en senere Tid end alle de øvrige her omtalte Værker, med hvilke det ikke har noget tilfælles.

Fig. 4. Kovirket, efter Kindt. 1842.

Noget nærmere maa der sees paa Forholdene, hvor selve Kovirket ender. Mod Vest ophøre de ret kjendelige Levninger ved en Bivei under Kurborg; men i Marken paa den anden Side sees endnu ganske svage Spor, indtil der snart viser sig fugtig Mosegrund, der dog nu ogsaa er dyrket Mark. I Fortiden kan dette have været mere blød Grund, saa at Voldens Afslutning her er ganske forstaaelig. Denne Mosestrækning har vel staaet i Forbindelse med de store, sumpede Lavninger om Reide Aa og vestpaa indtil Trenen.

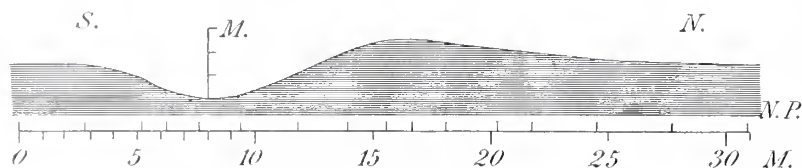

Fig. 5. Kovirket, udjævnet Strækning. 1901.

Mod Øst løber Volden fra den ganske jævne Flade, over hvilken den hidtil strakte sig, hen over lavt bølgende og efterhaanden stigende Terrain til en steil Bakkeskraaning, hvor Veien nu løber fra Vedelspang til Ekernførde. Ned ad denne Skraaning, der er bevoxet med Træer, er idetmindste Graven ret vel bevaret. Øst for Veien strækker Volden sig hen over den yderste Banke mod Selk Nor, men dels udjævnet, dels forenet med et Jorddige. Dog er den ogsaa her paa nogle Strækninger meget kjendelig og mandshøi. Af en Grav findes imidlertid intet Spor, og dette berettes ogsaa af Kindt (1842) og af Lorenzen (1859). Den kunde dog vel være bleven udjævnet i den dyrkede Markflade, der gaaer tæt ind til Volden; ogsaa var det jo muligt, at den store, vaade Strækning, der findes strax foran mod Syd, har foranlediget, at Graven her bortfaldt. Hvor derefter Banken skraaner ned til Noret, fortsættes Hegnsdiget; men Volden synes ikke at have strakt sig ud over det øverste Fald. Der er her en temmelig steil Skraaning ned til den smalle, fugtige Eng ved Søbredden. Ogsaa til denne Side kan Volden saaledes følges til en naturlig Grænse. Den har været fuldt færdig fra Ende til anden og er ingensinde senere bleven øget eller ændret.

Hvad der her er ytret om Kovirket, vil findes i det Hele at stemme med Lorenzens udførlige Beskrivelse af Værket, Stykke for Stykke, fra 1859 og ogsaa med Kindts kortere Beretning fra 1842. Begge have rigtig fulgt Virket i hele dets Udstrækning og fundet de af andre overseete Stykker længst mod Øst og Vest. De ældre, overdrevne Maalsangivelser ere rettede, og Alt er fuldstændig rigtig beskrevet. Om det yderste Stykke mod Vest, hvor Volden nu kun svagt kan spores i Markfladen, hedder det hos Kindt, at der er en 1—2 Fod høi Forhøining, der efter en Længde af et Par Hundrede Alen taber sig i den fugtige Grund. Lorenzen angiver Længden til 300 Skridt; nu synes dette Stykke kun at være en Trediedel saa langt, idet Mosegrunden derefter begynder. For Lorenzen spiller fremdeles den formentlige »Kurborg« en vigtig Rolle ligesom for de ældre Forfattere. Navnet viser sig først paa Johannes Meiers Kort (1641); senere er det

knyttet til en lille Eiendom ved Danevirkes Vold, vestlig for Kovirket. Af en Borg har ingen hverken i ældre eller nyere Tid fundet mindste Spor. Endelig har Lorenzen ligesom allerede Ulrich Petersen († 1735) seet et Brystværn eller en Vold langs Gravens Sydrand; dette kan ikke være rigtigt, og hellerikke nævnes det af Kindt. Der findes nu intet Spor heraf paa den Strækning, hvor Alt er saa temmelig uforandret. Vel kan det Hegnsdige og den Kjørevei, som løbe her, have udjævnet en ringe Forhøining, der mulig er fremkommen, da Graven uddybedes; men denne maa i hvert Fald have været uden Betydning, og en Vold har der ikke været.

Den omhyggelige Beskrivelse, der er givet af Lorenzen for 40 Aar siden, viser, at Kovirket er blevet meget haardt behandlet i dette Tidsforløb. Mange endnu dengang vel bevarede Strækninger ere siden udjævnede, og hele det lange Forsvarsværk maa nu siges at være grundig forstyrret og ødelagt, alene med Undtagelse af det ene større og samlede Parti.

Saa nær er Kovirket kommet sin Undergang, og endnu har det ikke kunnet siges med nogen Sikkerhed, hvornaar det opførtes, og hvilken Bestemmelse det egentlig har havt. Ingen historisk Efterretning haves om det; ingen Begivenhed vides knyttet dertil. Mulig vil dog en fornyet Overveielse af alle Forhold kunne bringe nogen Klarhed.

At dette anselige Værk med Vold og Grav, draget i lige Linie mellem Naturforhindringer, er dannet til Forsvar, derom kan der ikke tvivles. Dernæst er Værket bestemt til at afværge Fremtrængen sydfra; thi Graven ligger syd for Volden. Hvad der tidligere har været ytret herimod, dels under Hensyn til, at Virket er Herredsskjel, dels som nedenfor berørt af andre Grunde, behøver ikke at imødegaaes.

Ved den videre Overveielse maa først det nære Forhold til det nordfor liggende Danevirke gjøre sig gjældende. De to jævnsides løbende Linier ville, navnlig betragtede paa et Kort, naturlig fremstille sig som dannende en Helhed, og da saaledes, at det kortere og svagere Kovirke kunde være et Forværk for det udstrakte og stærke Danevirke. Man vil dog ikke kunne blive staaende herved.

Kovirket løber skraat mod Danevirke og ikke i endog nogenlunde samme Afstand. Længst mod Vest er der et Mellemrum af kun c. 800 M., medens der ved Midten er over 3 Gange saa langt — henved 1½ Fjerdingvei, og Afstanden fra Byvolden længst imod Øst er c. 1500 M. Mod Vest er den mellemliggende Strækning ganske flad helt ind til Danevirke, længere fremme derimod let bølgende og østligst endog stærkt bakket. Der er ved Kovirkets Beliggenhed i Forhold til Danevirke intet, som tyder paa et indre Sammenhæng mellem de to Værker.

Dertil kommer, at Afstanden, selv hvor Voldene nærme sig hinanden mest, er for stor til, at Kovirket efter hine Tiders Krigsbrug kunde være et Forværk. Det var Nærkamp, som afgjorde Sagen. Skyde- og Kastevaabnene dannede en oftest kun ret betydningsløs Indledning. Volden maatte tages med Storm, og Forsvarerne vege ikke tilbage, før Fjenden var dem nær paa Livet. Han fulgte med under Tilbagetoget og vilde have god Leilighed til, over den lange Strækning, at oprive Besætningen, før den i bedste Fald med et ringe Forspring naaede ind til Hovedvolden. Hvorledes den svage, langt fremskudte Vold med dens udadskraanende Retning skulde kunne gavne Forsvaret paa disse Steder, sees ikke. En Forstilling maatte i Oldtiden og den ældre Middelalder ligge ganske nær Hovedvolden, saaledes at denne kunde naaes i eet Løb. Andet kjendes vist hellerikke.

Men Hovedsagen er, at Kovirket har en anden Bygning end de øvrige Værker. Til Godfreds, Thyras og Haralds Volde ligesom ogsaa til Byvolden er der ikke føiet nogen Grav; denne har derimod ved Kovirket ligesaa meget at sige som selve Volden. Dette gjør en væsentlig Forskjel: Kovirket er et særskilt Anlæg, uden indre Forbindelse med Danevirke.

Og det maa være yngre. Alle de Volde ved Danevirke, der kunne antages uforandrede

at gaa tilbage til den ældste Tid, ere hoist støttede til naturlige Vandleier og Lavninger, men have ikke nogen egentlig Grav; saaledes ogsaa enkelte andre Monumenter, der kunne henfores til de ældste Tider, som overhovedet kjendte Jordværker til Forsvar. Udfor Valdemarsmuren derimod, saa langt den strækker sig, lober der en Grav, og dette Led er uadskilleligt fra Middelalderens Forsvarsværker. Graven maa da vise, at Kovirket er yngre end Thyras og Haralds Volde.

Men dog fra en særdeles fjærn Tid. Dette kan sluttes deraf, at der historisk slet intet vides om Kovirket, at der ved Slutningen af d. 13. Aarh., da Rydaarbogen affattedes i det nærliggende Kloster, hvor Værket og dets Navn var kjendt, ikke havdes noget at berette om det, hvorfor man maatte ty til Opdigtning, som dette nedenfor skal omtales. Det maa da snarest være et Anlæg fra Oldtidens Slutning eller fra den ældste Middelalder, og dertil kan vistnok foies: et Værk af liden Betydning, uden Ry og uden Historie. Ellers havde dog vel Saxo og Sven Aagesøn eller Aarbogerne, som nævne og berømme Danevirke, havt noget at melde om det.

I samme Retning pege forskjellige Forhold ved Kovirket, der give det sidste Bidrag til Bedømmelsen af Værket. Allerede Ulrich Petersen siger, at Kovirket »mere maa berømmes for sin lige Linie end for særlig Styrke«. Det er i Virkeligheden et temmelig svagt Værn, som ikke har kunnet yde sønderlig Modstand, ligesom det hellerikke har krævet en betydeligere Arbeidsstyrke at reise det. Men navnlig sees det ikke, at Flankerne vare dækkede, saaledes som dette var Tilfældet ved alle de ældre Volde. Det kunde omgaaes baade mod Vest og mod Øst. Udfor den vestlige Ende ligge vel udstrakte, fugtige Lavninger, men ikke ufarbare, hvilket sees af, at Danevirke er ført langs hen med hele den lange Strækning indtil Hollingsted. Og snart bag ved den østlige Floi er der et Slags Vad mellem Selk og Haddeby Nor, der maatte indbyde til at omgaa Stillingen. Maaske vil det indvendes, at Vandet dengang kan have staaet høiere end nu; men foran er det nævnt, at det ikke kan have været Tilfældet (S. 234). En bred Stribe høie Siv sees nu tværs over mellem Norene, hvoraf det fremgaaer, at Vandet er meget grundt, og det vides, at man tidligere har kjørt herover ved lav Vandstand (Aarb. f. nord. Oldkynd., 1900); nu sees dog intet Kjørespor ved dette Sted. At Værket saaledes kunde omgaaes til begge Sider, har man naturligvis seet og vidst. Naar dog intet Hensyn toges dertil, maa dette have beroet paa dets særlige Bestemmelse. Det har ikke skullet være et fast Forsvarsværk som Danevirke, men var kun beregnet paa at afværge mindre og forbigaaende Angreb.

Værkets særegne Art kunde dog søges forklaret paa anden Maade. Det kunde siges, at Krigsbruget ikke var, som da Danevirke byggedes. Men nogen sønderlig Forandring er dog sikkert ikke indtraadt i de nærmeste Aarhundreder. Kovirket kunde tænkes opført til en Tid, da Danevirke ikke var i brugelig Stand, som en midlertidig og derfor ringe Erstatning for det store Værn. Men selv saa ødelagt, som Danevirke er i vore Dage, vilde det næppe kræve mere Tid og Arbeide at udfylde dets Mangler end det at kaste en Vold og en Grav af Kovirkets Længde. Værkets Svaghed og dets Mangel paa Dækning fra Siderne synes kun at kunne forklares af, at det havde en egen Bestemmelse.

Hertil kommer det Forhold, som først og fremmest tiltrækker sig Opmærksomheden ved Kovirket, og som maa, saa at sige, hænge sammen med dets egentlige Væsen: det løber snorlige i hele sin Længde, medens de ældre Volde snart bøie sig mere eller mindre efter Terrainet, snart ere stykkevis lige, saa langt som man kunde overse Jordfladen. Den fuldstændig lige Linie har noget meget paafaldende. Der maa være taget særlige Forholdsregler, forat Linien uden at bøie sig kunde ramme baade Selk Nor og Reide-Lavningerne paa rette Steder; man kan paa Grund af Jordfladens Bøininger ikke se fra den ene Ende af Linien til den anden. Der maa være foretaget Maaling og Beregning, og dette sikkert under visse særlige Hensyn. For

Forsvarsværkets Skyld er dette næppe skeet, idet en ringe Bøining vilde have været ganske uden Betydning.

Kovirket er da et Værn af anden Art end Danevirke. Det er en Afgrænsning, vel til Forsvar, men ikke mod store Angreb — et Værn af ringe Betydning, men ikke midlertidig og hastig dannet — tværtimod en efter bestemt Plan og nøiagtig udstukken Linie. Saaledes føres man nær henimod den Antagelse, at Virket kunde være en Grænsevold, opført paa en Tid, da Rigets Grænse var forrykket saa langt imod Nord[1]. Foran blev det vist, at Værket maatte være yngre end Danevirke, men liggende langt tilbage i den ældre Middelalder eller ved Oldtidens Slutning. Just her findes den eneste korte Tidsdel, i hvilken en Grænse kunde tænkes dragen gjennem Strækningen mellem Eideren og Danevirke[2].

Som ovenfor omtalt havde Otto II. erobret Danevirke og her anlagt en fast Plads — hvis den foran givne Bestemmelse af Borgvolden er rigtig — i selve Voldlinien. Faa Aar efter, 983, blev Borgen erobret af de Danske og brændt. Vel omtales kun denne Begivenhed, men ikke at Følgen deraf blev, at det fremmede Herredømme i disse Egne ophørte. Dog maatte dette være saa; thi fra de faste Borge hævdedes Magten, og her fandtes kun denne ene Borg. At dens Ødelæggelse saaledes var af stor Betydning, derom kan ikke tvivles, og dette fremgaaer ogsaa deraf, at der senere ikke tales om Keiserens Stridsmænd nord for Eideren. Det hørte da til de videre Følger, at denne Flod atter blev Grænse. Men om dette indtraadte strax eller snart, derom forlyder intet, ligesaalidt som om en Overenskomst, hvorefter Grænsen sattes ved Eideren. Først ved 1026 berettes, at dette aftaltes mellem Keiseren og den danske Konge; dog har Joh. Steenstrup nylig (1900) reist Tvivl om Betydningen af denne Forhandling.

Nu strækker denne Vold og Grav sig just i Mellemrummet mellem Danevirke med de nærliggende Byer og de Egne nord for Eideren, som ialfald nylig vare i Keiserens Magt. Virket afgrænser Strækningen foran de Punkter, som det var af Betydning for de Danske at have vundet tilbage: Danevirkevolden og Hedeby. At de, som Forholdene vare, kunde nøies med at sikre sig disse Punkter og den foranliggende Strækning, er forstaaeligt, og at de kunde mistvivle om strax at naa frem til den gamle Grænse ved Eideren. Kovirket kan da være blevet reist ifølge en Overenskomst, hvorom ingen Beretning foreligger· Men en Afgjørelse om Grænseforholdene maa dog sikkert være truffen mellem 983 og 1026. Et saa alvorligt krigerisk Mellemværende som det, der længe havde foreligget mellem Keiserriget og den danske Konge, hvorved begge Parter havde lidt store Tab, kan dog vistnok ikke have henstaaet uafgjort i mere end 40 Aar. Og nu synes Grænsen ved Kovirket just at byde en Afgjørelse, der under de daværende Forhold kunde tilfredsstille begge Parter: Danmark beholdt Danevirke og Hedeby, hvad der for det var en Livssag, medens Keiseren dog sikrede sig Fodfæste nord for Eideren. Men under Forholdenes Udvikling blev Grænsen vel snart faktisk skudt længere frem imod Syd, og Virket fik saaledes ikke nogen blivende Betydning. Det forstaaes da, at dets Oprindelse og Tilblivelse kunde glemmes, og at det først bliver nævnt i d. 13. Aarh., men da kun som et Fortidsminde, om hvilket man ikke vidste andet end, at det var meget gammelt.

[1] En anden lignende Grænsevold var »Syd-Danevirke« mellem Eider og Levensaa (se Chr. C. Lorenzen). Til 1225, da Levensaa første Gang nævnes, kan denne Vold ikke henfores. Snarere kunde der tænkes paa 1026, da der blev truffet Aftaler om Grænsen. Men sandsynligere er det, at Volden var langt ældre, dannet i den ældste historiske Tid, da Eideren nævnes som Grænseflod. Der vides om dette Anlæg kun, hvad Ulrich Petersen beretter, at det var »en Grav med en Vold mod Nord«. Det var altsaa rettet mod Syd og opført af Danske. Men om der virkelig var en Grav, og Værket saaledes var af senere, middelalderlig Form, eller om denne Betegnelse som saa ofte ellers kun gjaldt en naturlig Lavning, og Værket saaledes var af ældre Art, er det umuligt at afgjøre. De inderste Lavninger om Levensaa kunne vel have foranlediget Betegnelsen »Grav«. Det er i 1902 forgjæves forsøgt at finde Rester af dette Værk.

[2] Se herom de nyeste Fremstillinger af P. Lauridsen i Sønderjydske Aarbøger 1893 og Joh. Steenstrup i Universitetsprogram 1900.

Andet siger nemlig i Virkeligheden ikke den Udtalelse i Rydaarbogen, der bestandig tidligere har været Udgangspunktet for en Bedømmelse af Kovirket, som meget skiller sig fra, hvad der her er udviklet. Det berettes i Annales Ryenses, at Jyderne paa Kong Dans Tid befæstede det Sted, »som endnu kaldes Kovvirke«, og heraf sluttedes, at dette Værk var det ældste af samtlige Volde ved Danevirke.

Hos de tidligste Forskere, den hele Række af Lærde i Slesvig, kommer dette dog ikke frem. De nævne nemlig ikke Kovirket, vistnok alene fordi de ikke saa det omtalt i de skriftlige Kilder, der stode til deres Raadighed, og hellerikke i disse fandt nogen Beretning, der kunde knyttes til dette Værk. Saaledes hverken saa de Volden eller hørte dens Navn. Og dog maa de i denne Sag baade have kunnet høre og se, da de vare stedkjendte, og da den første gode Iagttager, der færdedes paa disse Steder, Johannes Meier, skrev »Kohgraben« ved den Voldlinie, som han afsatte paa sit Kort. Dette Navn maa han have hørt hos Bønderne; thi han havde, saavidt det sees, ingen skriftlig Kilde til det.

Kovirket nævnes derimod hos de første Lærde, der kjendte Annalerne, i Ole Worms Additamenta (S. 8) og i Joh. Svaningius' »Chronologia Danica« (1650, S. 24). Af Ulrich Petersen (Beg. af 18. Aarh.) udvikledes det dernæst vidtløftig, at Virket skriver sig fra Kong Dans Tid eller er endnu ældre, medens Outzen (1826) tilføier, at det er det samme Værk, hvorpaa Kong Godfred byggede videre. Det var jo bekvemt saaledes at forene de frankiske og de danske Annalers Beretninger. Omtrent paa samme Maade fremstilles Sagen hos mange andre, hos Langebek (Scriptores, I, 150; VII, 577), Suhm (VII, 670), N. M. Petersen, Worsaae, P. G. Thorsen, Lempfert og Chr. C. Lorenzen. Vel tales der senere ikke om Kong Dan; men Rydaarbogens Beretning mentes dog bestandig at maatte angive, at Kovirket gik tilbage til de fjærneste Tider; derefter havde Godfred gjenopført samme Værn.

Nogle fremsætte dog afvigende Meninger. L. A. Gebhardi (1770) antyder, at Kovirke er anlagt af en tydsk Markgreve imod Danmark. Zacharias Wolff (1722) antager, at det danner en fremskudt Linie foran Hovedværket Danevirke; nærmest saaledes dømmer ogsaa A. D. Jørgensen (1868). Endelig har Kindt, der saa nøie og ærlig har seet paa Volden, dannet sig en selvstændig Anskuelse; han er tilbøielig til at antage Kovirket for langt yngre end Danevirke, og til ham har H. Handelmann (1883) sluttet sig uden dog at give nogen Begrundelse.

Der kan nu vel hellerikke længere være Tvivl om, at Rydaarbogens Angivelse om Opførelsen af Kovirket i Kong Dans Tid ikke har meget at betyde. Siden Fremkomsten af R. Usingers Undersøgelser i 1861 antages det almindelig, at Annales Ryenses og andre Aarbøger, derimellem navnlig Annales Lundenses, have taget deres væsentligste Indhold vedrørende de ældre Tider fra en nu tabt Aarbog. Denne menes affattet ved Midten af d. 13. Aarh., men kan naturligvis have Efterretninger fra en langt ældre Tid. At der dog skulde være overleveret paalidelige Beretninger om Kovirket gjennem saa mange Aarhundreder, som det her dreier sig om, er for det første høist usandsynligt; men dernæst synes Kovirket ikke at have været nævnt i den ældre, tabte Aarbog, hvorfra Annales Ryenses iøvrigt har hentet meget af sit Indhold. Dette fremgaaer af, at Annales Lundenses har samme Beretning som Rydaarbogen om den Kamp, der stod paa Kong Dans Tid ved Jyllands sydlige Grænse; men her betegnes Stedet ikke som Kovirket, hvorimod det hedder, at det var, »hvor Danevirke nu er«. Enten saaledes har Beretningen lydt i den fælles Kilde, der benyttedes til begge de nævnte Aarbøger; eller der har blot været fortalt om en Kamp, hvori Kong Dan seirede ved Danmarks Grænse; thi vistnok er kun det, der er fælles for begge Annaler, det gamle, overleverede Stof. Hertil var der for Annales Ryenses god Grund til at føie den oplysende Bemærkning, at Kampen stod paa det Sted, som endnu kaldes Kovirke. Thi Annalerne bleve sammenskrevne i Ryd Kloster i Sønderjylland, ikke fjærnt fra Volden. Man kjendte her Navnet og

Volden, ligesom man var godt underrettet om Danevirke baade af Saxo og ved Selvsyn. Det maatte da ligge saare nær at tyde Kovirket som den Vold, hvorom der taltes i den gamle Historie om Kong Dan. Ligesaa fuldt som alle de senere Forskere lige til vor Tid har man dengang kunnet slutte, at den lavere og kortere Vold maatte være ældre end det høiere og udstrakte Danevirke.

Men saaledes ere Ordene i Annales Ryenses: »det Sted, som endnu kaldes Kovvirke«, kun at opfatte som en Tydning fra Slutningen af d. 13. Aarh. De sige utvivlsomt ikke andet end, at man dengang i Slesvig kjendte Volden og vidste, at den kaldtes Kovirke; men iøvrigt havde man ikke kunnet erfare noget om den. Just derfor kunde den henføres til Kong Dans Tid.

Dette kan da ikke give nogetsomhelst Holdepunkt for en Tidsbestemmelse, og mindst af Alt kan det støtte Henførelsen til Kong Godfred. Denne er i Virkeligheden kun et Udtryk for Ønsket om at opretholde Værdien for alle foreliggende Kilder og forene dem saa godt, det lader sig gjøre. Imidlertid har det altid sin Betænkelighed at gaa imod en Opfattelse, der har saa gammel Hævd som den, at Kovirket er ældre end Danevirke. Naar det dog her er skeet, er det, fordi dette nødvendig krævedes af det hele indre Sammenhæng i den her forelagte Tydning af samtlige Volde ved Danevirke, og fordi Graven foran Volden indeholder en, saavidt det skjønnes, sikker Angivelse, der ikke turde oversees.

Der kunde med Hensyn til Kovirket endnu reises Tvivl, om virkelig det Virke, hvorom Annales Ryenses taler, er det Værn, der i nyere Tid benævnes »Kohgraben«. Som alt nævnt har Volden dette Navn paa Johannes Meiers Kort fra 1641. Men han kunde have faaet urigtig Meddelelse herom, og hans Kort kunde senere have foranlediget, at Navnet satte sig fast. Navnet kunde i Meiers Tid have gjældt en anden Vold, eller det kunde i ældre Tid være overført paa den sydligere Vold fra et andet Værk, f. Ex. fra Danevirke, efterat dette sidste Navn var blevet almindeligt. Det findes virkelig antydet hos tidligere Forfattere, at Kovirke kun er et gammelt Navn for Danevirke. Umuligt er dette jo ikke; men der sees ikke at være nogetsomhelst, der taler derfor, eller overhovedet at være nogen Grund til at antage det. Derimod er Omtalen af Kovirket i Annales Ryenses, som ogsaa nævner Danevirket, et Vidnesbyrd om, at man idetmindste i d. 13. Aarh. der i Egnen brugte de to Navne som Betegnelse for to forskjellige Linier, hvad der jo fuldstændig stemmer med Johannes Meiers Angivelser. Forandringen af »Kovirke« til »Kohgraben« er let forstaaelig, da Graven udgjør en fremtrædende Del af Værket. *Sophus Müller.*

XIII. VOLDEN OMKRING HEDEBY, FRA KONG SVEN TVESKJÆGS BELEIRING.

Til Oplysning om visse Forhold ved Byvolden og dens nærmeste Omgivelser blev der i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1900 gjengivet en Del af et af Joh. Meiers originale, haandtegnede Kort (1641); det hører til det omhyggeligere udførte og fuldstændigere malede Exemplar af de Meierske Kort, som opbevares i St. Kgl. Bibliothek. Af nok saa stor Betydning og i anden Retning oplysende er dog det her, Fig. 1, meddelte Kort over den samme Egn, hentet fra det andet Exemplar af Kortene, i Rigsarkivet. Det er vel langt raskere tegnet end hint og mindre pyntelig udført, kun med Anvendelse af en enkelt, rød Farve, der er paalagt Bygningerne; men Maalestokken er større, og det synes at være en første Optegning, hvorefter senere det andet Kort er udført mere kunstfærdig. Dels indeholder saaledes det større Kort forskjellige Enkeltheder, der ere udeladte paa det mindre, sagtens fordi der ikke var Plads, dels er et og andet utvivlsomt rigtigere og paalideligere, idet det ved Gjentagelsen er blevet noget udpyntet og saaledes lempelig forvansket.

Man maa derfor fortrinsvis holde sig til det større Kort, der nøiere betragtet giver fuld Sikkerhed for adskilligt, som uden dette gamle Dokument ikke vel kunde fries for Tvivl.

Der sees saaledes paa Kortet langs Byvoldens Sydside, udenfor den, et Bækkeløb udgaaende fra et lille, rundt Vandhul og endende ved Noret. Dette er saa omtrent det samme, der sees den Dag idag, som dette er fremstillet foran S. 235. Og naar da hverken Kortet har nogen Grav paa dette Sted, eller der nu findes noget Spor af den, da maa det betragtes som sikkert,

Fig. 1. Efter Joh. Meiers haandtegnede Kort i Rigsarkivet. Originalens Størrelse.

at der aldrig har været et saadant kunstigt Anlæg. Det er det naturlige Kildeløb, som tidligere Fortolkere have feilagtig opfattet saaledes, for deraf at drage ret vigtige Slutninger.

Kortet viser tre Veie, der løbe ind mod Byvoldens Sydside. De iøvrigt fortræffelige Kort, der ere meddelte i Danske Atlas (1757) og af Lorenzen (1859), have i Stedet for een eller to af disse Veie en Vold, og Lorenzen vil selv have seet Levninger af en saadan Vold, strækkende sig ind mod Byvolden. Det har ved de nu foretagne Undersøgelser ikke været muligt at finde mindste Spor af disse Volde. Naar de nu hellerikke findes paa Joh. Meiers Kort, kan det vel antages, at Veisporene paa en eller anden Maade ere blevne tagne for Levninger af Volde. At disse kunne fjærnes fra Overveielserne, er tilfredsstillende, da de vilde trodse enhver Forklaring.

Det sees dernæst, at Vandløbet gjennem Hedeby faaer Tilløb udenfra, dels gjennem en Rende syd for Forbindelsesvolden, hvad der, som foran omtalt, skeer endnu, dels ogsaa nordfra. Det er her, at Mosegrunden endnu skyder sig ind mellem Byens Vold og Forbindelsesvolden,

dog, som ovenfor nævnt, under Forhold, der maa efterlade nogen Tvivl. Kortet giver da fuld Sikkerhed for det ikke uvigtige Forhold, at de to Volde ikke have været sammenbyggede. At en Arm af Mosen er angiven som en hel Flod, hører til Tegnerens Signatursystem. Saaledes er der ogsaa en lille Flod strax nord for Byvolden, hvor der nu er og altid kun har været en fra Noret udgaaende fugtig Lavning.

Ved Betragtningen af disse og andre Enkeltheder faaer man en stor Tillid til Korttegneren. Mangler end meget, som man kunde ønske at se, er paa den anden Side det, der

Fig. 2. Den udjævnede Beleiringsvold ved Hedeby.

findes, utvivlsomt rigtigt. Saaledes kan man ikke undlade at tillægge det Betydning, at der paa det mindre Kort, gjengivet i »Aarbøger«, 1900, er indtegnet en: »Alte Wall«, paa det større her fremstillede Kort: »Alte Schantzen«, gaaende i en stor Bue udenom Byen fra Forbindelsesvolden indtil Vedelspang. Denne Vold findes ikke paa Danckwerths geographiske Kort, der ere udarbeidede efter Meier. Men til Gjengjæld spiller den en stor Rolle paa Danckwerths historiske Kort og har havt en afgjørende Betydning for Opfattelsen af den hele Plads. Det er nemlig utvivlsomt denne Vold, der fra første Færd af har fremkaldt eller dog væsentlig støttet de gamle Forestillinger om, at Slesvig oprindelig laa her som en meget udstrakt By. Ogsaa saaledes har denne Vold Interesse.

Det næste Kort, fra 1757, i Danske Atlas, har atter denne store Vold, og øiensynlig ikke optagen efter Danckwerth; hellerikke have de Meierske haandtegnede Blade været benyttede. Der maa altsaa i d. 18. Aarh. endnu have været tydelige Levninger at se af Volden. Dernæst eftersøgtes den af Lorenzen hundrede Aar senere, foranlediget af Kortet fra 1757, og han fandt rigtig dens Levninger. Endelig ere ved det nu foretagne Eftersyn de sidste, rigtignok meget ubetydelige Rester blevne paaviste.

Paa samme Sted, hvor alle de tidligere Kort have angivet Voldlinien, tæt østenfor Veien fra Bustrup til Vedelspang og følgende den, sees en bred, jævnt rundet Rygning, der hæver sig ubetydelig over Markfladen, som dette vises i Fig. 2. Disse Spor kunne nu dog hverken følges helt hen til Forbindelsesvolden eller til Vedelspang, men kun over en Længde af c. 450 M. mellem disse to Punkter. At det er Levninger af en efterhaanden fuldstændig udjævnet Vold, er utvivlsomt, og man kan da i dette Punkt ganske fæste Lid til de ældre Angivelser. Der har

strakt sig en Vold idetmindste fra Forbindelsesvolden indtil Vedelspang, og mulig, som Lorenzen vil have seet det, helt ud til den sumpede Grund ved Noret. Ogsaa nordpaa, hinsides Forbindelsesvolden, har der vistnok været en Fortsættelse. Vel er Signaturen paa det her gjengivne Kort af Meier noget usikker, og Betegnelsen er i Overensstemmelse dermed: »Vest. Alte Schantzen«; men paa det andet, der sees i Aarb. f. nord. Oldkynd., 1900, er Volden tydelig angiven og ledsaget af: »Alte Schantzen«. Det er, som om Meier ved den første Optegning ikke har været sikker paa, hvorledes denne ret ukjendelige Vold skulde opfattes, medens han ved den anden Udførelse har seet, at den sluttede sig til Resten sydpaa og saaledes maatte være et Forsvarsværk. Nu er der ingen Levninger at finde nord for Forbindelsesvolden.

Udenom Hedeby, holdende sig i omtrent samme Afstand fra den, har der altsaa løbet en Vold. Mod Syd naaede den muligvis ud til ufremkommeligt Terrain ved Noret; mod Nord var den vistnok fortsat indtil det Mosedrag, der her strækker sig ind fra Slien. Saaledes vil den fuldstændig have indesluttet Byen og Borghøiden. Afstanden fra Byvolden er c. 300 M. Man har overalt fra Ydervolden kunnet overse Fladen ind til Byvolden og iagttage denne tydelig. Men Ydervolden har været et ret ubetydeligt Værk, hvad der kan sees af den ringe efterladte Jordmasse og af, at Agerbruget saa fuldstændig har faaet Bugt med den.

Alle disse Forhold vise, at Volden er bleven dannet for at indeslutte Byen og Borgen: det har været en Beleiringsvold (se Pl. XXXII). Nær udenfor den, mod Syd og mod Vest, ere de to Runestene fundne, der sattes over Kong Svens Mænd, som faldt, da Kongen beleirede Hedeby. Her laa de Gravhøie, under hvilke de hvilede; paa et tredie Sted, mod Nord, findes endnu en stor Høi, i omtrent samme Afstand fra Byvolden. Disse Monumenter, der samle sig om Beleiringsvolden, synes at maatte datere den; at den reistes af Sven Tveskjæg, er, efter hvad der saaledes foreligger, mere end sandsynligt. Men vilde man ikke godkjende det Sammenhæng med Hensyn til Tid og Sted, der her øiensynlig findes mellem Alt: selve Byen, Ydervolden, Gravhøiene og Runestenene med deres Ord — et Sammenhæng, der dog ubetinget kræver at respekteres — da kunde Ydervolden sikkert nok henføres til en enten noget ældre eller yngre Tid; men i hvert Fald maa den betegnes som en Beleiringsvold.

I Forbindelse hermed et lille Punkt, der findes omtalt hos tidligere Forfattere. Det Stykke af Byvolden mod Syd, der ligger mellem Veiaabningen og Vandløbet i Midten, er ikke ganske uden Afbrydelse. Der findes her, c. 200 M. fra Veien, et dybt Indsnit i Voldkronen. Dette Punkt omtales af Chr. C. Lorenzen (1859): Indskjæringen gaaer næsten helt ned til Bunden i 6 Skridts Bredde. Paa det ledsagende Prospekt sees den, men ikke paa Kortet. Dernæst omtales denne Aabning af Timm (1842); den er tydelig angiven paa Kortet i Danske Atlas (1757), og den fandtes allerede i d. 16. Aarh., som dette fremgaaer af Hieronymus Cypræus' foranførte Udsagn (S. 238) om, at Volden havde 4 Aabninger (*portæ*) — de to ere Veiaabningerne mod Nord og Syd, den tredie findes ved Vandløbet i Midten, og den her omhandlede Gjennemskjæring maa være den fjerde. Ogsaa kan Joh. Meiers oven gjengivne Kort paakaldes som Bevis for, at der her var en Aabning; thi det Punkt, hvor denne vises paa Kortet fra 1757, og hvor den endnu sees, svarer ganske til den vestligste af de Veie, der paa Meiers Kort sees løbende ind mod Byvolden. Der har altsaa længe været en Gjennemskjæring, ja fra gammel Tid af. Af Timm meddeles det, at den i Egnen kaldes: »Stormhullet«, fordi Byen menes engang at være erobret ved, at Angriberne udgravede denne Aabning. »Den har en Bredde af 30—40 Al.,« beretter Timm, »og er indtil 12 Fod dyb; Jorden fra dette Hul er kastet udad, foran Volden.« Disse Forhold ere endnu uforandrede. Billedet Fig. 3 viser Nedskjæringen seet inde fra Bypladsen. Dens Bund er her c. 2 M. over Jordfladen, men udadtil er der omtrent den dobbelte Høide. Øverst ved Voldkronen er Hullet c. 25 M. bredt; det har en Dybde af c. 4 M. og er ganske smalt i Bunden. Udvendig

aabner Hullet sig mere end indadtil, næsten tragtformet, og der sees foran det en dog ikke meget fremtrædende Høining, der kan være fremkommen ved, at Fylden fra Hullet er spredt her.

Alt stemmer godt med den anførte, gamle Forklaring — bedre, end det skulde synes efter det her meddelte Billede. Den er vel engang fremsat af en eller anden, som havde Evne til at iagttage og tyde, og saadanne gamle Forklaringer af stedlige Forhold ere ofte rigtige. Her synes det virkelig at maatte være Tilfældet; ialfald kunde noget andet ikke findes. Paa en Vei-

Fig. 3. »Stormhullet« i Hedebys Vold. 1901.

aabning, enten oprindelig eller fra en senere Tid, kan der ikke tænkes, idet en saadan findes nogle Hundrede Alen derfra; man gjør ikke et saadant stort Jordarbeide overflødigt eller uden god Grund. Saaledes føres man til at sætte dette brede Svei i Volden i Forbindelse med en Beleiring. Byen har forsvaret sig haardnakket, indtil Angriberne under Skjærmtage havde udgravet sig en Adgang. Og man kan ikke undlade at tænke paa Beleiringen under Sven Tveskjæg. Det var jo store Ting, som dengang foregik. Fremragende Mænd og Kongens Nærmeste faldt, og Sagens Betydning lyser frem af Ordene: »dengang da tapre Mænd beleirede Hedeby«. — Naar de samtidige Vidner, der alene have noget at berette, paany kaldes frem til skarpt Forhør, da maa man søge at aflokke dem det sidste Ord, de kunne have at sige. *Sophus Müller.*

XIV. TEGLSTENSMUREN, KONG VALDEMAR DEN STORES VÆRK.

Det er ikke meget, der høres om Danevirkes Hovedvold i de følgende henved 200 Aar efter, at Otto II.s Herredømme i Sønderjylland var brudt. De Efterretninger, der haves, synes dog at tyde paa, at Virket har været i nogenlunde Forsvarsstand. 1131 standsede det saaledes den tydske Keiser Lothar, da han efter Knud Lavards Drab rykkede frem mod Danmark for at hjælpe Knuds Broder Erik, der var indesluttet i Slesvig af Kong Niels og Magnus. Og godt en Snes Aar senere, i Vinteren 1156—57, da Sven Grathe i Spidsen for tydske Tropper drog op i Jylland for at faa Del i det danske Rige, slap han kun gjennem Virket ved at bestikke Vagten.

Med den fremskridende Befæstnings- og Beleiringskunst er det dog forstaaeligt, at

Danevirke i den fra Oldtiden overleverede Skikkelse efterhaanden maatte blive et mindre betryggende Værn. Særlig maatte det gjælde den midterste Del af Hovedvolden, der efter sin Beliggenhed og Terrainforholdene var det mest udsatte Parti af den hele Forsvarslinie. Principerne, hvorefter den var bygget, forældedes. I d. 12. Aarh. var en Grav forlængst bleven et nødvendigt Led i ethvert Forsvarsanlæg. Og Thyra Danebods cyklopiske Mur med de ved Branden c. 975 ødelagte Træbefæstninger kunde vel ikke mere ansees for fuldt modstandsdygtig.

Under disse Forhold var det da, at Valdemar d. Store, bistaaet af Absalon, fattede Planen til en Udbedring af Hovedvolden — et Foretagende, der blev saa omfattende, at Samtiden regnede det for en af Kongens tre ypperste Bedrifter, sideordnet Underkuelsen af de hedenske Ryboere og Opførelsen af en Fæstning paa Sprogø.

Tidspunktet for denne Istandsættelse angive de historiske Krøniker noget forskjellig. I Rydaarbogen hedder det under Aaret 1163, at da drog Kong Valdemar til et Møde med den tydske Keiser, men denne opførte sig her paa en meget svigefuld Maade. Kongen slap imidlertid uskadt hjem, og, fortsætter Krøniken, for nu at værne Riget mod Tydskerne, reiste han en Mur ved Danevirke. Fra Rydaarbogen er Efterretningen, ligeledes med Tidsangivelsen 1163, gaaet over i de to beslægtede Aarbøger 1101—1313 og 936—1317. Rydaarbogen er i det Hele en god Kilde, paa hvis Udsagn om dette Punkt der kan lægges en vis Vægt; thi den er forfattet kun godt 100 Aar efter Begivenheden. En anden Tidsbestemmelse for Valdemarsmuren, 1158, findes derimod kun i meget unge Skrifter, hos Petrus Olai, † c. 1570, og i et Par Annaler fra 2. Halvdel af d. 16. Aarh.; den er saaledes uden Værd. Endelig henfører den sikkert i d. 16. Aarh. bearbeidede Aarbog 1095—1194 Murens Bygning til 1164.

At 1163 (eller mulig 1162, som det strax skal nævnes) maa være det rette Tidspunkt, fremgaaer endvidere af, at Byggearbeiderne ved Danevirke efter et almindeligt historisk Udsyn virkelig maa antages at have fundet Sted som Følge af det bestemte politiske Forhold, der nævnes i Rydaarbogen: Kong Valdemars Nærværelse ved det store Møde i September 1162 i Besançon, som Keiser Frederik Barbarossa havde sammenkaldt. Her havde Kong Valdemar maattet godkjende den tydske Keisers Lenshøihed og var bleven afhængig af hans Kirkepolitik. Men under Paavirkning af Absalon, der ganske misbilligede Kongens Optræden, fandt der snart et Omslag Sted, og det danske Riges Magtstilling hævdedes. Et Udtryk herfor maatte Danevirkes Istandsættelse naturlig blive.

Paa den anden Side er det dog sikkert, at 1163 (eller 1162) kun betegner Tidspunktet for Værkets Paabegyndelse, ikke tillige dets Fuldførelse. Dels er der et bestemt historisk Vidnesbyrd herfor: Sven Aagesøns Beretning om, at Kong Valdemar ved sin Død 1182 efterlod Virket ufuldendt — et Udsagn, hvis Rigtighed der ingen Grund er til at drage i Tvivl. Dels tyder ogsaa Virkets Udstrækning og Beskaffenhed, med den anselige Teglstensmur, bestemt derpaa. Teglen var dengang et saa godt som ukjendt Materiale her i Landet. Arbeidet kunde endvidere ifølge Emnets Natur langtfra skride saa rask frem som, hvor der til Danevirke-Voldene ene anvendtes Jord. Fra vore Teglstens-Kirkebygninger vides det, at de selv med betydelig ringere Murmasse end Valdemarsmuren gjerne have været mangfoldige Aar under Bygning. — At der dog skulde have været arbeidet i henved 20 Aar uden Afbrydelse paa Valdemarsmuren, skal ikke paastaaes.

Det var den lange Strækning mellem Kalegat og Kurborg — netop det samme paa Grund af Terrainforholdene særlig udsatte Stykke af Hovedvolden, der af Thyra Danebod et Par hundrede Aar tidligere var blevet udbedret —, som Kong Valdemar forstærkede. Hovedværnet blev her nu den svære Teglstensmur. Uden Afbrydelse strakte den sig fra Portaabningen ved Kalegat til et Punkt c. 650 M. øst for Voldbøiningen ved Reideaa eller over en Strækning af

c. 3700 M. Kindts og Timms Angivelse, at Muren ikke gik foran den 100 M. lange, saakaldte Skaaningedel (se S. 224) eller dog kun foran Halvdelen af dette Voldstykke, er lidet sandsynlig.

Desværre er Teglstensmuren i senere Tider bleven stærkt ødelagt. Intetsteds staaer den nu med blot nogenlunde oprindelig Høide, og paa store Strækninger er den endog fuldstændig nedreven. Den gottorpske Stiftsskriver Broder Boysen, der i Begyndelsen af d. 17. Aarh. forfattede et Uddrag af Paul Cypræus' efterladte Arbeide om Slesvig Bispedømmes Historie, meddeler, at

Fig. 1. Stykke af Teglstensmuren ved Kalegat, Forside. 1901.

betydelige Mængder Sten fra Valdemarsmuren anvendtes ved Gjenopførelsen af det 1564 afbrændte Gottorp Slot. Ikke en Menneskealder senere (1634) kunde J. A. Cypræus fortælle, at der næppe fandtes synlige Rester tilbage af Muren. Ved Byggearbeider paa Svesing Kirke i Husumegnen, beretter han, anvendtes der Materiale fra Valdemarsmuren, og han tilføier, at de omboende Bønder stedse toge Sten herfra til deres Bagerovne. Vel søgte en hertugelig-gottorpsk Forordning af 1708 at standse Ødelæggelsen, idet det under Straf af 10 Rigsdaler blev forbudt at bryde Sten af Valdemarsmuren. Men Nedrivningen fortsattes ligefuldt. Bønderne vedbleve at hente Bygningsmaterialer her. 1842 siger Kindt, at i alle de omliggende Landsbyer fandtes næppe et eneste Hus, hvortil der ikke var brugt Sten fra Danevirke; mange Bygninger, navnlig Bagerovne, vare helt opførte deraf. Endnu den Dag i Dag kan man adskillige Steder konstatere Rigtigheden af disse Udsagn. Endvidere have Skanseanlægene i 1861 og følgende Aar medført, at lange Partier af Muren hist og her have maattet ryddes. Og hvad endelig Hakke og Brækjærn ikke have fjærnet, det er ved nedstrømmende eller paa anden Maade tilførte Jordmasser eller ved Indvirkninger, som Naturforhold have øvet, blevet skjult for en umiddelbar Betragtning. Rester af Valdemarsmuren træde saaledes nu kun synlig frem 250—350 M. vest for Kalegat. Her staaer det som Fig. 1 gjengivne, c. 60 M. lange Murparti. Billedet er taget fra Syd, med Standplads paa Fladen foran Muren. Det er dennes Forside, som vises. Bagved hæver Volden sig stærkt afgraven og kratbevoxet. I en større Maalestok, omtrent 1/20, er den bedst bevarede, midterste og

høieste Del af samme Stykke Mur fremstillet paa Pl. XXXVI. Her hæver den sig nu til c. 2 M.s Høide over Jordfladen. Foden ligger dog, som overhovedet allevegne ved dette Murparti, betydelig dybere, dækket af senere afleiret Jord. Ved en Prøvegravning fandtes Foden 1 M. under nuværende Jordoverflade. Lidt længere mod Vest kommer Murens Forside igjen til Syne, men kun paa et ganske lille Stykke. Her sees tillige dens Bagside over en Strækning af c. 9 M., idet Jordvolden

Fig. 2. Stykke af Teglstensmuren ved Kalegat, Bagside. 1901.

bag Teglstensmuren delvis er bortgravet. Størsteparten af denne Side er gjengiven i Fig. 2. Atter paa dette Sted ligger Fundamentet langt dybere end blottet.

Saa faa disse nu synlige Murrester end ere, vil man dog gjennem dem og ved at raadspørge dels Optegnelser og Afbildninger, der foreligge fra Gravninger i Danevirkes Hovedvold i 1840'erne og 60'erne, dels Angivelser hos ældre Danevirke-Tolkere saa nogenlunde kunne danne sig et Skjøn om Valdemarsmurens oprindelige Udseende.

Den blev reist ved Voldens Sydside, tæt foran Dronning Thyras Kampestensmur. Det er foran, S. 246 og 249, blevet omtalt, at sidstnævnte Mur snart efter sin Opførelse, hovedsagelig ved Otto II.s Angreb paa Danevirke-Stillingen, maa tænkes forstyrret, navnlig ved at Sten fra den oprindelig lodrette Forside og fra Overdelen væltedes eller trillede ned. Da Valdemarsmuren nu skulde drages saa temmelig efter en lige Linie, og man vel ikke altid gjorde sig Uleilighed med at bortskaffe de nedrullede Kampesten, kom de to Mure undertiden i meget nær Berøring med hinanden. Af og til reistes endog Teglstensmuren paa selve de nedrevne Partier af Thyras Mur. Hvor denne derimod stod med velbevaret, lodret Forside, lodes der gjerne mellem de to Mure et indtil 6—7 F. vidt Rum, der fyldtes med Jord.

Afbildninger af Kampe- og Teglstensmurens indbyrdes Stilling give Tværsnittene Fig. 1—4 paa S. 247 samt Fig. 3—4 paa S. 214, hvor sidstnævnte Mur dog er ganske ødelagt og

dens Plads kun kjendelig ved de i Jordfylden spredtliggende Murbrokker. Endvidere henvises til hosstaaende Fig. 3, der forestiller det samme Tværsnit i Volden som Fig. 2 paa S 247, men i større Maalestok (Valdemarsmurens Tykkelse er dog urigtig gjengiven). C. 400 M. vest for Kalegat er endelig den Grundplan af Kampestens- og Teglstensmuren tagen, der er vist ved Fig. 4. Hin staaer øverst, denne nederst i Tegningen; det mellemliggende Jordbælte sees som en lys Stribe.

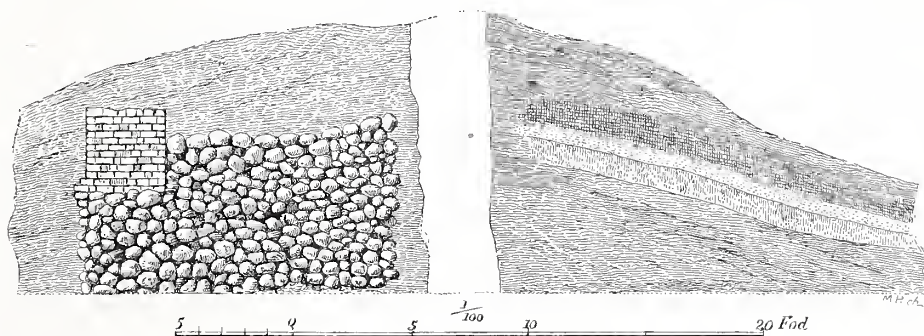

Fig. 3. Snit i Danevirkes Hovedvold, c. 2100 M. vest for Kalegat. Tegnet af G. Hamann, 1861.

Overalt, hvor der ikke tilfældig fandtes nedrevne Partier af Kampestensmuren at reise Valdemarsmuren paa, dannedes der som Underlag for denne et eget Kampestensfundament. Dette har gjennemgaaende en Høide af 0,60—1,50 M. og en Bredde af 2,50 M. eller lidt mere. Stenene, som ikke usandsynlig for en Del ere tagne fra Thyras Kampestensvirke, ere i Reglen lagte i Kalk eller Ler; raa og flækkede Sten ligge mellem hinanden uden Orden. Et enkelt Sted (c. 1850 M. vest for Kalegat) har man iagttaget, at der navnlig til Fundamentets Nordside er anvendt flade,

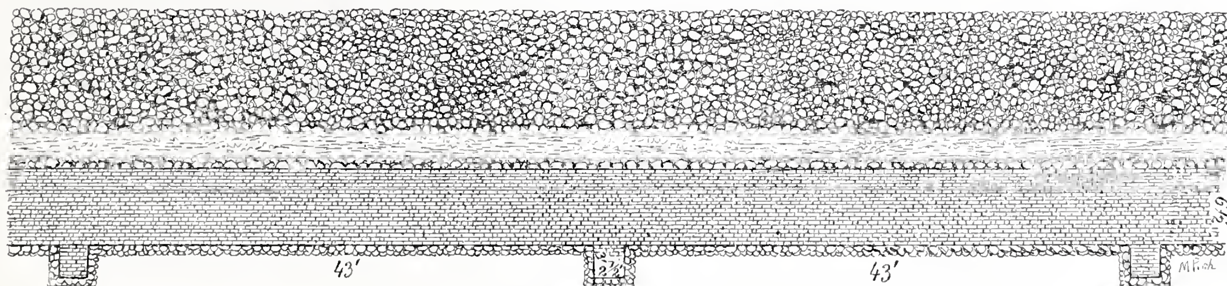

Fig 4. Grundplan af Kampestens- og Teglstensmuren, c. 400 M. vest for Kalegat. Tegnet af J. Kornerup.

kløvede Sten, regelmæssig satte ved Siden af hinanden og i en hældende Stilling. Nu træder Fundamentet kun synlig frem et enkelt Sted, 1900 M. vest for Kalegat, over en Strækning af 3 M. Her ere Vold og Mur helt ryddede.

Selve Valdemarsmuren har en Bredde af 2 indtil høist $2^1/_2$ M. Kampestens-Fundamentet springer saaledes til begge Sider lidt frem for den. Ofte er Muren massiv; gjennemgaaende angives den dog at bestaa af en ud- og en indvendig Skal af Mursten om en Kjærne af hele eller ituslaaede Mursten, Kampesten, Kalk m. m. En eiendommelig Konstruktion, hvis Betydning imidlertid ikke er ganske klar, er i 1861 iagttagen længst mod Vest, c. 925 M. fra Voldbøiningen ved Reideaa, hvor Muren dog var afbrudt omtrent til Markens Overflade. Her strakte der sig med omtrent lige indbyrdes Afstand 11 smalle Murstensbaand mellem den forreste og den bageste Murstensskal; Murens Indre afdeltes derved i 10 firkantede Rum, gjennemgaaende af 1,80 M.s Længde og Bredde. Rummene vare nu tomme; om de oprindelig ogsaa havde været det, eller de havde været fyldte med Murværk, kunde ikke afgjøres. Denne Konstruktion leder iøvrigt Tanken hen paa andre Eiendommeligheder ved Muren, hvorom der berettes hos ældre Forfattere, dog

med knappe og tildels uklare Ord. Danckwerth siger, at et c. 60 M. langt Stykke af Muren mellem Kurborg og Vester Kalegat forneden var hvælvet. Og Ulrich Petersen omtaler et Fund af et firkantet Hul i Muren, noget større end en sædvanlig Husdør og kun lukket med en 1-Stens Mur; bag ved fandtes der dog ikke noget af Interesse.

Murstenene i Valdemarsmuren ere for Størstedelen røde; undertiden forekomme dog ogsaa gule eller graalige. Ikke sjælden sees Lermassen at være ret stærkt blandet med Smaasten og Grus. Stenenes Dimensioner vexle noget. Sædvanlig ere de 24—27 Cm. lange, 11—12 Cm. brede og $7^1/_2$—$8^1/_2$ Cm. tykke. Mange ere dog noget længere, men en Længde af $31^1/_2$ Cm. forekommer kun sjælden. Løbere og Bindere følge efter hinanden paa forskjellig Vis. Det synes i det Hele ikke, at man har lagt Vægt paa et bestemt Skifte. Af og til ere Binderne de fremherskende, saaledes i Murpartierne Pl. XXXVI og Fig. 1—2 paa S. 285 flg., hvor det imidlertid maa erindres, at den yderste Murstensskal ofte er borthugget eller bortforvitret. Pl. XXXVI giver dog for en Del Murens oprindelige Udside. Andre Steder har der været et virkeligt Munkeskifte, 2 Løbere efterfulgt af 1 Binder (Fig. 6). Atter andre Steder ligge 3 Løbere mellem to og to Bindere (Fig. 5), eller Løberne ere endnu mere fremherskende som i Billedet Fig. 8, der viser en Udgravning af Valdemarsmuren ved Skanseanlæg i 1861; i Midten sees en stor nedvæltet Murblok. Undertiden er det iagttaget, at en Stødfuge fortsætter sig gjennem flere Skifter. Det allerunderste Skifte er snart et Rulskifte (Fig. 6), snart et Munkeskifte (Fig. 7), et Binderskifte el. lign., eller Stenene kunne være stillede paa skraa. Ofte findes her disse forskjellige Arter Sammenstillinger umiddelbart ved Siden af hinanden eller kun adskilte ved enkelte Løbere. Det synes iøvrigt, at de nederste 2—3 Skifter især mod Syd hyppig springe noget frem fra Muren, i Reglen c. 15 Cm. Ved Nordsiden er dette sjældnere Tilfældet. Dog varierer ogsaa dette Forhold meget. Eet Sted er der saaledes truffet et 3 Cm.s Fremspring paa begge Sider af Muren, et andet Sted fandtes paa Sydsiden to Fremspring (se Fig. 3).

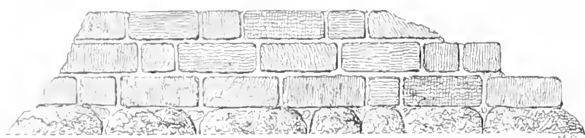

Fig. 5. Teglstensmuren, vest for Vester Kalegat. J. Kornerup.

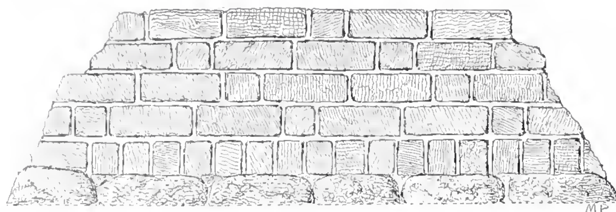

Fig. 6. Teglstensmuren, nær Kurborg. J. Kornerup.

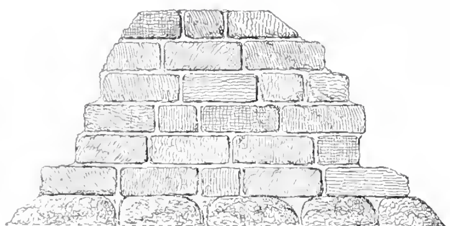

Fig. 7. Teglstensmuren, nær Øster Kalegat. J. Kornerup.

Man har formodet, at disse Fremspring skulde tjene til bedre Støtte af Muren. Paa anden og mere virksom Maade var der dog sørget herfor, nemlig ved Hjælp af Stræbepiller op ad Murens Forside. Saadanne Piller omtales allerede af Ulrich Petersen. Rester af dem ere i nyere Tid iagttagne flere Steder, baade længst mod Vest og længst mod Øst, bl. a. 925 M. øst for Voldbøiningen ved Reideaa og 2100 M. og 400 M. vest for Kalegat. Saaledes tør det vistnok antages, at Stræbepillerne have staaet i alt Fald ved Størstedelen af Valdemarsmuren. Grundplanen Fig. 4 viser, 400 M. vest for Kalegat, en Afstand mellem Pillerne af 43 Fod. Ligesom selve Muren hvilede disse paa et Fundament af Kampesten, der til alle tre Sider sprang lidt frem. Ved Grundfladen vare de $2^1/_2$ Fod brede og naaede 3 Fod ud fra Muren. Længere vestpaa, ved Kurborg, angives Mellemrummene mellem Pillerne kun til c. 35 Fod og disses Bredde og Tykkelse til 3′ 3″ og 3′ 9″. Smaa som disse Maal i det Hele ere, tør det vistnok antages, at

Pillerne med aftagende Tykkelse opefter ikke have strakt sig helt op til Murens Overkant, men ere standsede et Stykke over Halvveien. Saaledes er det ofte Tilfældet navnlig ved gamle By- og Fæstningsmure.

Men Stræbepillerne gjorde tillige Nytte ved at bryde Teglstensmurens store, ensformige Flade. Intetsteds synes der nemlig at have været architektoniske Prydelser, Gesimser el. lign. End ikke med Tinder har Muren formentlig været forsynet, men opadtil vistnok været afsluttet efter

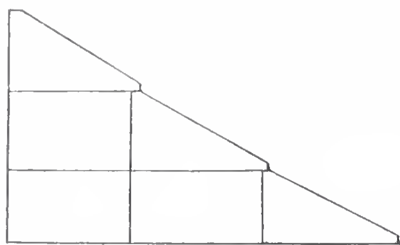

Fig. 8. Stykker af Teglstensmuren ved Vester Kalegat. Efter et Lithographi fra 1861.

en lige Linie. Tagdækket dannedes af eiendommelige, kileformet strøgne Teglsten. Adskillige saadanne ere fundne i Bunkerne af nedfaldne eller nedrevne Mursten foran Valdemarsmuren; enkelte opbevares nu i Museet i Kiel. Disse Sten have den sædvanlige Længde, en Bredde af 15 Cm. og en Tykkelse af 9 Cm. Den skraa Overskjæring er ikke foregaaet nøiagtig efter Diagonalen, men saaledes at der foroven bagtil er efterladt en lille, $1^1/_2$—2 Cm. bred Flade, vistnok beregnet paa, at en ovenover liggende Sten kunde hvile herpaa. Derved fremkom en større Skraaning, med frit Afløb for Regnvand. Fig. 9 fremstiller Tagstenene i dette formodede Leie, efter en Skitse af Timm. Til Støtte for Tegningens Rigtighed meddeler denne fortræffelige Forsker et Udsagn af en Bonde i Kurborg-Egnen, hvorefter der endnu i Begyndelsen af 19. Aarh. ved Vester Kalegat stod et c. 50 Fod langt Murstykke bevaret i oprindelig Høide og med 2 Rækker af de kileformede Sten som Dække. At der ovenpaa dem igjen skulde have hvilet halvrunde Munketagsten (Hulsten), som Worsaae 1864 beretter det, foreligger der ingen Beviser for. Denne Angivelse turde sikkert ogsaa kun bero paa en Formodning.

Endelig var Muren forsynet med Skydeskaar. Det eneste Vidnesbyrd herom er dog en Udtalelse af Zacharias Wolff, hvoraf fremgaaer, at han Aar 1696 har seet et nogle Roder langt (en Rode = 16 Fod), velbevaret Stykke af Valdemarsmuren, i hvilket der for hver Favn var anbragt

et Skydeskaar. Disse beskrives som 12" høie og 6" vide, lige brede for og bag til. Hvor i Muren de have siddet, om helt oppe ved dens Overkant eller et Stykke nede, vides derimod ikke. Zacharias Wolff meddeler intet herom. Naar han lader det nævnte Murparti reise sig 12 Fod, kan dette Maal dog ikke repræsentere Valdemarsmurens virkelige Høide, efter hvad der strax skal sees. Enten har hele den øverste Del dengang manglet, eller ogsaa har — hvad der turde være sandsynligere — den nederste Del af Murstykket været dækket af senere afleiret Jord, saaledes at de 12 Fod ere regnede fra daværende Grønsværsoverflade til Kronen.

Fig. 9. Teglstensmurens Tagdække. Efter Timm, 1842.

Valdemarsmurens oprindelige Høide kan efter de nu foreliggende Rester ikke bestemmes. Thi, som nævnt, er det kun de nedre Dele af den, der ere bevarede. Oplysninger om Høiden er man derfor henvist til at søge hos de ældre Danevirke-Tolkere, paa hvis Tid Muren ikke var fuldt saa ødelagt som nu. Disses Udtalelser lyde sammenstemmende paa en Høide af $6-6^1/_2$ M. J. A. Cypræus siger 1634, at »Muren paa mange Steder er 18 Fod høi«. En Snes Aar senere sætter Danckwerth Høiden til 20 Fod, og samme Angivelse har Ulrich Petersen i Begyndelsen af d. 18. Aarh. Mulig maa dog hertil endnu lægges 1 M. eller noget mindre, idet de nævnte Forskere vel have regnet Høiden fra daværende Grønsvær og ikke fra selve Murfoden, op ad hvilken der sikkert allerede dengang havde leiret sig en Del Jord. Men en Høide af c. 7 M. for Valdemarsmuren har ogsaa en vis indre Sandsynlighed. Derefter vilde den stemme overens med de ganske vist faa samtidige eller dog ikke meget yngre By- og Borgmure, der endnu delvis ere bevarede i Norden. Murene ved Vordingborg Slot, mulig for en Del fra Valdemar d. Stores Tid, synes at have været c. 7—8 M. høie, og Visby Bymure i deres oprindelige Skikkelse, fra c. Aar 1200, omkring 6 M. Naar Chr. C. Lorenzen i 1859 satte Valdemarsmurens Høide til 40 Fod, maa dette derfor bero paa en Feiltagelse.

Til hvad der her er nævnt om Valdemarsmurens Udseende, skal der endnu føies nogle Bemærkninger om selve Tilveiebringelsen af Materialerne til Muren. Overensstemmende med, hvad der var Skik i Middelalderen ved Opførelsen af Teglstensbygninger, at Mursten og Kalk i Reglen brændtes tæt ved det Sted, hvor de skulde bruges, maatte det antages, at Materialerne til Valdemarsmuren ligeledes ere forfærdigede i sammes nærmeste Omegn. Dette bekræftes da ogsaa ved forskjellige ældre Iagttagelser og Beretninger. J. A. Cypræus angiver, at der paa hans Tid (1634) saaes Spor af gamle Tegl- og Kalkovne ved Landsbyerne Skovby og Husby, ikke langt nord for Lille Danevirke; han sluttede heraf, at de havde været benyttede ved Valdemarsmurens Opførelse. Ikke usandsynligt er det de samme Ovne, hvoraf Kindt 1842 forefandt Rester; i alt Fald omtaler han Spor af 10—14 Teglovne i Skovby Krat. Endnu nærmere Valdemarsmuren føres man dog ved en Meddelelse hos Ulrich Petersen om, at der i selve Graven foran Muren hist og her saaes »Ovne af rødbrændte Sten, hvori Kalk og Tegl vare tilberedte«. Rigtigheden af dette Udsagn stadfæstes ved, at i d. 19. Aarh. har bl. a. Kindt sammesteds truffet Tegl- eller Kalkovne. At i hvert Fald disse have været i Brug ved Valdemarsmurens Opførelse, turde være utvivlsomt.

Teglstensmuren stod nu reist i anselig Høide; men dermed vare Kong Valdemars Arbeider ved Danevirke ikke tilendebragte. For at den $^1/_2$ Mil lange Voldstrækning mellem Kalegat og Kurborg ret kunde blive et brugeligt Forsvarsværk, maatte ogsaa andet udføres.

For det første maatte Teglstensmuren bringes i Forbindelse med Volden bagved. I den Anledning dyngedes der Jord ikke alene, som foran nævnt, i de Mellemrum, der maatte være mellem Valdemarsmuren og Dronning Thyras Kampestensmur, men ogsaa ud over sidstnævntes Overdel, for at der kunde dannes en bekvem Adgang hen over den. Dermed skjultes Kampestens-

muren nu fuldstændig. Hvor megen Jord der imidlertid her dyngedes paa, eller med andre Ord, hvorledes de indbyrdes Høideforhold bleve mellem Teglstensmur og Jordvold ved deres Sammenstød, lader sig ikke sikkert bestemme. Dertil har Alt nu for meget skiftet Udseende. I hvert Fald maa Jorden dog have strakt sig henved 4 M. op ad Murens Bagside, thi den bagved liggende og altsaa nu helt jorddækkede Kampestensmur stod med en Høide af indtil c. 3¼ M. Men om Jorden har naaet endnu høiere op ad Teglstensmurens Bagside, eller denne fra de nævnte 4 M. af har hævet sig frit op, er uvist. I sidste Tilfælde maa der paa Murens Bagside have været anbragt udhængende Trægallerier til Brug for Skytterne. Til en sikrere Opfattelse af disse Forhold vilde man iøvrigt have kunnet vinde frem, om man havde kjendt de forannævnte Skydeskaars nøiagtige Plads i Muren.

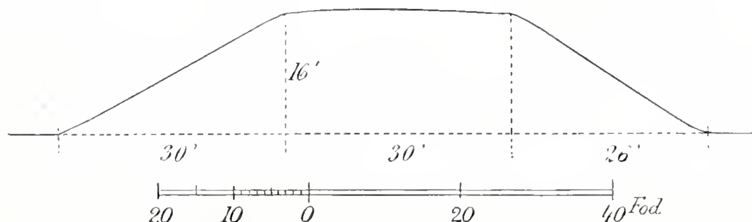

Fig. 10. Danevirkes Hovedvold, lige vest for Kalegat. Kindt, 1842.

At derimod hele Jordvolden ved denne Leilighed skulde være bleven forhøiet, er der næppe Grund til at antage (jvfr. S. 248). Den beholdt sikkert sine Dimensioner fra Dronning Thyras Tid. Dens Høide er nu gjennemgaaende 5—5½ M., Tværmaalet 25—30 M. Til nærmere Oplysning herom henvises til Tværsnittene Fig. 13—17 samt Tværsnittet Fig. 10, der af Kindt Aar 1842 er maalt tæt ved Kalegat. Øiensynlig svare disse Maal, navnlig Breddemaalene, dog ikke ganske til de oprindelige. Dels er Volden i nyere Tid paa forskjellig Vis bleven omdannet. Et Brystværn for Soldater er under de slesvigske Krige ført langs hen ad Voldkronen, og denne har ogsaa paa anden Maade noget skiftet Udseende. Over store Dele af Voldens Bagside gaaer Ploven. Dels maa det erindres, at strax efter Valdemarsmurens Opførelse skraanede Jordvolden ikke, som næsten overalt nu, baade mod N. og S. umiddelbart ned til den flade Mark. Kun bagtil fortsatte Volden sig dengang jævnt over i Marken. Hvor de mødtes, var der et Svei, fremkommet ved, at Jorden til Volden for en stor Del var tagen her. Dette Svei er endnu kjendeligt paa nogle Steder. Men fortil støttede Volden sig til Teglstensmuren og naaede ikke udenfor den. Al den Jord, som nu næsten overalt ligger foran Murens Plads, og hvorefter det just faaer Udseende af, at Volden gjennemgaaende skraaner i Syd ligesaa jævnt over i den flade Mark som i Nord, al den Jord maa i senere Tiders Løb tilfældig være skyllet ned, have dannet sig dér over løsrevne Brokker fra Muren eller er paa anden Maade afleiret. Thi Teglstensmurens Forside har oprindelig staaet frit fra Krone til Fod, derom kan der ikke være Tvivl. Saaledes tegnede alle Middelalderens Fæstnings- og Bymure sig. Det var ogsaa af den Grund, at man fra første Færd fandt det nødvendigt at afstive Valdemarsmuren med de mange Stræbepiller.

Men dernæst lagde Kong Valdemar til yderligere Værn for Danevirke-Volden foran Teglstensmuren en Grav og Ydervold. Ligesom Muren begyndte disse Forværker ved Kalegat og strakte sig saa langt, Muren naaede eller endog, som det synes, et ubetydeligt Stykke længere mod Vest. Graven var vandfyldt. Endnu 1837 anføres det, at der paa visse Steder var 4 Fod Vand i den, paa andre endog 12 Fod (III. Bericht d. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesellschaft für die Samml. vaterl. Alterthümer, S. 11). Efter Kindts Sigende havde Graven flere bredere eller smallere Overgange, saaledes i Afstande af 780, 1140, 1380 og 2000 Alen vest for Kalegat, endvidere ved Skaaningedelen (S. 224) og noget vest derfor, samt nær Kurborg. Grav og Ydervold stødte umiddelbart sammen. Derimod var Graven ved en større Flade skilt fra Teglstensmuren. Hele dette Mellemværende mellem Teglstensmur, Grav og Ydervold er det dog nu paa Grund af

senere Omdannelser meget vanskeligt, oftest endog ganske umuligt at følge i Terrainet. Det eneste Sted, det endnu saa nogenlunde lader sig opfatte, er tæt vest for Kalegat, hvor der staaer det S. 285 beskrevne og afbildede Parti af Valdemarsmuren. Situationen er gjengiven ved Fig. 11. Længst tilvenstre træder Teglstensmuren frem som større og mindre, lyse Partier, overskyggede

Fig. 11. Valdemarsvirket, tæt ved Kalegat.

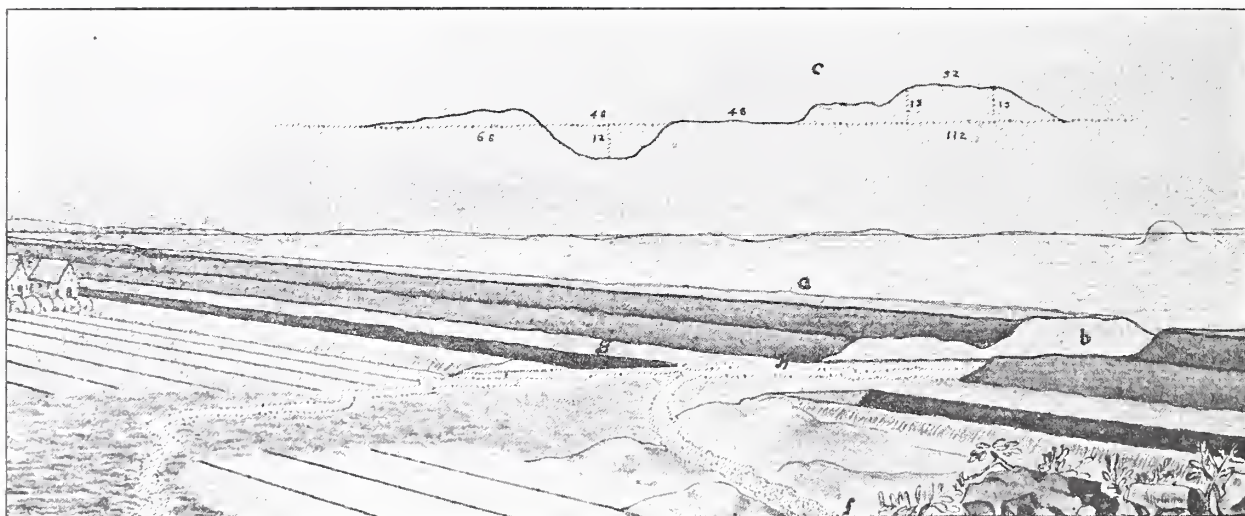

Fig. 12. Danevirkes Hovedvold, ved Vester Kalegat. Zacharias Wolff, 1722. Originalens Størrelse.

af Buskvæxter. Tilhøire for Muren strækker sig en Pløiemark, først let nedadskraanende mod et Svei, hvis Bund ligger i ret betydelig Afstand fra Teglstensmuren, og derefter hævende sig til en bred, men lav og udjævnet Høining. At Svei og Høining repræsentere Grav og Ydervold, derom vil man ikke være i Tvivl.

Ret et klart Indblik i Forholdene erholder man dog først ved at vende sig til ældre Kilder. Særlig oplysende er en Tegning af Zach. Wolff, gjengiven hosstaaende som Fig. 12. Den

fremstiller Volden ved Vester Kalegat (se S. 213) i Aaret 1722. En Jævnførelse af Situationsbilledet med det lige ovenover anbragte Profil vil vise følgende: Længst tilhøire staaer den svære, egentlige Vold med fladagtig Krone og jævnt Fald bagtil ned mod Marken. Fortil skraaner Volden derimod kun halvt ned mod Grundfladen og fortsætter sig dernæst i en anden, betydelig lavere og smallere Høining. Denne betegner, hvad Zach. Wolff ogsaa synes at mene, Valdemarsmurens Plads. Rimeligvis dækker den tillige over Dronning Thyras Kampestensmur. Udenfor denne lave Høining strækker der sig en 48 Fod bred, vandret Flade, og først derefter kommer den 44 Fod brede og 12 Fod dybe Grav, umiddelbart efterfulgt af en 68 Fod bred, lav Ydervold. Wolffs Textforklaring til Billedet lyder omtrent saaledes: »a er Volden, som den saa ud 1722. b: Gjennemkjørslen ved Kalegat, naar man vil over Hollingsted til Husum. d: Schæferiet Kurborg. e: Vei fra Rendsborg over Hollingsted til Husum. f: Slesvig-Landeveien til Husum. ff: Stedet, hvor Teglstensmuren har staaet. Foroven: Profil af den nuværende Vold.«

At Zach. Wolff har bedømt Forholdene klart og rigtig, vil fremgaa ved en Sammenligning med to hosstaaende Profiler fra 1842, maalte af Kindt. Der er mellem de to Forskere en ret nøie Overensstemmelse. Det ene af Kindts Profiler, Fig. 13, er omtrent fra samme Sted som Zach. Wolffs. Her sees ligeledes forrest i Hovedvolden det lave Parti, hvoraf Valdemarsmuren har raget op. Stedet gjør dog et noget mere udjævnet Indtryk end paa Wolffs Tegning. Tillige er den vandrette Flade mellem Hovedvold og Grav en Del smallere. Paa de sidste 16 Fod af denne Flade, nærmest Graven, har Kindt iøvrigt en lav, lille Rygning, en Slags Forvold, som Wolff ikke har erkjendt; dens Høide angives til 2—6 Fod. Gravens Bredde er sat til 34 Fod og Ydervoldens til 20 Fod, med en Høide af 1—4 Fod. C. 400 M. vestligere, ved Skaaningedelen, er Tværsnittet Fig. 14 maalt. Hovedvoldens Udseende er ganske det samme, med et lavt Parti mod Syd som Minde om Valdemarsmuren. Her træffes endvidere den lille Forvold umiddelbart ved Gravens Nordrand, og ved dennes Sydrand den brede Ydervold. I det Hele kunne disse to Profiler sikkert kaldes typiske for den lange Voldstrækning mellem Kalegat og Kurborg, hvor Kong Valdemar byggede — de vestligste Par hundrede Metre dog undtagne.

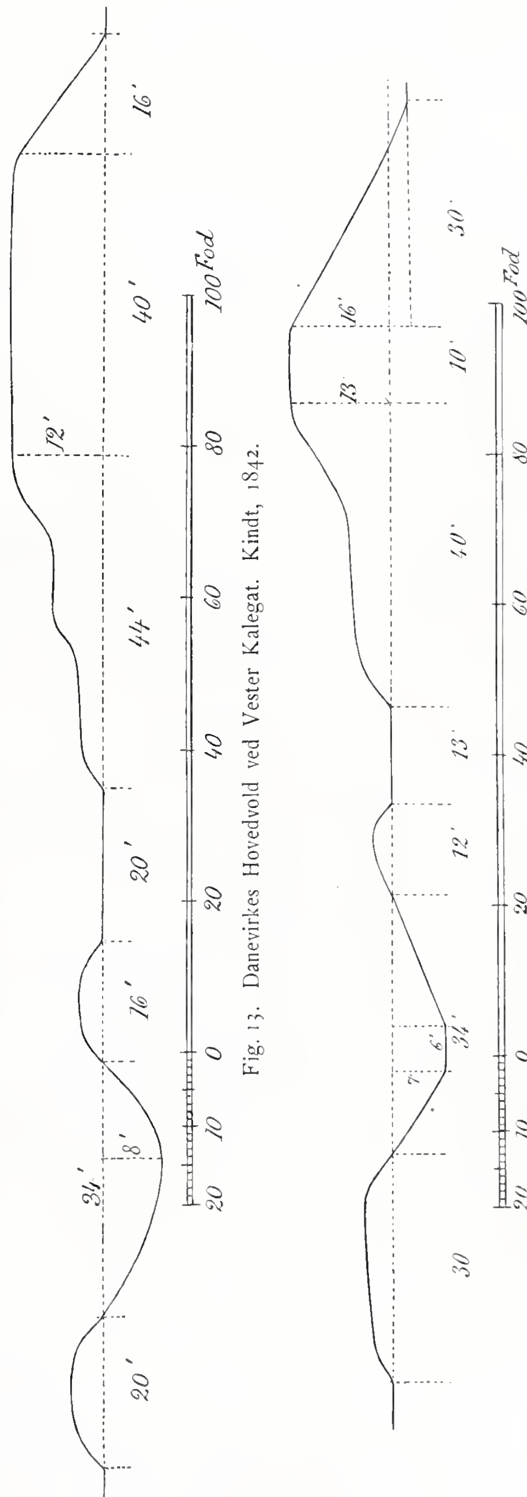

Fig. 13. Danevirkes Hovedvold ved Vester Kalegat. Kindt, 1842.

Fig. 14. Danevirkes Hovedvold, c. 400 M. vest for Fig. 13. Kindt, 1842.

Kindt er iovrigt den eneste, der beretter om Forvolden ved Gravens Nordside, hvoraf nu ethvert Spor er forsvundet. Efter hans Udsagn skal den dog have manglet hist og her, medens Ydervold og Grav overalt fulgte Teglstensmuren. Et enkelt Sted, hvor Forvolden saaledes ikke fandtes, omtrent midt mellem Øster og Vester Kalegat, kunne Kindts Angivelser lade formode, at Graven har naaet noget nærmere ind til Valdemarsmuren.

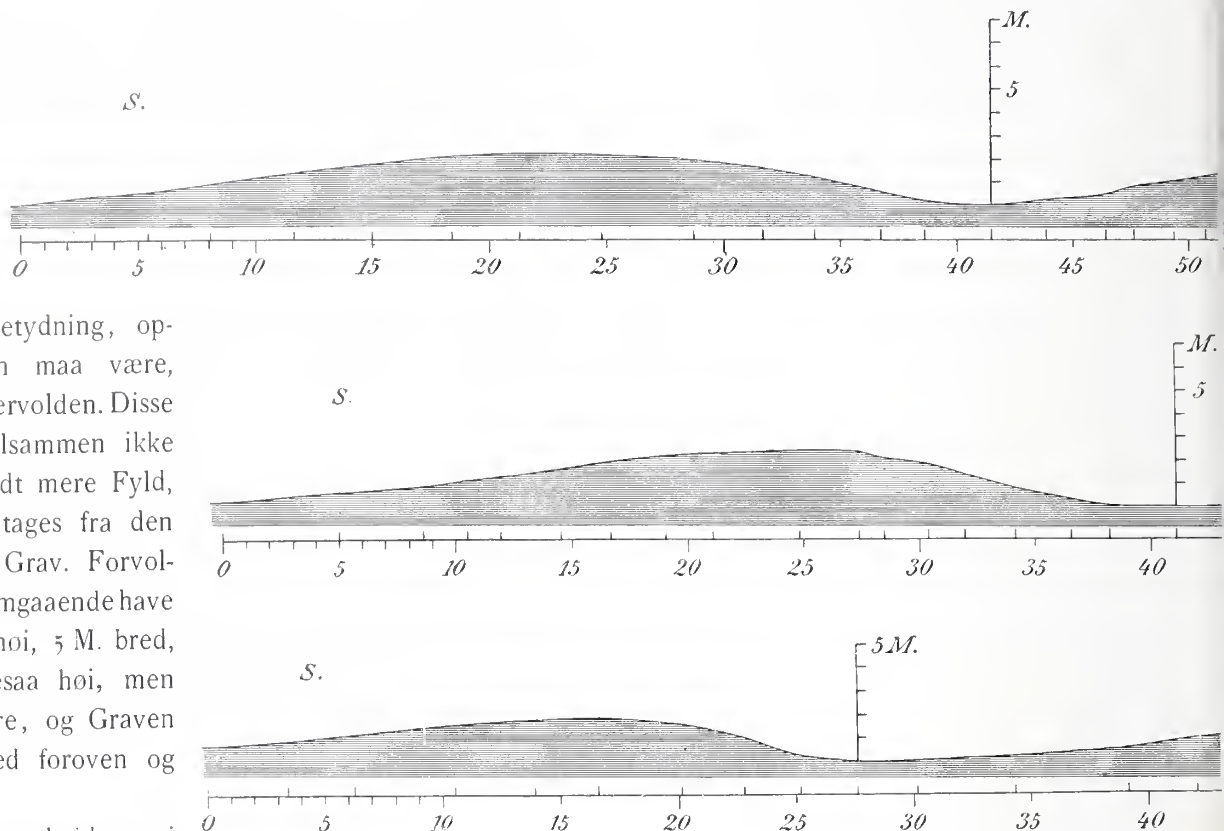

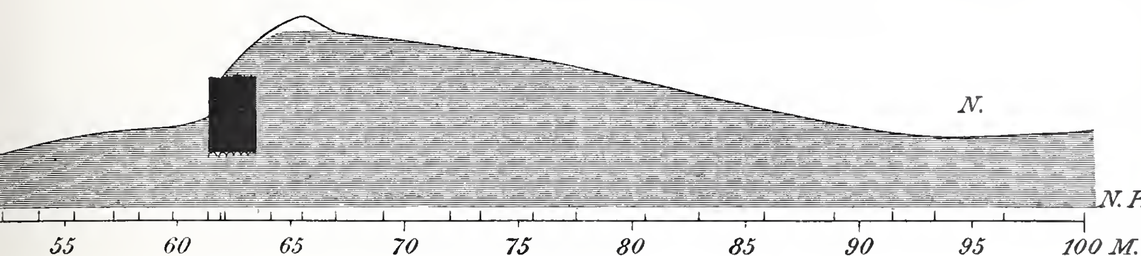
Fig. 15—17. Tværsnit i Danevirkes Hovedvold mellem

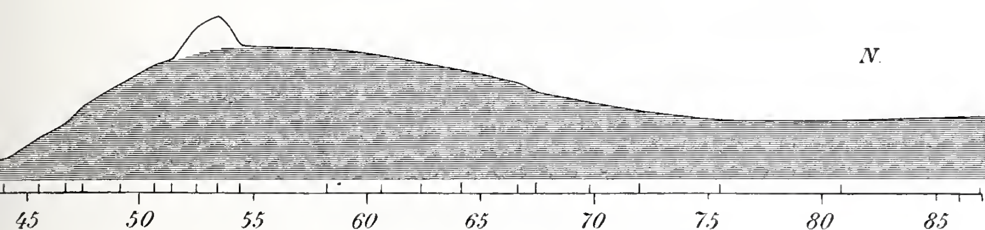
Antagelig har denne lave Forvold havt en fortifikatorisk Betydning, opkastet, som den maa være, samtidig med Ydervolden. Disse Værker synes tilsammen ikke at have indeholdt mere Fyld, end der kunde tages fra den mellemliggende Grav. Forvolden turde gjennemgaaende have været $^2/_3$—2 M. høi, 5 M. bred, Ydervolden ligesaa høi, men betydelig bredere, og Graven indtil 15 M. bred foroven og 4 M. dyb.

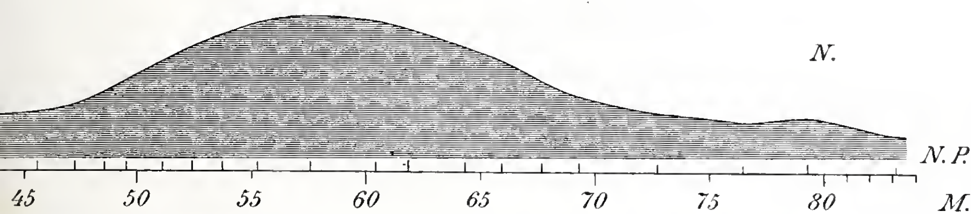
Ved Skansearbeiderne i 1861 og følgende Aar blev Danevirkes Hovedvold paa forskjellig Vis stærkt omdannet, særlig paa Strækningen, hvor Valdemarsmuren stod. Senere har ogsaa Agerdyrkningen bidraget til at ændre de oprindelige Forhold. Hvor store Forandringerne ere, føler man ret ved at sammenligne Zach. Wolffs og Kindts Profiler med Tværsnittene Fig. 15—17, der ere maalte i 1901 henholdsvis 275, 935 og 3200 M. vest for Kalegat. I Fig. 15 betegner den sorte Firkant Valdemarsmuren, idet Tværsnittet hidrører fra det Sted, hvor Muren endnu er synlig (jvfr. Fig. 1 og 11). Hovedvolden staaer bagtil stærkt udjævnet; paa Kronen bærer den et Brystværn for Soldater. Udenfor Muren skraaner Terrainet jævnt ned mod den udviskede Gravbunds Midte; mellem dette Sted og Muren er der 20 M. Af Forvolden sees intet Spor. Grænserne for Ydervolden ere ganske ukjendelige. Dette Profil passer i det væsentlige paa de østligste 400 M. af Volden, dog at Forholdene ere noget mere udviskede umiddelbart ved Kalegat, hvor en Have breder sig lige foran Voldens Fod.

Paa de næste 250 M. mangler Volden fuldstændig, bortgravet i 1861 for at give Plads til en Skanse (Nr. 14). De følgende 2400 M. af Virket ere derimod vel bevarede, men have nu et ganske moderne, fortifikatorisk Udseende. Hele dette Stykke er nemlig i Anledning af sidste slesvigske Krig blevet særlig stærkt omdannet til militært Brug. Forholdene reguleredes her saaledes, at Graven udvidedes og derved førtes nær hen til Hovedvolden, hvis Sydside derefter kom til at fortsætte sig skraat ned til selve Graven. Foran denne spores svagt de udjævnede Rester af Ydervolden. Profilet Fig. 16 saavelsom Billederne Fig. 18—19 give en god

Forestilling om, hvor fjernt dette i og for sig særdeles imponerende Voldstykke nu er fra sin ældre Skikkelse. I Fig. 18 er Standpladsen oppe paa et Brystværn for Soldater, der trækker sig hen over Voldkronen. Der sigtes mod Øst. Tilvenstre (mod N.) skraaner Volden jævnt nedad, tilhøire fortsætter den sig ret brat over i den moderne Forsvarsgrav. Fig. 19 fremstiller Graven og Hovedvoldens Forside; der sigtes mod Vest, og Standpladsen er i selve Graven. Plov og Harve have dog her atter noget udvisket de skarpe Konturer fra Omdannelsen i 1861.

Kalegat og Kurborg. Maalte 1901.

Af dette 2400 M. lange Voldstykke mangler iøvrigt omtrent midt paa, ved Vester Kalegat, en Strækning af 250 M.s Længde, bortgravet i Aaret 1861 for at give Plads til en Skanse (Nr. 16). En Vei fra Store Danevirke til Hollingsted fører fra ældre Tid igjennem her (jvfr. S. 213). Fremdeles er der, omtrent 800 M. ostligere, en anden, men langt ringere Afbrydelse i Volden; her krydsedes den af den nu nedlagte Flensborg-Jærnbanelinie.

Hvor dette 2400 M. lange Voldstykke ender mod Vest, bugter en Vei sig igjennem. Over de følgende c. 175 M. gjør Volden Indtryk af at være noget mindre berørt af moderne Skansearbeider. Her er Profilet Fig. 17 taget. Hovedvolden staaer som en smukt rundet Hoining; Forværkerne ere derimod stærkt udjævnede, men endnu erkjendes Gravens og Ydervoldens Plads et godt Stykke udenfor Hovedvolden og paa den anden Side en Markvei, der forer langs dens sydlige Fod.

Efter en Afbrydelse paa 250 M., hvor Virket er fuldstændig bortgravet i Anledning af en Skanse fra sidste slesvigske Krig (Nr. 18), kommer et 200 M. langt Stykke, som trods Beskadigelser af forskjellig Art synes at være det, der nu for Hovedvoldens Vedkommende bedst svarer til Zach. Wolffs Tegning af Danevirke fra 1722 (Fig. 12, S. 292) og saaledes gjør det mest oprindelige Indtryk. Voldkronen er her meget bred og i Midten stærkt indsunken, hvorved den ligesom deles i to Rygninger, af hvilke den bageste er noget hoiere og bredere end den forreste. I denne sidstes Jordskorpe sees paa Sydskraaningen, tæt under Kronen, en mere eller mindre tydelig Stribe af Murbrokker som Tegn paa, at Valdemarsmuren engang har hævet sig her. Et Stykke foran Volden øines Graven som en svag Sænkning, der dog delvis er forstyrret ved Anlæg af en moderne Afvandingskanal. Ydervolden staaer derimod ganske tydelig. I Hovedsagen ere Forholdene den Dag i Dag som i 1842, da Kindt tegnede et Profil af Stedet; det findes gjengivet hos Handelmann (1883), Fig. 11, men er af noget ringere Værd end samme Dane-

virke-Tolkers øvrige Profiler, idet Høideangivelserne mangle. Saaledes har det ikke kunnet omtegnes i rette Maal, til Brug for nærværende Publikation.

Hvor dette 200 M. lange Voldstykke ender, ophører Valdemarsmuren. En Vei snoer sig her gjennem Virket. Derefter følger en 300 M. lang Strækning, hvor Volden endnu staaer som en ret

Fig. 18. Danevirke midt mellem Kalegat og Kurborg. Udsigt over Voldens Rygning. 1901.

anselig Høining, dog noget lavere end længere østpaa og tillige ret ødelagt ved Ind- og Afgravninger. En Vei løber oppe paa Kronen. Grav og Ydervold lade sig kun spore længst mod Øst og endda usikkert; utvivlsomt have de heller ikke fulgt langs den hele Strækning, men ere et Stykke før dens Vestende standsede ligesaa brat ude i Marken, som de begynde ved Kalegat. Foran Størstedelen af dette Voldparti breder iøvrigt ogsaa den forannævnte, moderne Afvandingskanal sig.

Med dette Stykke af Danevirke ophøre de sidste Spor af Kong Valdemars Byggearbeider. Herfra og hen til Voldbøiningen ved Reideaa er der kun c. 350 M. Det mellemliggende Parti er det gamle Godfredsvirke, som nu igjen er traadt frem af sit lange Skjul (jvfr. S. 216).

Som tidligere nævnt, beretter Sven Aagesøn, at Kong Valdemar ved sin Død 1182 efterlod Danevirke ufuldendt. Det lader sig imidlertid nu ikke udtale, hvad det var, Kongen yderligere havde tilsigtet, men ikke naaet, om det havde været Hensigten at fortsætte Teglstensmuren mod Øst eller Vest, eller Muren mellem Kalegat og Kurborg ikke var bleven færdig i sin fulde Udstrækning, eller Grav og Ydervold her ikke havde faaet deres endelige Størrelse. For at bøde paa Manglerne har mulig Kong Valdemars Efterfølger ladet arbeide noget paa Danevirke i de nærmeste Aar efter 1182. Thi Absalon, efter hvis Raad Kong Valdemar havde foretaget Udbedringsarbeiderne, naaede netop under Knud VI. sin høieste Magt og vovede nu fuldstændig at bryde med den tydske Keiser. Det maatte derfor være særlig vigtigt for ham, at Danevirke

blev et saa kraftigt Forsvarsværk som muligt. Men en nærmere Paavisning af, hvad der da kunde tænkes at hidrøre fra Knud VI.s Tid, kan ikke gives.

Sikkert er det derimod, at der ikke i den senere Middelalder indfortes nye Led i det store Komplex af Danevirke-Volde. Hvad der berettes om Margrete Sprænghests Byggearbeider,

Fig. 19. Danevirke midt mellem Øster og Vester Kalegat. Udsigt hen igjennem Graven. 1901.

har vist sig ganske upaalideligt og usandsynligt (se S. 268 flg.). Forholdsvis hurtig tabte Danevirke imidlertid ogsaa sin Betydning som Forsvarsværk. Dette skyldtes den ændrede Krigsførelse, at Kampen senere i Middelalderen kom til at dreie sig om Borge og befæstede Stæder, hvorfra Egnen viden om kunde beherskes.

Danevirke sank dermed ned til at blive et rent Fortidsminde, omend det anseligste og mest interessante, der overhovedet foreligger i Norden. Dets Volde bleve nu overgivne Historiegranskerne til Undersøgelse. Saaledes laa Virket hen i lange Tider. Men endnu en Gang, just i Aartusindet efter at Godfred havde bygget de første Volde, skulde det igjen en foie Stund drages frem for at værne om Danmarks gamle Grænse.

Nu er det atter det storstilede Fortidsminde. *Carl Neergaard.*

LE DANEVIRKE,

ENQUÊTE ARCHÉOLOGIQUE, DESCRIPTION, INTERPRÉTATION,

PAR SOPHUS MÜLLER ET CARL NEERGAARD.

RÉSUMÉ DU TEXTE DANOIS, TRADUIT PAR E. PHILIPOT.

Il n'y a pas dans le Nord de monument du passé qui présente une importance comparable à celle des fortifications de Danevirke; il n'y en a pas un qui ait été aussi intimement mêlé à nos prospérités comme à nos revers.

Il n'y en a pas un non plus qui ait été examiné aussi curieusement au cours des siècles. Dès le début de la période littéraire, au commencement du XVIe siècle, l'attention est attirée sur l'antique rempart qui marquait la frontière entre le Danemark et l'Allemagne: »*Terminos autem habet Holsatia ab Aquilone Eidoram, qui limes est ab olim Danicæ nationis*« ... »*loco Eidoræ vallum illud, quod incolis Denwerck dicitur*«. On peut voir, aux pp. 198—203, le Danevirke représenté sur des cartes de 1539, de 1559, de 1631 et de 1652. Pendant quatre siècles les recherches sur ce monument ont été poursuivies sans interruption par une longue série de curieux et d'archéologues (voir la bibliographie pp. 198—206). Et pourtant ces efforts n'aboutirent pas à une compréhension du célèbre rempart. C'est qu'en effet aucun monument n'est aussi difficile à comprendre. Il est vaste, complexe, fait de morceaux ajoutés à différentes époques, et d'autre part le temps l'a fortement endommagé sur beaucoup de points. Les renseignements que nous a laissés le moyen âge sur son édification et sur ses agrandissements successifs ne sont pas suffisants pour déterminer historiquement chacune de ses parties.

Les fortifications de Danevirke viennent d'être l'objet d'une nouvelle enquête entreprise en 1901 par le Musée National. On a procédé à des mesures, pris des vues photographiques, étudié la forme et le mode de construction des divers ouvrages ainsi que leurs relations mutuelles. On a ajouté à ces recherches un nouvel examen des anciens renseignements, plans et reproductions, qui n'avaient pas été complètement utilisés jusqu'à ce jour. Enfin des éclaircissements importants nous ont été récemment donnés par l'interprétation de monuments runiques trouvés dans la région de Danevirke. Nous sommes arrivés ainsi à des conclusions nouvelles qui constituent une grande hypothèse cohérente servant à préciser l'histoire des différentes parties du monument.

Les pl. XXXI—XXXII représentent l'ensemble des fortifications. On trouvera au bas de ces planches une carte complète, en deux parties, de la région de Danevirke avec les noms de lieux actuels les plus importants. Nous donnons au-dessus, à une échelle plus grande, trois cartes des parties principales du rempart avec les déterminations historiques qui résultent du présent mémoire. Les termes géographiques dont nous nous servons pour ces cartes sont, à gauche: *Eng, Mose:* terre marécageuse; *Hede:* lande; *Skov:* bois; *Oldtidsvei:* chemin préhistorique; à droite: *Bevaret Vold:* rempart conservé; *Sløifet Vold:* rempart détruit; *Dobbeltvold og Grav:* rempart double et fossé; *Teglstensmur og Vold:* mur en briques et rempart; *Byplads:* emplacement de ville; *Oldtids Gravhøie:* tumuli préhistoriques.

Le rempart occidental de Godfred *(Godfreds Vestervold)*, long d'environ 13 km., s'étend depuis les marais qui bordent le golfe de Slie jusqu'à la rivière de Trene. On doit admettre qu'il a été édifié par le roi Godfred au commencement du IXe siècle, pour défendre le pays contre l'Allemagne. C'est une levée de terre, moins haute que les remparts plus récents, et sans fossé par devant. Sur toute la partie médiane, où par suite des conditions du terrain le rempart se trouvait plus spécialement exposé aux attaques, la reine Thyra Danebod et le roi Valdemar le Grand firent renforcer la levée; ainsi elle est maintenant cachée dans cette partie et échappe à l'observation immédiate. En revanche du côté Est et du côté Ouest elle apparaît encore comme elle était autrefois, avec cette seule différence qu'elle s'est plus ou moins affaissée et aplanie sur d'assez longues étendues. Voir pp. 207—24.

On trouvera pp. 210—11 une vue de la partie Est du rempart de Godfred et un profil pris au même endroit. Nous donnons pp. 214—15 des coupes transversales et longitudinales à travers la partie médiane renforcée après coup. Dans les coupes transversales la levée de Godfred se dessine au-dessous des couches de madriers disposées en forme d'arcs. Les masses de terre accumulées au-dessus de ces couches et les restes de murs à la partie antérieure du rempart de Godfred représentent les travaux de réparation et d'agrandissement accomplis par Thyra et Valdemar. Les pp. 217—19 donnent des vues et des profils de la partie entièrement conservée du rempart, à l'Ouest. D'ailleurs la levée repose à cet endroit sur un sol mou; pour prévenir un affaissement des masses de terre on a employé une couche inférieure de madriers; nous en reproduisons des parties à la p. 220.

Le rempart oriental de Godfred *(Godfreds Østervold)* a dû être construit par ce roi en même temps que le rempart de l'Ouest. Comme celui-ci, le rempart de l'Est prend naissance sur les bords d'un assez grand étang en relation avec la mer et s'avance jusqu'à une rivière. Les deux remparts constituaient, avec la partie large de la Slie située entre eux, un barrage continu à travers la presqu'île (cf. pp. 224—27). Le rempart de l'Est avait à peu près les mêmes dimensions que celui de l'Ouest et il est également dépourvu de fossé. Il est aujourd'hui presque complètement détruit; on peut voir, p. 226, une coupe faite dans le bourrelet de terrain qu'il a laissé comme dernière trace.

Hedeby, cet hémicycle entouré d'un rempart, est la place où s'élevait autrefois la ville commerçante de Hedeby, célèbre dans la Scandinavie. Le rempart est encore conservé presque en entier: sa hauteur atteint jusqu'à 8m50. Hedeby était, dans la première moitié du Xe siècle, le siège d'une dynastie de rois indépendants, dont la race était mélangée de sang suédois et de sang danois. L'un de ces roitelets, Sigtryg, est nommé sur deux pierres runiques, qu'on a trouvées dans les environs, mais pas à leur place primitive (voir la carte: *Sigtrygs Sten*). Au milieu du Xe siècle la ville fut placée sous la domination du roi danois Harald Blaatand, mais elle tomba ensuite entre les mains des ennemis et enfin elle fut reconquise vers l'an 1000 par le roi Sven Tveskjæg. Au moyen âge nous la voyons disparaître et perdre jusqu'à son nom, qui fut transporté à la ville voisine, Slesvig. Voir pp. 227—36.

On a représenté p. 230 la partie la plus intérieure et la plus élevée de l'emplacement de la ville, vue du rempart Sud. P. 232: Coupe du rempart de la ville, du côté du Nord. P. 234: Ouverture dans le rempart, à l'endroit où le ruisseau coule à travers l'emplacement de la ville (vue de l'extérieur, c'est-à-dire de l'Ouest). La pl. XXXIII montre le rempart vu de l'extérieur, du côté Ouest. Pl. XXXV, en bas: Vue du dos du rempart; on aperçoit au fond la coupe du rempart, là où celui-ci est maintenant démoli.

La citadelle de la ville de Hedeby *(Hedebys Borg)* était située au Nord, sur la colline où l'on voit encore un rempart bas autour du plateau supérieur. Cette place doit avoir partagé

le sort de la ville. Les nombreux tumuli qui s'élèvent à l'intérieur de ce rempart recouvrent sans doute les restes de guerriers tombés au cours d'un siège. Pp. 236—40.

P. 237: Colline de la citadelle, vue du Nord-Est. P. 238: Rempart de la citadelle avec les tumuli qu'il entoure. P. 239: Plan de la colline de la citadelle et des environs, datant de l'année 1722.

Slesvig, le plus ancien emplacement de la ville actuelle de Slesvig. C'est vraisemblablement cette place qui est appelée »Slistorp« dans le récit de la construction de Danevirke par le roi Godfred; et c'est là que fut élevée par Saint Anschaire la première église chrétienne du Nord (voir sur la carte: *Ansgars Kirke*). La ville gagna en importance lorsqu'elle fut devenue le siège d'un évêché, et surtout après l'annexion de Hedeby au royaume de Danemark et son anéantissement complet. Il n'y eut plus là qu'une seule cité au Nord du golfe de la Slie, et cette cité porta à la fois les deux noms de Slesvig et de Hedeby, qui s'employèrent tous les deux pendant très longtemps, jusqu'à ce qu'enfin Slesvig domina exclusivement. Cf. pp. 240—44.

Sous le nom de *Thyras Danevirke* (rempart de la reine Thyra) on comprend un solide mur bâti en grands galets, atteignant jusqu'à environ 3m25 de hauteur et large de 3 à 4m, qui s'étend immédiatement le long du côté Sud du rempart occidental de Godfred, sur la ligne entre Kurborg et Kalegat (*Kalegat* est le vieux nom pour désigner l'unique porte que présentât le rempart de Danevirke). Antérieurement à l'édification de Danevirke, à l'âge de la pierre et à l'âge du bronze, le chemin qui conduisait à travers la presqu'île passait un peu plus à l'Ouest, comme on peut le voir par les nombreux tumuli qui sont encore conservés. Le mur de Thyra n'est plus visible à aucun endroit de son parcours. Il a été recouvert à une époque postérieure par le mur de Valdemar et a disparu sous les masses de terre du rempart. En même temps qu'on édifiait le mur en galets, on renforça aussi sans doute la terrasse située en arrière et le court morceau de rempart entre Kalegat et le lac de Danevirke *(Danevirke Sø)* fut exhaussé avec de la terre. Ces travaux ont été vraisemblablement exécutés par la reine Thyra Danebod avant l'année 935 pour renforcer la partie médiane du rempart de Godfred, fort exposée à cette époque où des combats se livraient entre le roi Gorm, époux de Thyra, et la dynastie étrangère de Hedeby. Voir pp. 245—51.

En regardant les profils donnés p. 247, on se rendra compte de l'emplacement du mur en galets en avant du rempart de Godfred. A la même page on a figuré une partie du mur mise à nu en 1861 lors de la construction de retranchements par nos soldats. Pp. 248—50 et pl. XXXIV: Vues et profil du petit tronçon de rempart situé entre Kalegat et le lac de Danevirke.

Le rempart du roi Harald Blaatand *(Harald Blaatands Danevirke)* va de Hedeby au lac de Danevirke, où commence le rempart de Thyra. On peut admettre qu'il fut construit par le roi Harald après que la ville de Hedeby fut tombée sous sa domination, au milieu du Xe siècle. De la sorte la ville se trouva reliée au rempart de Godfred et on forma ainsi une ligne de fortifications entièrement nouvelle. La partie du rempart occidental de Godfred située au Nord, c'est-à-dire en arrière de la dite ligne, perdit dès lors son importance. Le long rempart de raccordement élevé par Harald a vers l'Est la même hauteur que les fortifications de la ville; il est plus bas du côté de l'Ouest. Il est encore bien conservé sur d'assez longs parcours. Voir pp. 251—60.

P. 255, le rempart est représenté d'après une image de 1722; p. 254, coupe faite à travers le rempart, à peu près dans le même endroit. P. 257: Vue de la dépression de Bustrup, qui interrompt le rempart. P. 256: Le rempart vu du Sud, tout près et à l'Est de la gorge, et p. 259, à l'Ouest de la dite gorge. Des profils du rempart vers l'Est sont donnés p. 253. Nous donnons également, p. 257, un profil du rempart très bas qui passe au-dessus du marais, au fond de la gorge de Bustrup. Le profil fig. 8 de la p. 259 montre comment, à l'Ouest du bas-fond, là où le rempart passe au pied d'une colline, il y a au Nord une entaille naturelle. Nous voyons aussi

sur le même parcours une autre entaille naturelle en avant du rempart vers le Sud (cf. la fig. 10, p. 259). Mais nous ne trouvons, sur toute la longueur, aucun fossé artificiel. Cette absence de fossé est un des indices les plus sûrs pour déterminer l'âge des fortifications anciennes.

Du côté Ouest du lac de Danevirke s'élève un assez grand emplacement de fort. Bien qu'il soit assez endommagé, sa forme est encore parfaitement reconnaissable; à en juger d'après le mode de construction, il appartient visiblement au haut moyen âge. Sur notre carte, ces ouvrages portent la dénomination de *Otto II.s Borg* (fort d'Othon II). Nous devons admettre en effet que l'empereur allemand Othon II, qui d'après les sources historiques conquit le Danevirke en 975 et construisit un fort, le construisit à cet endroit. Cette forteresse ne dura d'ailleurs que jusqu'en 983, époque où elle fut détruite par les Danois. Voir pp. 260—65.

P. 261: La motte, vue de l'Ouest. Pp. 262—63: Coupe longitudinale et transversale dans la dite motte. P. 264: Vue de la même, prise en 1861.

Vers la partie Ouest du rempart du roi Harald *(Harald Blaatands Danevirke)*, nous trouvons en avant, du côté Sud, un autre rempart, et devant ce dernier un fossé. Ce tronçon est désigné sous le nom de *Dobbeltvold* (le double rempart). Le rempart placé en avant ainsi que son fossé peuvent être considérés comme ajoutés après la destruction du fort d'Othon II. On redoutait une expédition et on renforça cette partie, qui était la plus faible du rempart de raccordement. C'est le plus ancien ouvrage auprès duquel nous constations la présence d'un fossé. Mais tout ce parcours est maintenant très affaissé. Voir pp. 265—69. Une vue du double rempart, prise du Sud, est donnée p. 266. On trouvera p. 267 des profils du rempart.

Derrière ce tronçon, plus au Nord, on voit des restes insignifiants d'un rempart bas, en forme d'angle, précédé d'un fossé du côté du Sud; il porte sur la carte la désignation de *Middelalderlig Vold* (rempart du moyen âge). Il a été vraisemblablement ajouté plus tard dans le moyen âge, à une époque où la route principale menant au château de Gottorp et à la ville de Slesvig passait par cet endroit. Cf. pp. 269—71. On peut voir p. 270 le dernier vestige de cet ouvrage qui est partout ailleurs affaissé au ras de terre; ce morceau conservé se trouve dans la haie d'un champ.

Kovirke, terme dont nous ignorons la signification, est le vieux nom d'un rempart précédé du côté Sud par un fossé, et qui court en droite ligne de l'étang de Selk *(Selk Nor)* jusqu'au terrain marécageux vers l'Ouest. Le Kovirke paraît avoir été un rempart-frontière à l'époque qui suivit immédiatement la destruction du fort d'Othon II. Mais il n'a eu qu'une importance passagère, car l'Eider redevint bientôt après la frontière entre le Danemark et l'Allemagne. Voir pp. 271—79.

Sur le parcours assez long où le rempart est entièrement conservé, il a une hauteur de 2^{m}. Nous en donnons une vue à la pl. XXXV (tout en haut). On trouvera pp. 272—74 d'autres vues et profils de parties bien conservées et de parties affaissées.

Un rempart primitivement bas et aujourd'hui presque entièrement nivelé s'étend en arc de cercle autour de l'ancien Hedeby. La carte le désigne sous le nom de: *Sven Tveskjægs Beleiringsvold* (rempart d'investissement du roi Sven Tveskjæg). C'est ainsi que nous devons sans doute interpréter l'ouvrage en question. On a trouvé à l'extérieur du rempart et tout près de lui deux pierres runiques, *Eriks Sten* et *Skarde Sten,* dont les inscriptions sont consacrées à deux guerriers de la suite du roi Sven, Eric et Skarde, tombés pendant le siège de la ville aux environs de l'an 1000. Cf. pp. 279—83.

Une carte de 1641, où l'on voit ce rempart, est reproduite à la p. 280. La vue donnée p. 281 montre le dernier souvenir laissé par l'ouvrage du roi Sven, à savoir une faible élévation de terrain. P. 283, on voit une tranchée dans le rempart de Hedeby: elle est désignée sur la

carte, pl. XXXII, par une vieille dénomination locale, *Stormhul* (le trou ou la brèche de l'assaut). Il semble que dans la réalité cette brèche ait pu être faite lors du siège de Hedeby, les assiégeants ayant creusé sous des abris une entrée dans la ville.

Le mur de Valdemar le Grand *(Valdemars Mur)* est un mur en briques qui fut construit dans la seconde moitié du XIIe siècle par le roi Valdemar le Grand, devant et tout contre le mur de Thyra, sur le parcours de Kalegat à Kurborg. En même temps on longea le mur d'un fossé par devant, et on plaça un rempart bas du côté antérieur et postérieur de ce fossé. Une grande partie de ces ouvrages est maintenant très endommagée; mais certaines portions sont plus ou moins bien conservées et le mur lui-même est encore debout à plusieurs endroits, mais nulle part avec sa hauteur primitive; en outre il est ordinairement recouvert par la terre accumulée après coup. La hauteur de ce mur paraît avoir été de 6—7^{m}; l'épaisseur est de 2—2^{m}50. On rapporte que le mur était muni de meurtrières; sa toiture consistait en tuiles spéciales, coupées en biais; le long du côté antérieur du mur on avait élevé par intervalles des piliers de soutien plats. D'après une relation presque contemporaine, le roi Valdemar aurait laissé en mourant (1182) les travaux inachevés. Voir pp. 283—97.

Pp. 285—86 et pl. XXXVI: Parties du mur de briques. P. 287: Profil et plan du mur de briques et du mur en grands galets construit par Thyra. Pp. 288—89: Petites portions du mur, pour montrer notamment la disposition des assises de briques. P. 290: Esquisse de la toiture telle qu'elle devait se présenter. P. 291: Profil ancien de Danevirke tout près de Kalegat. P. 292: Vue de Danevirke tout près de Kalegat, avec le mur de briques et les restes de l'avant-fossé; dessin datant de 1722 et représentant Danevirke à peu près à égale distance entre Kalegat et Kurborg. P. 293: Anciennes coupes transversales dans Danevirke entre Kalegat et Kurborg. Pp. 294—95: Nouvelles coupes transversales au même endroit. Pp. 296—97: Vues du rempart avec les transformations subies pendant les guerres du XIXe siècle.

SOLBILLEDET FRA TRUNDHOLM,

VED SOPHUS MÜLLER.

Atter har den danske Jord aabnet sig for et af de Fund, der strax reise Opmærksomheden og altid ville bevare den. Efter Guldhornene og Sølvkjedlen maa Solbilledet nævnes som det betydningsfuldeste, der nogensinde er fremdraget i Danmark, tilmed da det hidrører fra en endnu fjærnere Tid. Det giver et vidt og uventet Indblik i den tidlige Bronzealders Kultur, hvis høie Stilling i vort Land endnu langtfra er fuldt forstaaet; det kaster Lys over Aandsliv og Religion i Folkenes fjærne og dunkle Fortid. Et Værk af denne Rang bør strax gjøres tilgjængeligt; men herved kan det ikke blive Opgaven at fremføre Alt, hvad der overhovedet kunde siges i Sagen, langt snarere derimod at være saa kort som muligt. Saaledes vil selve det Gudebilled træde mere frem, om hvilket Læg og Lærd ville samles, saalænge der i Danmark og i det øvrige Europa agtes paa Oldtidens Minder.

ALDER OG NATIONALITET, FORARBEIDNING OG KUNST.

Allerede det første Syn af de Ornamenter, der dække det her omhandlede Bronzearbeide, Pl. XXXVII[1], fra Trundholm i Nordsjælland, vil sige, at det hidrører fra den ældre Bronzealder. Den samme rige og skjønne Ornamentik, i samme udmærkede Udførelse, kjendes fra lange Rækker af nordiske Bronzer, og udelukkende fra disse. Ogsaa det nordlige Sjælland har ydet meget i denne Stil. Intet er da sandsynligere end, at Billedet er gjort i den samme Egn, hvor det er fremdraget. Men i hvert Fald kan det med al Sikkerhed udtales, at det maa være dannet indenfor den nordiske Bronzealders Omraade i det sydlige Skandinavien og ved Roden af den jydske Halvø.

Alle Ornamenterne ere udførte ved Punsling med en Bronzemeisel, som dette var Reglen i den tidligere Bronzealder. I det Hele ere de velbevarede; men ved en let Forvitring af Fladen ere Smaapartier forsvundne, og den oprindelige Skarphed er tabt i disse svagt fordybede Zikzak- og Perlerækker, i disse fint trukne Linier, lige, buede, kredslagte eller spiralbøiede, de eneste Motiver, der her ere anvendte, som dette saa ofte ellers er Tilfældet. Hvor en paalagt Guldplade indtil Fundets Optagelse dækkede Fladen, staa Ornamenterne skarpere og med oprindelig Friskhed.

Den runde Skive er væsentlig ensartet ornamenteret paa begge Sider; brede Baand, der dannes af Linier med indskudte Zikzak- og Perlerækker, dele Fladen i Bælter omkring et Midtparti, og i de saaledes indrammede Felter er der hensat fortløbende Mønstre. Ganske saaledes er Inddelingen og Udfyldningen af Fladen paa de talrig foreliggende Bælteplader[2] af lignende Størrelse. Næsten skulde det siges, at Motivet til Dekorationen er laant fra disse almindelig

[1] Størrelsen er knap 2/3, nøiagtig 3/5. Textfigurene S. 305—8 ere i 3/4 Størrelse.

[2] Sophus Müller: Ordning o. s. v., Bronzealderen, 58.

anvendte Kvindesmykker; men snarere beroer vel Overensstemmelsen paa, at der begge Steder forelaa den samme Opgave: at fylde det store, kredsrunde Felt. Efter Tidens Kunstevne, fast og sikker, men ogsaa begrænset, formaaede man ikke at komponere noget andet end just denne Dekoration, om hvis Skjønhed der iøvrigt ikke kan bruges for varme Ord. Denne Ornamentik kan med Rette betegnes som klassisk Kunst; for alle Tider vil den bevare et Værd som det ypperste i sin Art. Og den, som her førte Punslen, var baade en øvet Haandværker og en fin

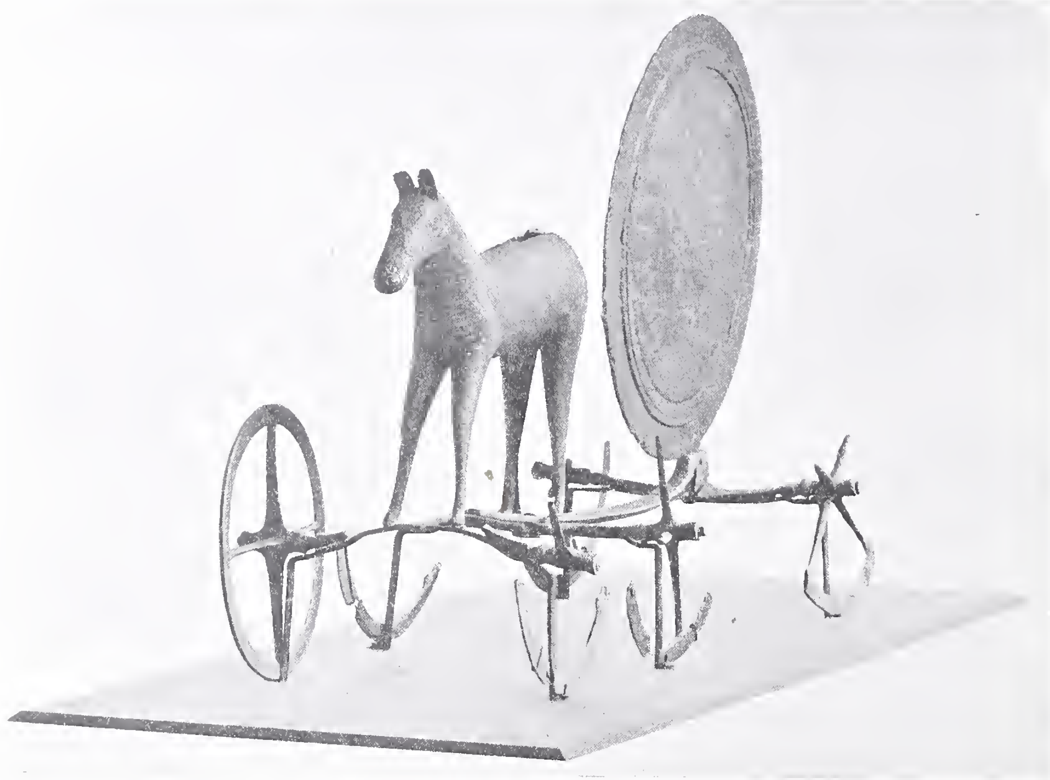

Fig. 1. Solbilledet seet forfra, med Skivens ikke guldbelagte Side vendende frem. Omkring 1/4.

Kunstner. Han har fulgt den Regel, der kjendes fra de bedste Arbeider, at det ikke var det indpunslede, men tværtimod det mellemliggende ophøiede, der skulde danne Ornamentet. Saaledes findes der her gjennemgaaende to jævnsides løbende Linier; det er den mellemliggende Staf, som man har villet se. De to om hinanden slyngede Linier, som danne Spiralen, ere intetsteds forenede ved Midten. Iøvrigt findes der ret mange af de smaa Forskydninger og Lempelser i Mønstret, der altid ville følge den frit arbeidende Haand, og som hellerikke skade Helheden.

Alt dette vil sees af Planchen og af det i Fig. 2 fremstillede Udsnit, der viser den modsatte Side af den runde Skive — saavidt det da overhovedet er muligt at gjengive saa fine Mønstre med fuldstændig Nøiagtighed. Af de samme Billeder vil det tillige sees, at der er nogen Forskjel paa de to Sider. Paa den ene findes i det indre Bælte en Række Kredse, der to og to forenes ved et omslynget Baand, et Motiv, der ofte træffes. Paa den anden Side sees derimod Spiraler, der ere parvis forbundne paa helt anden Maade; ganske dette kjendtes vistnok ikke forud, omend vel noget lignende. Den alleryderst liggende Bort af tætstillede Streger, der ogsaa er eiendommelig, findes hellerikke paa begge Siderne.

Efter de anførte Enkeltheder at udtale noget for sikkert om Arbeidets Tidstilling indenfor den hele Stilperiode vilde ikke være raadeligt. Snarest skulde det sættes tidlig; det er saa korrekt og rent i Stilen. Ialfald er der ingen Grund til at føre det ned i Tiden af Hensyn

til den almindelige Læresætning om, at de koncentriske Kredse ere senere end Spiralerne, idet disse kun findes her i eet Ornamentbaand, men hine overalt ellers. I Virkeligheden ere de to Motiver ganske samtidige og findes Side om Side paa talrige Arbeider i den udprægede, gamle og strenge Bronzealders-Stil. At denne Spiralornamentikens Stil hørte hjemme i de sidste Aarhundreder af d. 2. Aartusinde, er andetsteds udviklet[1]. I det seneste kunde Bronzebilledet vel sættes til Tiden om Aar 1000.

Med Dekorationen paa Bronzeskiven stemme de øvrige Ornamenter. Om Hestens Hoved og over dens Pande løbe Ornamentbaand, Fig. 3. Øinene dannes af et rundt, noget hvælvet Felt, der er udfyldt med koncentriske Ornamenter; selve Midten er indlagt med et mørkt, brunligt Stof, der ganske har Præg af at være den i Bronzealderen saa ofte til Indlægning anvendte Harpixmasse. Andre Baand sees under Hestens Hals og over dens Bringe, det sidste afskaaret af den omhyggelig tegnede Manke. Fremdeles er Oversiden af den flade Stang, der forbinder de to bageste Hjulpar, dekoreret, og ogsaa den opadvendende Side af den bageste Vognaxe, Fig. 4. Overalt gjenfindes de samme fint punslede, tæt jævnsides løbende Linier og, hvor der er en større Bredde, de indskudte Perle- og Zikzakrækker. Ved Hesten ere Ornamentbaandene yderst ledsagede af en Trekant-Række, der utvivlsomt er indslaaet med det samme Stempel, der er anvendt til Zikzaklinierne paa Skiven. Et andet, halvrundt Stempel er benyttet til Ornamentet paa Vognens Midtstang. Alt er, som det ofte findes ved nordiske Arbeider fra den tidlige Bronzealder.

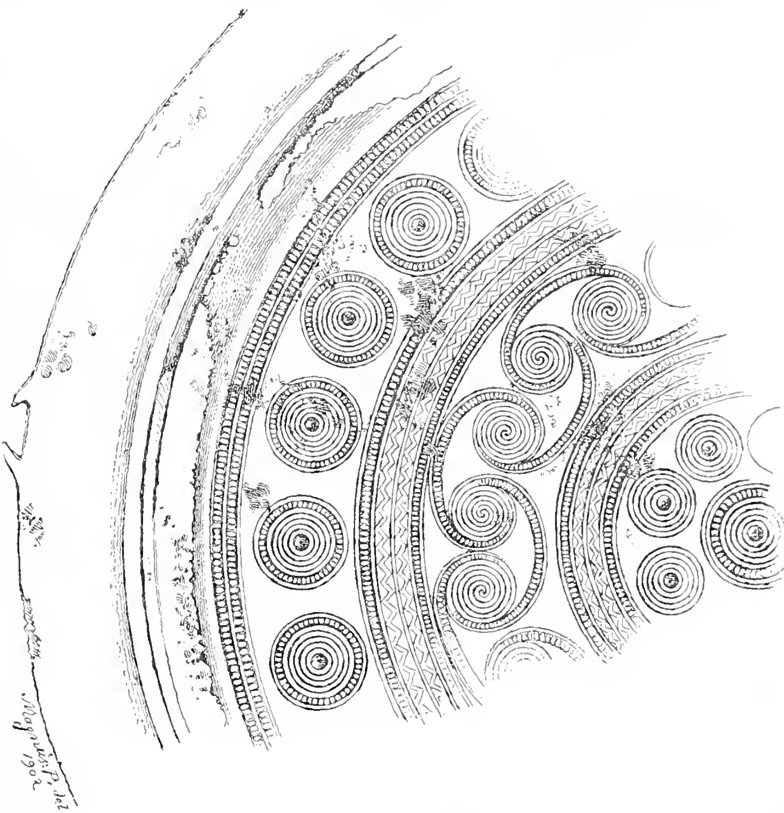

Fig. 2. Udsnit af Solskivens Bagside, uden Guldbelægning. $^{3}/_{4}$.

Den ene Side af Bronzeskiven er belagt med Guld, som dette sees af Pl. XXXVII. Baade selve dette Arbeide og Guldbladets Tykkelse — som ret svært Papir — er ganske, som det kjendes fra talrige, samtidige Bronzesværd. Guldet gjengiver nøie det i Bronzen indpunslede Ornament. Hvorledes man herved er gaaet tilværks, har hidtil ikke med Sikkerhed kunnet afgjøres; her sees det tydelig. Ornamentet staaer i Guldet meget frisk og bestemt, som dette ikke kunde være fremkommet blot ved, at Guldbladet trykkedes ned i de underliggende Ornamenter. Desuden sees der i Guldet en vis Skarphed i Linien og Smaafeil, der ikke findes i Bronzen; herom har man kunnet overtyde sig, idet det meste af Guldbelægningen fandtes løsnet fra Skiven, som dette længere fremme skal omtales. Der er da utvivlsomt gaaet frem paa følgende Maade: Ornamentet er udført paa Bronzen; derover er det udhamrede Guldblad lagt og presset ned; men sluttelig er

[1] Vor Oldtid, S. 355 flg. Det vil dog mindes, at Prof. Oscar Montelius i mange Skrifter, senest i Archiv f. Anthropologie, XXV—VI, 1900, har fremført en langt ældre Datering. Modbemærkninger herimod ere fremsatte i Vor Oldtid anf. St. og i Nordiske Fortidsminder I, S. 135.

hele Tegningen bleven opridset med en spids Naal, forat den skulde træde tydelig frem. Dette har sikkert været den sædvanlige Fremgangsmaade ved Guldbelægning paa ornamenteret Bronze.

Noget Bindemiddel mellem Guldet og Bronzen har ligesaalidt kunnet iagttages her som ved andre Arbeider. Derimod er der ved en særlig Indretning paa det omhyggeligste og paa

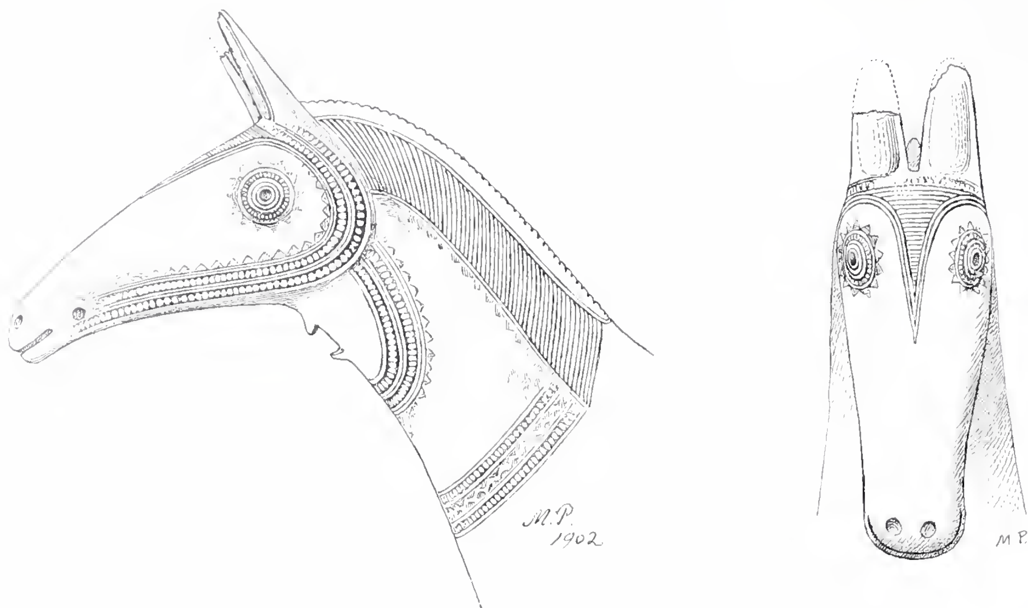

Fig. 3. Ornamenterne paa Hestens Hoved og Hals. 3/4.

solideste Maade sorget for, at Guldet ikke skulde løsne sig. I den ydre Krands omkring Skiven er der ved Støbningen indrettet en smal og dyb Fure; Guldbladets Rand strækker sig ned heri og fastholdes ved et ovenpaa nedhamret Metalbaand, der udfylder Furen nøiagtig. Dette Baand har anden Farve end det øvrige; det er rødere og saaledes vistnok mere kobberholdigt, mulig rent Kobber, hvad der jo ogsaa maatte anbefale sig ved en Traad, der skulde anvendes og behandles som denne. Paa Tavlen sees det, at der enkelte Steder er udfaldet noget af denne Traad; navnlig er dette kjendeligt længst tilhøire. Forneden tilvenstre sees der udenfor Traaden en ringe Stribe Guld, idet Belægningen her har strakt sig helt hen under Traaden og det yderst fremstaaende ikke er blevet fuldstændig fjærnet. Ikke uvigtigt for Opfattelsen af det hele Billede er det, at Skivens anden Side, som ikke er guldbelagt, har ganske samme Indretning som Forsiden; der findes den samme smalle og dybe Fure paa samme Sted og den samme Udfyldning med en Kobbertraad; men her har denne ingen Betydning, idet den intet fastholder. Det maa da antages, at det har været paatænkt ogsaa at lægge Guld paa denne Side, men at det af en eller anden Grund er opgivet.

Som der vel ved andre nordiske Bronzearbeider kunde paapeges komplicerede og kunstfærdige Fremgangsmaader af lignende Art som de her omtalte, saaledes stemmer ogsaa den hele Forarbeidning af Bronzebilledet med, hvad der iøvrigt kjendes fra den tidligere Bronzealder. Alt er støbt og derefter omhyggelig og glat afpudset; saaledes ogsaa den guldbelagte Side af Skiven. De større Stykker, Hesten og Skiven, ere ikke massive, men dog ret tykt støbte; hvor det kan undersøges, er Væggen 1—2 Mm. tyk. En lignende Sværhed frembyde de samtidige Bælteplader, og hulstøbte Sværdhefter ere oftest endnu tykkere. Først i den ældre Bronzealders senere Afsnit blev der undertiden støbt langt tyndere.

Den runde Skive sees at være fremstillet paa følgende Maade. Der er støbt to lige store og ensartet hvælvede Plader, der ere lagte med Randene mod hinanden, og om disse er

der støbt en Ring, saaledes at Randene dækkedes og forenedes. Det tilstøbte Parti begynder med det yderste Led af Ornamentet, det tværstregede Baand. De Enkeltheder, som oplyse herom, sees tilstrækkelig tydelig paa Planchen, ligesom de ere viste i Fig. 2. Den guldbelagte Side har en fin Revne i det yderste Liniebaand, og der er her udfaldet et ganske lille Stykke; se Tavlen foroven, just ved Kanten af Guldbelægningen. Gjennem dette Hul kan der føres en Traad ind i den indre Hulhed. Fremdeles er der nogle Steder en tydelig Feil ved den indre Rand af det tilstobte Parti; se Tavlen foroven tilhøire. Der er her ikke udfaldet noget; Bronzen har derimod paa disse Steder ikke villet løbe ind over Midtpartiet, men er standset med en uregelmæssig afrundet Kant, som den fremkommer ved Støbning. Bortseet fra disse smaa Uheld er Metalarbeidet ganske fortrinligt. Den ydre Ring slutter overalt paa det nøieste til de hvælvede Plader, og det tilstøbte Metal har forbundet sig fuldkommen med de forud dannede Stykker.

Hesten har et større Hul i Ryggen, der fortsætter sig i en Revne indtil Hovedet og henimod Halen. I dette Hul sad der, ved Fundets Modtagelse i Museet, øverst nogen Tørvejord; men snart derunder viste sig den særdeles fine Sand- eller Lermasse, der har dannet den indre Kjærne, hvorover Bronzen er støbt. Paa mindst 3 Steder, ved Hestens Bove, sees tydelig de Bronzestifter, der holdt den ydre og indre Form fra hinanden, idet de vare stukne gjennem det Lag af Vox, hvori Billedet var modelleret; denne Proces er velbekjendt fra de nordiske Bronzer. Stifterne ere her runde og c. 3 Mm. tykke. De vise sig som en lille Kreds i den glat afpudsede Flade, idet alt det fremstaaende er fjærnet; en af dem er synlig paa Tavlen, strax foran Bagboven. Midt under Hestens Bug, i en Række mellem For- og Bagben, sees fem, dog noget større og uregelmæssig kantede Huller; nogle af dem gaa igjennem indtil Lerkjærnen; ved andre er der Bronze i Bunden. Ogsaa dette staaer vistnok i Forbindelse med Stifter, der holdt Formene fra hinanden; men her, hvor det ikke skulde sees, har man været ligegyldig baade med selve Stifterne og med at fjærne dem. Endnu bør det vel ved Hesten nævnes, at der paa begge Sider, men ikke ganske lige for hinanden, findes en stor Plet med tyk, grynet Oxyd. En Forklaring af dette Forhold skal ikke forsøges.

Vognstillingen er behandlet med samme Dygtighed som de to alt omtalte, særskilte Stykker, der hvile paa den. Om Enkelthederne oplyse Billedet paa Pl. XXXVII og Fig. 4. Alle Nav, Eger og Hjulringe ere af ganske samme Dimensioner. Ogsaa Axerne ere ensdannede, bortseet fra Midtpartiet, der er særlig indrettet af Hensyn til Forbindelsen med de andre Bronzedele. Den mellemste Axe har saaledes to runde Udvidelser med Huller til Optagelse af fremstaaende Tappe under Hestens Hove, hvorved Billedet blev fastholdt paa Vognstillingen. Dennes Midtstang ligger henover Axen og er forbunden med den ved en Nagle med fremstaaende Hoved. Forbindelsen her er nu fuldstændig fast, og sikkert har det ikke været Meningen, at Axen skulde kunne dreie sig om Naglen. Mellem den runde Skive og Vognen er der en meget kompliceret Forbindelse; se Enkelthederne nederst i Fig. 4. Fra Skiven udgaaer nedadtil en flad, solid Tap, der nøie slutter i det svære, bageste Parti af Midtstangen. Et gjennemgaaende Hul, nu tomt, har været bestemt til en Nagle, der yderligere skulde sikre Forbindelsen. Ved Midten af Axen er der dernæst dannet et nøiagtig passende Leie for Midtstangens Slutled, og der er heri en firkantet Aabning for den fra Skiven udgaaende Tap. Alt er særdeles velbetænkt, ligesom noiagtig og solidt udført.

Saare mærkeligt er tilvisse dette Bronzearbeide fra saa fjærn en Tid; men fra de gamle spiralprydede Bronzearbeider skiller det sig dog, som alt udtalt, ikke i noget væsentligt Punkt. Det er den større Opgave, og tillige forskjellig fra den, der sees løst paa ensartet Maade i de saa talrig foreliggende Vaaben og Smykker, der giver dette Bronzearbeide sit nye og paafaldende. Kun Eet er fuldstændig overraskende: at se en større Rundfigur fra den ældre Bronze-

alder, og det saa godt formet som denne Hest. Der kjendtes forud intet lignende, og det maatte antages, at der ikke blev gjort og næsten ikke kunde gjøres figurlige Fremstillinger i denne Tid.

Dog forelaa der noget i denne Retning. Plastisk udformet saaes Hestens Hoved ofte benyttet som et dekorativt Element, men rigtignok ganske i det smaa og kun ved visse Arter af Gjenstande[1]. Dog vendte det ofte tilbage; man har da yndet det og havt Øvelse i at behandle det. Hestehovedet var et fast kunstnerisk Motiv i den ældre Bronzealder ligesom Fuglehovedet i

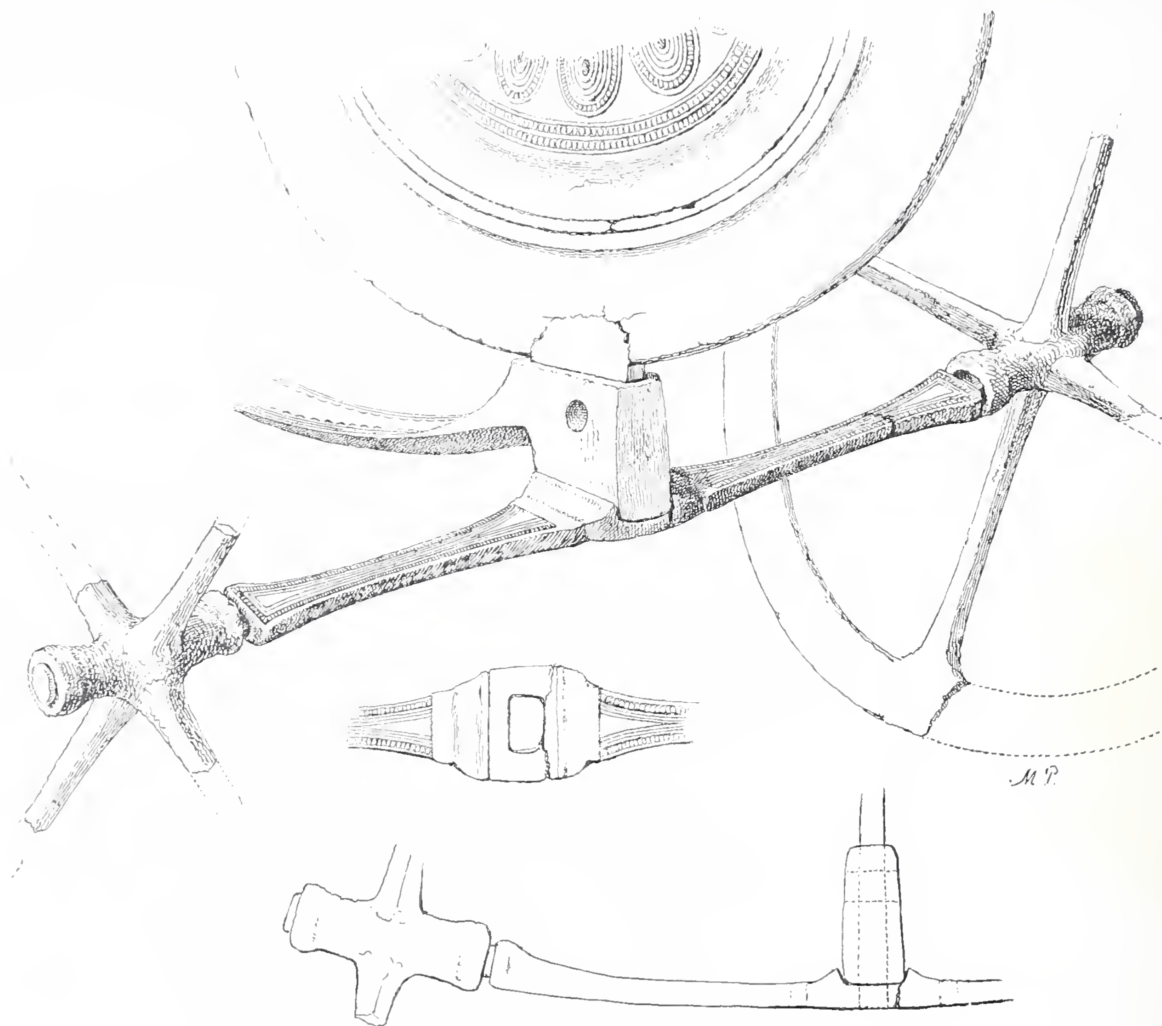

Fig. 4. Det bageste Parti af Vognstillingen, med Enkeltheder. 3/4.

den yngre Tid. Men kan det da egentlig undre, at man ogsaa har indladt sig paa at gjøre et fuldstændigt Billede af en Hest, naar Kravet forelaa, det Krav, som stilledes af de Ideer, der ere udtrykte i den hele her omhandlede Gruppe?

Blandt Hestehovederne fra den ældre Bronzealder findes der nogle, dog kun ganske enkelte, der ere naturmæssig formede; de øvrige ere mere eller mindre stærkt stiliserede. Var Stoffet ikke saa lille, skulde det siges, at denne Række Plastik afgiver et smukt Exempel paa en Udvikling fra det rent naturmæssige til det overstiliserede. I hvert Fald er det dog tydeligt, at der gjennem den ældre Bronzealder er foregaaet en saadan Kunstudvikling.

Den her omhandlede Figur har hjemme i den tidligere Del af dette Forløb, men hører ikke til det ældste; der foreligger et enkelt Hoved, der er langt mere naturmæssigt[2]. Her ere vel

[1] Sophus Müller, Ordning o. s. v., Bronzealderen, 85, 184, 357.
[2] Vor Oldtid, S. 343.

endnu Ørerne adskilte og rigtig formede, medens de senere samles i en fremstaaende Tap; men der er dog allerede ret megen Unatur og Ornamentik i dette Hoved. Den øvrige Form er langt bedre; det er sund og god primitiv Kunst; der findes dog nogen Bevægelse i Benene; Hovene ere angivne ligesom ogsaa Næsebor og Mund og endog en lille Fordybning bagtil under Halen. Man har gjort sig al Umage for at gjore en naturmæssig Dyrefigur. Halen er oiensynlig ikke fuldstændig; den aabner sig hult, og heri var der sikkert fastgjort et langt nedhængende Parti.

Den naturmæssige og primitive Kunst har nu altid et fælles Præg, og det kunde da være vanskeligt nok at afgjore, hvor i Europa denne Hest er formet, om den ikke var uadskillelig fra den hele Opstilling, om Ornamenterne ikke vare der, og om Hovedet ikke, som alt nævnt, var noget stiliseret. I Virkeligheden har det et saa bestemt og eiendommeligt Snit, at det med Sikkerhed kan udtales, at Dyret ikke er gjort indenfor noget af de fremmede Kunstomraader, hvorfra der haves et større Stof, der naaer tilbage til den Tid, hvorom det her dreier sig. Men hoist mærkeligt er det nu, at der vistnok hverken fra Grækenland eller fra alle de omliggende Lande, der vare mere eller mindre berørte af den mykeniske Kunst, vilde kunne paapeges nogen Rundfigur, der er bedre gjort. Det allermeste er langt ringere; kun Solvhjorten fra en af Mykenæ-Gravene og en Del malede Dyrefigurer i Ler kunne jævnstilles vort Billede. Det har samme Stilpræg som græske Arbeider fra Slutningen af d. 2. Aartusinde f. Chr.; men det turde være det bedste Værk i denne Stil, der endnu kjendes.

BILLEDETS BETYDNING; DETS FORHOLD TIL ANDRE MONUMENTER.

Der gives intet lignende Billede, og kun lidet er det, hvad der, tilmed fra fjærne Egne, kan hentes til dets Forklaring. Og dog er det i det væsentlige forstaaeligt baade som Helhed og i Enkelthederne, som dette sjælden er Tilfældet med et saa fjærntliggende Monument.

At den runde Skive er Solen, paatrænger sig ved forste Syn. I de Tider, der ligge forud for dette Arbeide, og endnu i de nærmest efterfølgende fremstilledes Solen som en saadan kredsrund, flad eller noget hvælvet Skive; men det er kun fra Ægypten, Mesopotamien, Syrien og overhovedet fra de gamle Kulturlande i Orienten, at dette kjendes[1], og tillige fra Grækenland[2]. I Ægypten var dog Solskiven uden Ornamenter; i Chaldæa og senere i Assyrien blev Skiven paa forskjellig Maade udfyldt med Straaler, der udgaa fra Midtpunktet; ogsaa i Mykenæ-Kulturen findes Kredsen saaledes udstyret, og senere kan den være dækket med Guld[3]. Billedet fra Trundholm er derimod dækket med Tidens sædvanlige Ornamenter, som de træffes overalt, paa Vaaben og Smykker. Og dog har det vel nok været tænkt, at Straalerækken langs Randen og Kredsene indenfor ligesom selve Guldbelægningen passede godt paa et Solbillede.

Udenfor Grækenland har man i Europa vanskelig ved at finde nogen Fremstilling af Solskiven, naar man holder sig til de Tider, der ligge vort Bronzebillede nærmere og tillige undlader at tillægge rene Ornamentmotiver en symbolsk Betydning[4]. Kun paa et enkelt Sted synes der at kunne paapeges Monumenter, der vise Solen som en frit udformet, rund Skive. Saaledes

[1] For dog at nævne nogle enkelte særlig oplysende Exempler paa dette velbekjendte Forhold henvises til: Maspero, Histoire de l'orient classique, 1895, I, S. 93, 161, 197; 1899, S. 208; Perrot et Chipiez, Histoire de l'art, 1884, II, S. 211; III, S. 79, 311; Rawlinson, The five great monarchies, 1865, III, S. 419; Lajard, Culte de Mithra, Pl. 52 og 54 C; Olympia, IV, Bronzen, Pl. 52.

[2] Milchhöfer, Die Anfänge der Kunst in Griechenland, 1883, S. 102; Perrot et Chipiez, anf. St. VI, S. 841; Furtwaengler, Sammlung Sabouroff, 1883—7, Pl. LXIII; Roscher, Lexikon, Helios, S 1997.

[3] Se de Anm. 1 og 2 anf. Skrifter.

[4] Se f. Ex. Oscar Montelius i Strena Helbigiana, 1900, S. 200.

er det utvivlsomt ved en oftere omtalt Sten, der er opgravet ved Bologna; den bærer overst en Solskive, der fortil er dækket af Straaler[1]. Paa samme Sted er der truffet andre Sten, der vise Fremstillinger af Solen, tildels som en fritstaaende Skive[2], og dernæst er der i en tilgrænsende Egn ved Adriaterhavet[3] fremdraget en anden Række Sten med umiskjendelige Solbilleder, her ledsagede af ganske den samme baade rene og fyldige Spiralornamentik, der pryder det nordiske Solbillede i Bronze. Vel er en Del af disse Sten betydelig yngre end vort Solbillede; men den hele Gruppe viser tilbage til Tiden om Aar 1000; de store Gravplader, hvorpaa de ere fremdragne, række saa langt tilbage. Der er da sikkert her et Sammenhæng mellem Norden og Syden, der har den største Interesse. Baade ved Adriaterhavet og ved Kattegat findes den samme religiøse Forestilling udtrykt paa samme Maade og den samme eiendommelige Ornamentik med den største Overensstemmelse i Enkelthederne. Her synes at være et nært Forhold, som ikke ganske kan forklares af, at man begge Steder har modtaget Meddelelser baade af Kunst og Religion fra en fælles Kilde i den ældgamle Kultur i Landene østligst om Middelhavet.

Sønderlig Støtte kan der dog ikke findes i Stenene fra Bologna for, at Bronzeskiven fra Trundholm rettelig kan opfattes som en Sol. Det er Billedet selv, med Hesten i dens Forhold til og Forbindelse med Bronzeskiven, der giver egentlig Sikkerhed. Hesten staaer foran Solbilledet, forenet med det ved, at begge Stykker ere fast anbragte paa den fælles Understilling; de maa danne en Helhed. Nu er der under Hestens Hals en lille, spinkel Øsken og i Solskivens fremadvendende Kant en anden ganske tilsvarende Øsken. Det kan ikke være andet end, at der gik et Baand igjennem dem. Men da har man Solen trukken fremad af Hesten, hvad der svarer til den gamle, vidtudbredte Forestilling om Solen, der kjørte over Himlen med et Forspand af Heste.

Men som her findes denne Forestilling rigtignok intetsteds udtrykt, hverken i Ord eller i Billed. Det er altid Solens Vogn, som ellers træffes, forspændt med flere Heste. Her staaer vel det Hele paa Hjul; men en Solvogn er der ikke, og der er kun een Hest. Det skal lades uafgjort, hvilken Betydning det kan tillægges, at det i Rig-Veda et enkelt Sted hedder, at Solen trækkes af en eneste Hest[4], medens der i Indien ellers altid er en Solvogn med flere Heste.

Om Solens Vogn og Hesteforspand maa det nu ogsaa bemærkes, at dette Apparat ikke synes at være af høi Ælde. Det er meget sammensat og forudsætter en Udvikling; ialfald maa Anvendelsen af Vogne ligge forud. Saavidt det har kunnet erfares, haves der hellerikke imellem større og mindre Monumenter, der ere ældre end Aar 1000, nogen sikker Fremstilling af Solvognen, og vel ingen forud for de græske Vaser med sorte Figurer, altsaa forud for d. 6. Aarh. Og at ogsaa Forestillingen om Solvognen i Grækenland er meget sen, tør vistnok antages efter det foreliggende. Endnu hos Homer tales der ikke om Vogn og Heste, skjøndt Solen i dens forskjellige Stillinger paa Himlen spiller en stor Rolle. Først senere kommer Solvognen frem i Literaturen og i Monumenterne og det paa saadan Maade, at det tydelig sees, hvorledes den personlige Solgud med Vognen lidt efter lidt fortrænger Solskiven fra Kunsten, indtil den endelig flyttes ned om Gudens Hoved som en Straalekrands[5].

Det er formentlig først i sidste Halvdel af d. 7. Aarh., at der høres om Solvogne i

[1] Notizie degli scavi di antichità, 1892, S. 178.

[2] Sidst anf. Skr. S. 179—81. Se ogsaa: Oscar Montelius, La civilisation primitive en Italie, 1895, S. 365; Hoernes, Urgeschichte d. bildenden Kunst, 1898, S. 642 og Salomon Reinac, i L'Anthropologie, Paris 1894, V, S. 295.

[3] Monumenti antichi della Accademia dei Lincei, 1895, V, S. 91 flg., 171, 178 flg.

[4] Revue archéol., 1884, IV, 16. A. Kuhn, Die Herabkunft des Feuers, Berlin 1859, S. 55. A. Kuhn, Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, 1861, X, S. 96. Om Enspænder-Vogne i den græske Oldtid, se W. Helbig, Das homerische Epos, 1887, S. 128.

[5] Furtwaengler, Sammlung Sabouroff, 1883—7, Pl. LXIII, Text. Roscher, Lexikon, Helios, S. 1997, 2005, 2008, 2011. A. de la Borde, Vases Grecs de Comte de Lamberg, 1824, Titelblad og S. 13.

Syrien[1]. I Ægypten bevægede Solen sig aldrig tilvogns. Først ved Midten af d. 6. Aarh. tales der i Assyrien om Solens Vogn[2]. Det var efter denne Tid, at den spillede en Rolle i Persernes Gudsdyrkelse[3]. I Rig-Veda læses der stadig om Solens Vogn og Heste; men om dette kan føre Forestillingen sønderlig tilbage over de andre her anførte Tidspunkter, skal lades uafgjort. Dog, hvorledes det hermed forholder sig i Asien, har ikke saameget at sige, naar det kan antages for sikkert, at Forestillingen om den personlige Solgud paa sin Vogn, som dette nys er anført, i Grækenland ikke gaaer tilbage til Homers Tid. I Norden kan den da ikke være ældre; snarere er den langt yngre.

Men forud for den fuldt udviklede Forestilling om Solvognen, der drages over Himlen af Hestepandet, har det vel mindre udformet og uklart været forsøgt at udtrykke og fremstille, hvorledes Solen bevægede sig. Det maatte da ligge nær at lade den blive trukken af Hesten, det ædleste og hurtigste af de Dyr, der af Mennesket benyttedes som Bevægkraft. Hvorledes dette nærmere foregik, kunde man dog ikke sige: man lod simpelthen Hesten trække Solen i et Baand.

Saaledes viser idetmindste vort Bronzebillede det. Fremstillingen er ganske simpel og naiv. Solen er slet intet Hjul; den kan ikke dreie sig og rulle. Ved det Baand, der udgaaer fra dens Rand, bliver den slæbt afsted. Om Hestens Hals og Bringe er der noget Seletøi, et Slags Stavtøi, som vides at være den ældste Form for Kjørehestens Seletøi[4]; saaledes maa vistnok de brede Ornamentbaand opfattes. Men det er ikke lykkedes Forfærdigeren at bringe dette i virkelig Forbindelse med Trækbaandet. Saaledes er det vel ogsaa gaaet med Bidslet; thi at der har været et saadant eller snarere kun et Baand, der tjente som Bidsel[5], sees af det lille Hul, der findes paa begge Sider af Hestens Hoved ganske paa samme Sted, strax bagved Mundvigen; det sees paa Tavlen og i Fig. 3. Hullerne gaa igjennem Bronzen, ind i Lerkjærnen, men synes ikke at staa i Forbindelse med hinanden. Tilvenstre paa Dyret er der ogsaa en, dog noget større Gjennemboring nedenunder Hovedet, strax indenfor dets ydre Kant og omtrent under Bidselhullet ovenfor; disse to Huller staa i Forbindelse med hinanden. Tilhøire findes der ikke nogen saadan Gjennemboring nedenfra, og Bidslet har da ikke været anbragt paa samme Maade til begge Sider.

Solbilledet fra Trundholm skulde da fremstille en tidlig og uklar Tanke om Solens Bevægelse ved Hestens Hjælp. At man andetsteds, i Syden og i Orienten, har forestillet sig Sagen ganske saaledes, skal dog ikke paastaaes; men noget lignende maa det sikkert have været. Om disse tidlige Forestillinger skulde vort Billede være det eneste Minde; i mere udviklet, men ogsaa langt senere Form, den personlige Solgud paa sin Vogn, ere de udtrykte i talrige Skrifter og Monumenter fra de gamle Kulturlande.

Ganske afvises maatte dog, hvad der her er fremsat, om det forholdt sig rigtigt med, hvad der hidtil har været ytret om de Solsymboler, som man allerede i Mængde har ment at kunne paavise i Norden — rigtignok uden at der hidtil kunde føres noget Bevis for denne Bestemmelse. Det er Kredskorset, en Cirkel med et indskrevet Kors, som man antog for Solens Billede, dette Tegn, der baade træffes i Danmark, indhugget dels paa Stenalderens Monumenter, dels paa fritliggende Stene, og som navnlig hyppig findes i de svenske Helleristninger. Det antoges at gaa tilbage til Stenalderen, og det mentes at fremstille Solen i Skikkelse af et Hjul. Forestillingen om Solen som det rullende Hjul og, hvad der hænger sammen hermed, som bevægende sig paa en Vogn skulde altsaa have været ældgammel i Norden, langt ældre end Bronze-

[1] Se 2. Kongernes Bog, 23, 11.
[2] Maspero, anf. Skrift, 1895, 656. C. Jensen, Die Kosmologie der Babylonier, 1890, S. 108.
[3] Zeitschrift d. deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 19, S. 71. Maspero, anf. Skrift, 1899, S. 454.
[4] Aarbøger f. nord. Oldkynd. og Hist. 1900, S. 223.
[5] Sandsynligvis kom et egentligt Bidsel først i Brug i en senere Periode. Se herom Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1900, S. 235.

billedet, og dette kunde da ikke antages at udtrykke Forestillinger, der gik forud for Tanken om en Solvogn med Heste.

Det maa nu først bemærkes, at det ingenlunde er sikkert, at Kredskorset er ældre end vor Solvogn, fordi der foreligger et Par Beretninger, tilmed gamle og noget tvivlsomme[1], om saadanne Figurer i det Indre af to Jættestuer. Disse Kamre kunne have været tilgjængelige for Bronzealderens Folk og være benyttede af dem, som dette beviselig oftere har været Tilfældet; de indhuggede Tegn kunne da hidrøre fra denne senere Tid. Det ene af de to Kamre, om hvilket der dog vides noget, var ved Opdagelsen tomt, saaledes at intet har hindret en Indtrængen i Oldtiden. Afseet fra disse to Monumenter er Kredskorset kun truffet udvendig paa Dyssesten, hvor de have kunnet anbringes senere, men for den langt overveiende Del i Forbindelse med Udhugninger, der hidrøre fra Bronzealderen. Indtil videre foreligger, maa det da idetmindste være fuldt tilladeligt at antage, at Tegnet ikke gaaer tilbage over denne Periode. Men snarere vilde det være ganske utilladeligt at føre det tilbage til Jættestuernes eller Dyssernes Tid Man vilde da mindst naa Tiden om Aar 2000; men i Syden og Orienten træffes, saavidt det sees, intetsteds et Kredskors som Symbol, der kan føres tilbage over det sidste Aartusinde f. Chr.[2]. En mere fremtrædende Rolle, ved Siden af en virkelig Hjulfigur, kom det først til indtage meget sent og med vexlende Betydninger ned gjennem Tiderne[3].

Men hørte Kredskorset ikke hjemme i den nordiske Stenalder, saa var det dog allerede i den ældre Bronzealder et helligt Tegn; det sees af Kivike-Graven. Det var saaledes samtidigt med Solbilledet eller ikke meget yngre, og gjengiver det virkelig Solhjulet, da kan det hermed vanskelig forliges, at Billedet fra Trundholm udtrykker en anden og langt ældre Forestilling om Solens Bevægelse. Men er det da sikkert, at Kredskorset er en Hjulfigur? Vistnok ligner det ganske det firegede Hjul, der sees ved Helleristningernes Vogne. Men ganske vilkaarligt er det at udvælge dette ene Tegn af den hele Række indbyrdes beslægtede Figurer i Helleristningerne og at bestemme det som et Hjul. Alle de andre kunne med samme Ret betegnes som Solbilleder, og de have ikke den mindste Lighed med Hjulet. L. Baltzers »Glyphes des rochers« giver talrige Exempler paa alle disse vexlende Former: Kredsen uden indre Udfyldning, med et Midtpunkt, eller delt paa forskjellig Maade ved Kredse og Radier, et helt fordybet kredsrundt Felt, et korsdelt Felt udfyldt med smaa Fordybninger, Kredsen omgiven af grenede Straaler o. s. v. Nogle af disse Former ere gjengivne i Fig. 5. Kredskorset er kun en af de Figurer, hvorunder Solen fremstilledes;

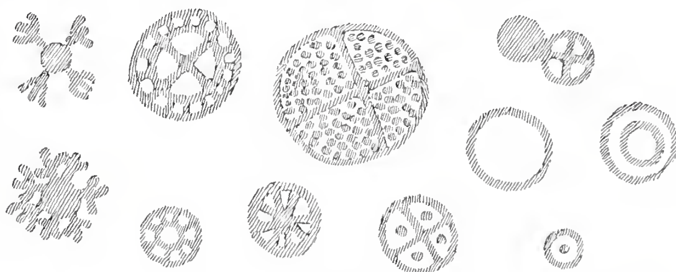
[1] Sidst anf. Skrift, 1875, S. 422. Der er senere i Danmark fremkommet endnu 3 Stene, der bære hver et enkelt Kredskors. Om et saadant Monument fra Holsten, se Verhandl. d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie, 1884, S. 247.

[2] Det kan selvfølgelig ikke gaa an at sammenstille Kredskorset med den ægyptiske Hieroglyph, der vel har ganske samme Form, men en meget afvigende Betydning, idet den betegner: By. — Det siges stadig, at Kredskorset og »Hjulet« forekomme i Chaldæa og Assyrien; men saavidt det skjønnes, er det simpelthen en Solskive, der sees, idetmindste ved de ældre Monumenter, hvorpaa det her alene kommer an. Skiven er delt ved Radier eller Straaler, der ere blevne opfattede som Egerne i et Hjul, medens de rettest maa bestemmes ved Sammenstilling med de flerstraalede Stjernefigurer, der ogsaa betegne Solen (Rawlinson: The five great monarchies, I, S. 161, 163). — I den noget senere Mykenæ-Ornamentik, ved Lerkar af 3. Stil, spiller Rosetten eller Blomsten en stor Rolle, og tillige findes ofte Ornamenter, der minde om Solbilledet; andre ere korsdelte og ligne Hjul. Megen Lighed med et Hjul have ogsaa Ornamentpladerne af Guld fra den 3. Grav paa Mykenæs Akropolis, der hellerikke horer til de ældste (Schliemann, Mykenæ, 1878, S. 234 og Tiryns, 1886, S. 152 og 404; Furtwaengler u. Loeschcke, Mykenische Vasen, 1886, S. 53 og Pl. 28). Disse Ornamenter gjenfindes i Dipylon-Stilen, og de have i det Hele en vid Udbredelse. At de oprindelig ere udgaaede fra Solbilledet, er sandsynligt, og at der for en Del ogsaa kan være tænkt paa Hjulet, skal ikke benægtes. Men Hjulet kan betyde meget andet end Solen. De hjullignende Bronzestykker fra Mykenæ (Schliemann anf. St. S. 83) kunne ikke nærmere dateres.

[3] Den oprindelige Betydning gik senere mere eller mindre tabt; Kredskors og Hjul bleve efterhaanden Udtryk for mange forskjellige Forestillinger. Se herom: L. Müller, Religiøse Symboler af Stjerne-, Kors- og Cirkelform, Danske Vidensk. Selsk. Skrifter, 5. Række, hist. og philos. Afd. III, S. 59; I. de Witte, Collection d'Antiquités de M. Beugnot, 1840, S. 24; Chr. Blinkenberg, Epidaurische Weihgeschencke, i Mittheil. d. Deutschen archæol. Instituts, 1897, XXII, S. 391; M. Hoernes, Urgeschichte d. bildenden Kunst, 1898, S. 460; Gaidoz, Le dieu Gaulois du soleil, i Revue archéol., Paris, 1884—85, IV—VI; dette sidste Skrift kan kun benyttes med megen Kritik.

ligesom alle de andre viser det selve Solskiven, og der er intet, som kan anbefale at betegne det som et Solhjul. Ligesaa forskjellig fremstilledes Solskiven i Grækenland[1], og navnlig i Chaldæa dannedes der mangfoldig vexlende Soltegn[2]. At Kredskorset og ikke noget af de andre Tegn blev det hyppigst anvendte i Skandinavien, er sikkert kun et af disse geographiske eller ethnographiske Forhold, der saa ofte træffes. Paa de britiske Øer træde andre Solbilleder i Forgrunden, medens Kredskorset er meget sjældent[3].

Der er her gaaet ud fra, at alle disse udhuggede Tegn forestille Solen. Men i Virkeligheden er det først Solbilledet fra Trundholm, der bringer Sikkerhed for en tidligere ret løs Formodning. Var der imidlertid, som det nu erfares, en Soldyrkelse i Norden under Bronzealderen, og var Solskiven Kultusbillede, da er det utvivlsomt denne, som er fremstillet i alle disse Figurer.

Fig. 5. Soltegn i svenske Helleristninger, efter L. Baltzer.

Hvor de sees, var der hellige Steder, og Soldyrkelsen var da ganske almindelig. Mulig kan nu ogsaa et og andet Stykke bestemmes, der tidligere maatte henstaa uforklaret. Ofte omtalt og afbildet[4] er et stort, i Skaane fundet Bronzestykke, der bestaaer af en bred, cylindrisk Ring, ved hvis ene Rand der er fast anbragt en Række Hjulfigurer, og en i Forbindelse hermed fremdragen, kredsrund Bronzeskive, prydet med Linier og Straaler. Disse Stykker have hidtil været opfattede som Side og Bund til en Træspand, idet man lod Hjulene vende opad som en Prydelse. Imidlertid hidrører Fundet fra den ældre Bronzealder, og om lignende Spande fra denne Tid vides intet. Det ligger derimod efter Fremdragelsen af Trundholm-Fundet meget nær at antage, at Stykket skal vendes om, saaledes at det kommer til at staa paa Hjulene, og at den runde Skive har hvilet øverst paa Ringen. Det hele kunde da være et Solbillede anbragt paa en Fod, et Slags Solalter. Der er i en sjællandsk Grav fremdraget — og alt afbildet[5] — en stor, kredsrund Guldbelægning, ornamenteret paa det smukkeste i den ældre Bronzealders Smag; i Midten sees en 8-oddet Stjerne. Nogen Forklaring af dette enestaaende Stykke har hidtil ikke kunnet gives. At det er Belægningen til et Solbillede, stiller sig nu som ret sandsynligt.

Der har hidtil ved Tolkningen af Solbilledet fra Trundholm været seet bort fra selve Vognen; men ogsaa denne maa inddrages i Undersøgelsen. Først maa det da fremhæves, at det er en virkelig lille Vogn, der er indrettet til at kjøre. Et af Hjulene gaaer endnu rundt; de øvrige ere rustede fast. Der er 4 Eger i Hjulet, som dette findes ved de ældste Vogne, hvor man saa vender sig hen, fra Norden indtil Ægypten. Saaledes sees det ved alle Vognbillederne i de svenske Helleristninger og i Kivike-Graven, ved de ældste af de smaa Bronzevogne fra Norden og

[1] Se de S. 310 Anm. 5 nævnte Skrifter.

[2] Rawlinson, The five great monarchies, I, S. 161, 163.

[3] J. Y. Simpson, Archaic sculpturings of cups, circles etc., 1867. Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland, 1889, XXIII, S. 128. Charles Rau, Cupshaped a. other lapidarian sculptures, 1881, i Contributions to North American Ethnology, V. George Coffey, The origines of prehistoric ornament, 1897, S. 86 flg., i Journal of the Society of Antiquaries of Ireland. I. H. Rivett-Carnac, Ancient sculpturings on rocks, 1879, i Journal of the Asiatic Society of Bengal, 1877.

[4] Oscar Montelius, Sveriges Forntid, Atlas, Fig. 254, Sven Nilsson, Nordens Urinvånare, II, S. 99, og bedst i Archiv für Anthropologie, XXVI, S. 34, Fig. 199. Prof. Montelius har iovrigt allerede paa sidstnævnte Sted S. 55 sat dette Stykke i Forbindelse med en Solkultus. Ifølge godhedsfuld Meddelelse fra Samme rage Naglerne ikke frem paa Indersiden af Bronzeringen, saaledes som dette er vist i Afbildningerne; Ringen kan da ialfald ikke have været Beslag paa en Træspand. Heller ikke er der Spor af en oprindelig Forbindelse mellem Ringen og Skiven; denne sidste er just saameget storre, at den kan hvile paa Ringens Kant.

[5] Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1868, S. 110.

Landene sydpaa, som strax nedenfor skulle omtales, ved talrige Fremstillinger fra det græske Kultur-Omraade forud for Aar 1000[1] og endelig ved den ældste Vogn, som kjendes, den lille Understilling af Bronze til en Votivbaad af Guld fra d. 17. Aarh. optagen i den ægyptiske Dronning Ahhotpus Grav[2]. Med dette Stykke har i det Hele Understillingen til Solbilledet den største Lighed. Begge vise den samme yderlige Simpelhed i Konstruktion; Axerne, som bære Hjulene, ere paa Midten forbundne ved et Baand; dette er Alt — vel den første og simplest mulige Form. Men det er dog en rigtig Vogn, hvorpaa Solbilledet staaer, formet i Hjul og Stænger, som det gjordes indenfor den gamle Kultur, hvis Elementer kunne spores fra Ægypten indtil Norden, dog bestandig til senere Tider, jo længere man kommer mod Nord. I Orienten var det fleregede Hjul i almindelig Brug allerede i sidste Halvdel af d. 2. Aartusinde f. Chr., i Grækenland brugtes det firegede endnu i Dipylon-Tiden[3], og i Norden saalænge Bronzealderen varede, langt ned i d. 1. Aartusinde f. Chr.[4].

Men fra alle de ældste Vogne, som kjendes i de forskjellige Lande, skiller Solbilledets Understilling sig ved, at den har 6 Hjul. Det er imidlertid let at se, hvorledes dette er fremkommet. Under Hesten staaer en sædvanlig firhjulet Vogn. Til denne har man ved at forlænge Midtstangen knyttet den Hjulstilling, der bærer Solskiven. Dette er et Parti, der er føiet til en Vogn af sædvanlig Konstruktion.

Det kunde nu synes, at Vognen bringer Billedet ret nær ved den senere, almindelig udbredte Forestilling om den personlige Solgud paa sin Vogn. Men for det første mangler Gudebilledet, hvad der dog er væsentligt, og dernæst er der jo ikke her en Vogn, hvorpaa Solbilledet staaer, trukken af Hesten. Det Hele staaer derimod paa Hjul, baade Hesten og Solskiven. Dette er noget ganske andet end Solvognen fra de senere Tider.

Hvad denne Opstilling har at sige, skulde nu gjærne afgjøres. Det kunde da tænkes, at dette meget primitive Billede, der er sammensat saa barnlig og naivt, er blevet sat paa Hjul for saaledes at udtrykke Solens Bevægelse. Dette kunde ligge nær. Naar man dannede Solens Billede, skulde det kunne bevæge sig, og hvorledes skulde dette kunne opnaaes uden ved at sætte det Hele paa Hjul? Der kunde til Støtte for denne Opfattelse henvises til en Del meget gamle Miniatur-Fremstillinger fra det klassiske Syden af Vogne med Forspand, der staa paa en Plade med Hjul[5]. Man vilde, at Vognen skulde kunne bevæges, og Hjulstillingen blev da ført hen ogsaa under Hesten. Dette er ganske den samme Tanke, der skulde have været ledende ved Dannelsen af Solbilledet, og tillige udtrykt paa ganske samme Maade og ved ialfald i det Ydre beslægtede Sager. Og dog kunde man ikke tillægge denne Sammenstilling nogen egentlig Betydning, fordi der, bortseet ogsaa fra Forskjellen i Tid og Sted, er en Væsensforskjel mellem de sammenlignede Gjenstande.

Solbilledet fra Trundholm er imidlertid ikke det eneste gamle Metalarbeide, ved hvilket der findes en Opstilling paa Hjul. Der foreligger en Del Kar baade fra det oldklassiske Omraade i Syden og fra barbarisk Grund indtil det sydlige Skandinavien, der have en lignende Hjulstilling[6]. Ved disse kan der ikke tænkes paa, at Hjulene skulde, som antydet for Solbilledets Vedkommende, være tilføiede for at udtrykke Bevægelighed; thi ved Bronzekar er der intet, der kræver en Be-

[1] F. Ex. Schliemann, Ilios, 1880, S. 565; Furtwaengler u. Loeschcke, Mykenische Vasen, 1886, S. 27; W. Helbig, Das homerische Epos, 1887, S. 125 flg.

[2] Maspero anf. Skr. 1897, S. 81.

[3] F. Ex. Perrot et Chipiez anf. St. VII, S. 59, 61, 159, 226. Men i Iliaden V, 722 omtales Hjul med 8 Eger.

[4] Firegede Hjul vare iovrigt endnu langt senere idetmindste meget almindelige i Grækenland, og hele den klassiske Oldtid igjennem indtil den romerske Keisertid sees de ofte.

[5] Ingvald Undset, i Zeitschrift f. Ethnologie, Berlin 1890, S. 67.

[6] A. Furtwaengler har senest drøftet de herhen horende Spørgsmaal og anfort den ældre Literatur, i Sitzungsber. d. Königl. Bayer. Gesellsch. d. Wissensch., philos.-philol. Classe 1899, B. II, S. 411.

vægelse udtrykt. Men at betragte Bronzekarrene og Solbilledet under Et og at søge en fælles Forklaring for de Hjulsæt, hvorpaa de hvile, vil ikke findes uberettiget efter alle disse Arbeiders Hjemsted og efter den Tid, de tilhøre. Omend for største Delen noget yngre end Solbilledet hidrøre de alle fra de Tider, der i Norden betegnes som Bronzealderen.

Det kunde nu være, at Hjulene under Bronzekarrene ikke have havt sønderligt at sige; de bleve kun tilføiede af praktiske Hensyn, og fordi man til en vis Tid fandt denne Opstilling tiltalende og fornøielig. Med Rette er der til Støtte herfor henvist til, at der ved ret mange mindre Brugsgjenstande fra den klassiske Oldtid er anbragt Hjul, som ikke kunne have nogen anden Bestemmelse[1].

Men der kjendes ogsaa en Del Smaavogne af Bronze med figurlige Fremstillinger af forskjellig Art, dels fra Nordtydskland[2], dels fra Mellemeuropa[3], der ikke kunne opfattes som Brugsgjenstande, men tydelig give sig tilkjende som henhørende til det Religiøses Omraade. Fra Syden foreligge lignende Sager, og en paalidelig, men rigtignok ikke ret gammel Beretning lyder paa, at der i Thessalien ved visse religiøse Handlinger anvendtes en lille Bronzevogn, paa hvilken der var anbragt et Kar[4]. Naar den anvendtes, ved Besværgelser for at hidkalde Regn, blev der kjørt med den.

Der er herefter blevet fremsat den Formodning, at samtlige her omhandlede Smaaarbeider af Bronze, der stode paa Hjul, have været bestemte til hellig Brug, og at Hjulstillingen har havt Betydning for Gjenstandenes Anvendelse ved Religionsudøvelsen. Dette har virkelig noget for sig, og saaledes kunde ogsaa Hjulstillingen under Solbilledet, der ikke kan udskilles fra den hele Række, have havt en egen Betydning. Naar Billedet anvendtes ved de hellige Ceremonier, blev det sat i Bevægelse; kun saaledes øvede det sin Virkning, tildelte Lykke eller afvendte Fare.

Det var dog muligt, at der laa noget andet under denne Opstilling paa Hjul end det, at Bevægelse var en nødvendig Betingelse for, at Gjenstanden skulde virke. Man kan ikke undlade at fæste Opmærksomheden ved Solbilledets Lidenhed; det er som en Gjengivelse i det smaa af noget større. Saaledes stiller det sig ogsaa ved Vognen fra Judenburg i Steiermark[5], der bærer en Række Billeder af Dyr og Mennesker omkring et stort Gudebillede. Mulig fremstille begge disse Bronzearbeider hellige Optog. Solbilledet kunde være en Miniatur-Gjengivelse af et stort Kultusbillede, som det førtes omkring paa Hjul, og det samme kunde gjælde de andre foran omhandlede Bronzearbeider; det vides jo, at det Bronzekar i Krannon i Thessalien, der brugtes ved Regnbesværgelser, blev kjørt omkring paa Hjul.

Dette synes virkelig at være meget tiltalende og at forklare vort Bronzebillede fyldestgjørende. Ogsaa haves der jo en Del Beretninger om, at noget saadant er foregaaet baade i Norden og i Syden[6]: Nerthus' Vogn hos Tacitus, Guden Freirs Vognkjørsel i Sverige, Optogene med Magna maters Billede hos Romerne, Solvognen hos Perserne, der kjørte foran Kongens Vogn o. s. fremd. Ja! paa Sidons Mønter seer man egentlig ganske det samme, som vort Solbillede viser, kun med de Forandringer i det ydre Apparat, som de langt skilte Tider medførte: paa

[1] Chr. Blinkenberg, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1895, S. 360.

[2] De fire velbevarede, saakaldte Deichselwagen ere senest omtalte af M. Hoernes i hans Urgeschichte d. bildenden Kunst, 1898, S. 450. Afbildninger findes i Meklenburgische Jahrbücher, 1850, XV, S. 262; Congrès internat. d'Anthropologie et d'Archéol. préhist., Paris 1868, S. 254; Ingv. Undset, Jernalderens Begyndelse, 1881, Pl. XX; Zeitschrift f. Ethnologie, Berlin 1873, Pl. 18.

[3] Vognen fra Judenburg i Steiermark; Undset, i Zeitschrift f. Ethnologie, Berlin 1890, S. 58, anfører Literaturen.

[4] Furtwaengler, anf. St. og i Meisterwerke d. Griechischen Plastik, 1893, S. 259.

[5] Se Anm. 3.

[6] Se Furtwaengler, sidst anf. St. S. 257, 260.

Vognen, der vistes ved de religiøse Fester, findes selve Solskiven dækket af en Tempel-formet Overbygning[1].

Men ved at slutte fra disse hellige Vognoptog til vort Solbillede vil man dog være meget betænkelig. Alle de anførte Exempler, og hvad der ellers kjendes af lignende Art, henhøre til forholdsvis sene Tider. Men fra Forholdene paa klassisk Grund i sidste Halvdel af Aartusindet f. Chr., fra Skik og Brug i den romerske Tid eller mod Slutningen af den nordiske Oldtid kan man ikke med Sikkerhed slutte tilbage til Forholdene omkring Aar 1000, særlig da naar Talen er om Norden. Man var her tilbage i Udvikling. Hvad der fandtes her ved Aar 1000, maa i Syden have ligget langt tilbage. Men fra d. 2. Aartusinde kjendes der i Syden og i Orienten intet om Gudeoptog tilvogns. Hvor der paa Monumenterne i Ægypten og Assyrien sees Optog med Gudebilleder, blive disse baarne, men ikke kjørte.

Dog hvad enten der har været store Billeder af samme Art som Bronzearbeidet fra Trundholm eller ikke, saa er det klart, at dette selv er et Kultusbillede bestemt til Dyrkelse. Dets hele Fremstilling og Arbeidets Art, den fuldstændige Udformning i alle Enkeltheder, den gjennemførte baade solide og kunstnerisk fortrinlige Behandling maa vise, at dette ikke er en ringe Efterligning, men et Stykke af den anseligste og vigtigste Art. Skjøndt der, som alt omtalt, næsten intet findes fra Europa, hvormed dette Billede kan sammenstilles, vil man ikke være i Tvivl om, at det er et virkeligt, helligt Solbillede, som dette sees i Ægypten hvilende paa Baaden og i Mesopotamien anbragt paa et Bord eller en Søile[2]. Men hvorledes dette Billede var opstillet, og hvorledes det blev anvendt ved Gudedyrkelsen, derom vil man lige forgjæves adspørge dette og de andre foran omtalte smaa Bronzearbeider, der vare bestemte til hellig Brug. Den skrøbelige, lille Gjenstand skulde synes mere egnet til at staa under Glas paa en Piedestal i et lukket Rum, som det nu er opstillet, end til at spille en Rolle ved Gudedyrkelsen i Tider, der ikke kjendte Templer, og hvor de religiøse Ceremonier foregik under aaben Himmel.

Derimod vidner Billedet tydelig om en Soldyrkelse, og det sees nu klart, som det foran er omtalt S. 313, at idetmindste dette Element i de ældste Kulturlandes Religion var fuldt indført i den tidlige nordiske Bronzealder. Der var, som det fremgaaer baade af Bronzebilledet og af de talrige Udhugninger i Stene, en Dyrkelse af selve Himmellegemet eller af den Solen iboende Magt; men denne Guddom var endnu ikke udformet og fremstillet i personlig Skikkelse. I Modsætning hertil findes der i Chaldæa og Ægypten en personlig formet Solgud, saa langt man kan trænge tilbage. Denne Forskjel stemmer vel med det hele Forhold i Oldtiden mellem de gamle Kulturlande og Norden. Med den langsomme og sene Udvikling fulgte det, at Gudeskikkelserne først sildig traadte frem.

Fordi dog Soldyrkelsen, som det nu sees, i Nordens Bronzealder ikke var knyttet til en personlig Gud, er det dermed ingenlunde givet, at der ikke samtidig havdes Forestillinger om andre Guder i personlig Skikkelse, og hellerikke, at disse aldrig bleve saaledes fremstillede. I Grækenland traadte, som foran bemærket, Solens Gud først sent frem ved Siden af de fuldt udformede Gudeskikkelser, og dette navnlig paa Kunstens Omraade. Det at der alt i Solskiven havdes et fast og forstaaeligt Kultusbillede, kan vel have bidraget til paa dette Punkt at hæmme Udformningen af den personlige Gudeskikkelse. Om der nu i Norden har været et lignende Forhold, maa afhænge af Dommen over Billederne i de svenske Helleristninger, paa nogle faa danske Stene og paa forskjellige Metalarbeider. Snarest skulde det antages, at der forekommer Gudebilleder. De iøvrigt saa betydningsfulde Udtalelser hos Cæsar og Tacitus om Manglen af

[1] Ernest Babelon, Les Perses Achéménides, Paris 1893, Pl. XXXII, 15.
[2] Se de foran S. 309 Anm. 1 anf. Steder.

Gudebilleder hos Germanerne kan vel forliges hermed, idet de ikke behøve at sige andet end, at der ikke havdes egentlige, kunstnerisk formede Billedstøtter[1].

Den Stilling, som Dyrkelsen af Solen indtager indenfor den ældste Religionsudvikling i Norden, kan, at dømme efter det ringe endnu foreliggende Stof, have været omtrent følgende. I Nordens yngre Stenalder og endnu i Bronzealderen synes der at have været en Aande- og Naturdyrkelse, som dette almindelig antages for de primitive Folk[2]; om de religiøse Forestillinger i den ældre Stenalder vides intet. Sten- og Bronzeøxer ligesom allehaande andre Gjenstande skulde i Norden have været Kultusobjekter[3], ligesom Køllen, Øxen og Spydet eller Pidsken i Chaldæa, hvor de sees anbragte paa Altrene som Gjenstand for Tilbedelse. De eiendommelig sammensatte nordiske Offerfund, hvis Antal er blevet betydelig forøget, siden de for en Snes Aar siden først bleve omtalte[4], kunde tyde paa en Dyrkelse af Træer, Stene, Jord og Vande, som denne er fremstillet paa Monumenter i Orienten. Hertil skulde da Soldyrkelsen være føiet i den ældre Bronzealder, idet den var et vigtigt, aandeligt Element i den store Kulturmasse, der dengang tilførtes fra Syden.

Meget bevaredes vel som Overlevering fra den ældre Tid gjennem hele Oldtiden. De eiendommelige Offer-Nedlægninger i Jord og ved Stene forekomme af og til indtil de sidste hedenske Tider. Endnu paa Island blev der ofret til Fjeld og Stene[5]. Men de personlige Guder traadte utvivlsomt i Forgrunden fra den romerske Tid. Med denne anden store Kulturmodtagelse indtraadte der en fuldstændig Forandring i Gudeforestillingerne; derom afgiver Sølvkjedlen fra Gundestrup et sikkert Vidnesbyrd. For de nye personlige Guder traadte den gamle Soldyrkelse tilbage eller antog dog saadanne nye Former, at den ikke kan eftervises. Den yngste Fremstilling, der med nogen Sandsynlighed kan bestemmes som et Solbillede af den ældre Art, er fra d. 1. Aarh. efter Chr.[6]. Derefter sees kun personlige Guder, fremmede som paa Sølvkjedlen og ukjendte som paa Guldhornene; først ned imod Oldtidens Slutning træffes de Guder, der omtales i de skriftlige Kilder[7]. Men der høres ikke om en Tilbedelse af Solen; Bronzealderens mægtige Solguddom fandtes ikke længere. Den Gud, der i Eddaerne kjører Solvognen over Himlen, er af underordnet Rang og væsentlig udstyret som den tilsvarende græsk-romerske Gud.

FINDESTED OG FUNDFORHOLD; FUNDETS HELE CHARAKTER.

Solbilledet blev fremdraget i September Maaned 1902 ved Pløining paa Trundholm Mose i Høiby Sogn, Ods Herred, en Mils Vei fra Nykjøbing. Mosen er Domainejord, bestyret under Skovkassen i Nykjøbing. Der vides ikke tidligere at være pløiet paa dette Sted, og af Administrations-Regnskaberne fremgaaer det, at dette iælfald ikke er gjort i de sidste hundrede Aar. Ligeledes forsikre stedkjendte Folk, at det kan sees paa Mosefladen, at den aldrig har været dyrket. Det skulde saaledes antages, at Stedet var omtrent uforstyrret, som det efterlodes i Oldtiden, kun senere forandret af Naturen.

Ploven trak først Bronzehesten op; den kom frem med Hovedet forrest. Nogle friske

[1] J. Grimm: Deutsche Mythologie, 4. Ausgabe, S. 57, 85, 587 o. fl. St.
[2] E. B. Tylor, Primitive Culture, 1891, II.
[3] Sophus Müller, Vor Oldtid, 1897, S. 154, 422 og Register: Ofre.
[4] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1886; se fremd. sidst anf. St.
[5] H. Paul, Grundriss d. germ. Philologie, I, S. 1122; jvfr. Henry Petersen, Nordboernes Gudedyrkelse, 1876, S. 96.
[6] Ingv. Undset, Jernalderens Begyndelse, 1881, S. 375, Fig. 133.
[7] Henry Petersen, anf. St. S. 52, 74; Vor Oldtid, S. 606; Aarb. f. nord. Oldkynd. 1900, S. 189.

Skrab paa Hestens ene Side ved Bringen og Forbenet maa hidrøre fra Plovjernet. Det fremdragne Stykke blev taget op; men derefter pløiedes der videre. Der blev vendt og pløiet tilbage. Nu blev Solskiven pløiet frem just ved Siden af det Sted, hvor Hesten havde ligget, og i nærmeste Fure. Et større Stykke af Guldbelægningen sad fast paa Skiven, og denne laa paa Fladen; men hvilken Side der vendte op, erindres ikke. Det maa dog have været den guldbelagte Side, idet den er noget mere medtagen af Fugtighed. Nu saa Manden sig for og opsamlede mange Stykker af Vognstillingen; de laa spredte i Plovfurerne, hvor de to store Stykker vare fundne. Nøiere blev der ikke søgt, og der gravedes ikke efter. Dog maa Fundet have vakt Mandens Opmærksomhed, idet han lod sin Dreng, der var tilstede, springe efter et Par Kviste, der sattes som Mærke for Stedet. Det var gammelt Legetøi, mente Finderen. Op i Vognen kom det og med hjem; der blev det lagt paa Loftet, og den lille Pige legede med det. Dog kom der ogsaa mange for at se det fundne; men der forsikres, at der intet kom bort. Tapstykket paa Solskiven med det derom fastsiddende, svære Bronzeled var derimod blevet afbrudt, strax da Skiven var funden; det tabtes i Gaarden, da Sagerne toges af Vognen, og fandtes først efter megen Søgen. Bruddet sees at være frisk; dog maa der vel have været en Revne, da det svære Metal næppe ellers havde kunnet sønderbrydes.

Først en Uges Tid senere erfarede Skovkasserer P. West gjennem andre om Fundet. Han tog strax ud til Stedet, fik de fremdragne Sager i Forvaring, sørgede for, at Pladsen, hvor siden ingen havde været, fremdeles forblev urørt, og underrettede tillige Nationalmuseet. Dette lod uopholdelig Pladsen undersøge.

Der blev først opgravet en 4 □ M. stor Firkant med de nedstukne Kviste som Midtpunkt. Herved fandtes 11 Brudstykker af Vognhjulene og nogle smaa Dele af Guldbelægningen til Solskiven. Det laa Alt enkeltvis og ganske spredt, noget henved 1 M. fra Midten, hvor Hesten og Skiven vare optagne. Den græsklædte Muldflade henlaa furet og vendt af Ploven; øverst i den tøre, løse og smuldrende Jord derunder optoges alle de nævnte Stykker omtrent 1/2 Fod under den oprindelige Overflade. Ubetydelig dybere fandtes derefter nogle flere Guldfragmenter, og atter flere et Par Tommer dybere, i fast og fugtig Tørvemasse. Ialt samledes 19 Stykker af Guldbelægningen.

Undersøgelsen straktes derpaa videre, saaledes at der ialt opgravedes 4 M. paa den ene Led og 5 M. paa den anden, men uden at noget fandtes. Pletvis blev der ogsaa gravet i Dybden, hvor Tørvemassen blev mere blød og vaad. 50—60 Cm. under Overfladen viste sig gammel Strandbund.

Solbilledet optoges altsaa i mange Stykker. Det har dog været meget let at passe disse sammen, og nogen Tvivl kunde ikke fremkomme. Guldbladene lode sig uden Vanskelighed udrette og bringe paa Plads, med Undtagelse af et lille Stykke, der var for stærkt sammentrykket. Planchen viser Billedet med samtlige Stykker anbragte paa rette Sted, og i Fig. 1 sees det fra modsat Side, som det nu er opstillet, paa et spinkelt Stativ. Det er umuligt at forandre noget væsentligt i denne Sammenstilling af Stykkerne. Dog er der den Feil, at Solskiven hælder lidt skraat fremover, hvad der kommer af, at Tappen har skudt sig noget skjævt i den Skede, hvori den slutter; den er rustet fast, og det har ikke været anseet for rigtigt at forsøge paa at skille Stykkerne, skjøndt Skjævheden unægtelig misklæder Billedet. Forskydningen iagttages tydelig gjennem det lille, nu tomme Tværhul, der har været bestemt til en Stift, som just skulde holde Skiven nøiagtig i Stilling. Fremdeles er der mulig fremkommet nogle Smaafeil ved, at Midtpartiet af den forreste Axe mangler, og derhos Enden af Vognens Midtstang. Saaledes kunne de forreste Hjul rykkes noget frem; de synes at være lidt for nær paa det mellemste Hjulpar. Ogsaa kunde Hestens Forkrop hæves eller sænkes ubetydelig; en Afgjørelse er i dette Punkt vanskelig, idet det vel maa antages,

at Dyrets Ryglinie har været i vandret Stilling, medens dog Forbenene ere noget kortere end Bagbenene. De to forreste Hjul kunne endelig ombyttes, hvad der dog er ligegyldigt, idet de ere ganske ens, og 7 Brudstykker af Hjulringe, der ere uden Forbindelse med det øvrige, ere ved den i Afbildningerne gjengive Opstilling vilkaarlig anbragte, men med Mellemrum, der skulle minde om Usikkerheden. Alle de øvrige Dele ere paa rette Plads, saaledes at ingen Enkelthed kan flyttes, vendes eller ombyttes.

Men den hele saaledes sammenstillede Gjenstand er ikke fuldstændig. Kun eet Hjul er helt, eet mangler ganske, de øvrige ere fragmenterede. En Del af Vognens Midtstang og en af Axerne mangle, fremdeles lidt af Hestens ene Øre og Halvdelen af det andet, en Del af Halen og de af Ryggen udbrudte Stykker. Endelig er kun en af Stifterne under Hestens Hove fuld-

Fig. 6. Stykker af Guldbelægningen til Solskiven i den Stand, hvori de fandtes. 1/1.

stændig, Enden af den fra Solskiven udgaaende Tap er afbrudt, og de fundne Guldblade dække ikke hele Solskiven. At nu en Del af de manglende Smaadele, navnlig Stumper af Eger og Hjulringe, have kunnet undgaa Opmærksomheden ved Undersøgelsen, skal ikke benægtes, skjøndt der blev anvendt megen Omhu og al den optagne Tørvemasse blev harpet. Men at saa meget skulde være overseet, og deriblandt ret store og svære Stykker, kan paa ingen Maade antages. Det meste af det manglende kan ikke have været tilstede paa den undersøgte Plads. Det maa være spredt videre omkring, eller det er tidligere eller senere blevet fjærnet[1].

Og Solbilledet er ikke blot ufuldstændigt, men ogsaa stærkt beskadiget. Den lange Henliggen i fugtig Grund kan vel have bidraget noget hertil og har paaviselig ogsaa gjort det. Nogle af de spinkle og tynde Hjuleger og Fælger ere ret stærkt angrebne; andre derimod ikke. De smaa Øskener ved Solskivens Rand og under Hestens Hals ere paa samme Maade medtagne og afrundede ved Metallets Opløsning; saaledes ogsaa Resten af Tappene under Hestens Hove. Men selv for disse Partier maa det dog vistnok antages, at der er gaaet en Beskadigelse forud; Øskenerne have sikkert været udrevne og Tappene overbrudte. Og for alle de øvrige, sværere Dele er det en Itubrydning og ikke en Opløsning, der har foraarsaget Søndringen. De ere endog kun særdeles lidt medtagne af Fugtighed, som dette kan sees af Tavlen. Mest er Overfladen glat og fast, med den tynde, snart graalig brune, snart graagrønne Patina, som fremkommer ved Bronzens Henliggen i et fugtigt — hverken vandrigt eller tørt — Lag; kun i nogle Partier er Overfladen let forvitret eller stærkere angreben og da tyndt afskallende. Det har ikke været nødvendigt at undergive Overfladen nogen sønderlig Rensning eller Behandling. Naar Bronzen er i denne Tilstand, har den bevaret sin Styrke og Fasthed: Bruddene kunne ikke være fremkomne ved Metallets Oplosning og sikkert hellerikke, under dets Leie i blød Grund, ved Tryk af gaaende Mennesker og Dyr eller

[1] Se ndfr. S. 321 Anm.

ved Kjørsel over Pladsen. Der er saamange Beskadigelser. Midtstangen og alle Axerne ere hver for sig brudte i tre Stykker, Hesten er skilt fra Vognen, hvorpaa den dog vel var fast anbragt, den har det store Hul i Ryggen, som maa være fremkommet ved et stærkt Slag. Solskivens Tapstykke er afbrudt indeni det svære Parti, hvoraf det omsluttes. Og alle disse Brud sees af Patinaen at være gamle. Det kan da ikke være andet end, at Solbilledet maa være blevet forsætlig sønderbrudt eller ødelagt.

Skulde Bronzedelene imidlertid efterlade Tvivl herom, saa fjærnes denne ved en Betragtning af Guldfragmenterne. Den Del af Belægningen, der ved Fundets Optagelse var fast-

Fig. 7. Udsigt over Trundholm, da Undersøgelsen af Findestedet foretoges.

siddende paa Skiven, omtrent $^1/_4$ af det Hele, viste en afreven Kant indadtil, hvor tillige Guldet var løsnet fra Bronzen og bøiet tilbage; udadtil, langs Omkredsen, var Belægningen derimod i oprindelig Stilling og sluttede nøie til Underlaget. Hvad der fandtes særskilt, havde ligeledes afrevne Kanter; det var ganske smaa og større Stykker, de sidste sammenbøiede og et enkelt af dem sammenrullet, men intet fast og skarpt foldet. Størrelsen af disse Stykker var omtrent følgende: 2 vare 8 Cm. store, 5: 6 Cm., 2: 4 Cm., 6: 3 Cm., 3: 2 Cm., 1: 1 Cm. Fig. 6 viser nogle af dem i samme Skikkelse, hvori de optoges. Belægningen maa være reven af og er derefter bleven videre sønderdelt for sluttelig at krølles mellem Fingrene og i den hule Haand. Det er ganske umuligt at antage, at Sønderrivningen og Sammenbøiningen kan hidrøre enten fra Dyr eller fra Markarbeide, der i gammel Tid kunde være foretaget her, uden at man ved noget om det, og ligesaalidt fra den nu foretagne Pløining. Stykkerne synes at være afrevne paa Stedet, hvorefter de ere løst henkastede, samlet eller enkeltvis. De laa ikke tæt sammen, men hvert Stykke for sig omgivet af Tørvemasse, de fleste over en c. 1 Fod stor Plet, i en Afstand af c. $1^1/_2$ Fod fra Solskivens Plads, men enkelte noget nærmere. At de fleste havde et noget dybere Leie end de øvrige Dele, kan være fremkommet ved, at Guldet er blevet traadt ned i den bløde Grund.

Hertil maa endnu føies en Betragtning af selve Findestedet og dets Natur.

Trundholm er Navnet paa et noget høiere Parti af et langt Mosedrag, der i den smalleste Del af Ods Herred, mellem Nykjøbing- og Seierø-Bugterne, strækker sig fra Midten af Landet ud til Havet mod Vest. Der gaaer et Vandløb gjennem Mosen, »Fuglebækken«, ud til Stranden. Paa Trundholm ligger Mosefladen ifølge Generalstabens Kort 3 M. over Havet; men baade mod Øst og Vest kun 2 M. Der er sikkert ingen Grund til at antage, at der nogensinde paa Trundholm kan have staaet Vand høiere end den nuværende Moseflade. Vel har der engang været Vand

paa Holmen; Tørvemassen, der velvillig er bleven undersøgt af Magister Hartz, viser dette. Men efterat Tilgroningen havde naaet en Høide af 3 M. over den nære Strand, hvortil der var Afløb gjennem Bækken, kan der ikke til Stadighed have staaet Vand paa dette Sted. Der kan derimod have været meget blød Grund, og paa Fladen kan der om Vinteren og i vaade Perioder have samlet sig noget Vand. Nu er Trundholm afgrøftet, og Bækken er reguleret; der er en fast og græsklædt Flade, hvor man færdes tilfods og tilvogns; Fig. 7 viser en Udsigt over Mosen, medens Gravningen paa Findestedet foretoges. Men hvornaar man først har kunnet færdes paa Mosen, hvornaar den var fuldstændig tilgroet og fast, derom kunne de stedlige Forhold intet oplyse. Selve Solbilledet giver dog tilstrækkelig Besked.

Meget blød kan Mosen ikke have været, dengang da Solbilledet fik sin Plads langt ude paa den; dette fremgaaer af Bronzestykkernes Tyngde. Hesten veier 2,640 Gr. (5 Pd. 28 Kv.), Skiven 1,550 Gr. (3 Pd. 10 Kv.). Da de fandtes i Pløiedybde, maa den underliggende Tørvemasse have været ret fast; de tunge Stykker vilde ellers være sunkne dybere ned. Alle de spinkle og lette Bronzedele fandtes i samme Dybde som de tunge; ogsaa dette viser, at der dengang var en sammenhængende Flade. Mosen var altsaa tilgroet, da Solbilledet kom paa sin Plads, og havde allerede en vis Fasthed.

At den fremdeles var saa fast, at den kunde bære ikke blot Bronzestykkerne, men ogsaa et Menneskes Vægt, fremgaaer af andre Overveielser. Findestedet er omtrent 300 M. fra nærmeste høiere Grund, der nu er dyrket Mark. Det har fra ingen Side nogen Rimelighed, at den, som henlagde Bronzebilledet, skulde have valgt en Plads, hvortil han kun kunde naa ved for hvert Skridt at gaa i indtil op over Knæerne — der tænkes herved paa den Dybde i Mosen, som fandtes ved selve Findestedet. Saaledes maa det antages, at Mosen dengang ikke blot var lukket, men saa fast tilgroet, at den kunde bære et Menneske. Solbilledet er blevet henlagt langt ude paa en aaben, fast tilgroet Moseflade. Det er ikke blevet sænket i Vand, og ligesaalidt er det nedgravet. Det ringe dækkende Lag af Græstørv, c. ½ Fod tykt, maa antages at være senere dannet ved Tilgroning.

En samlet og indgaaende Overveielse af alle de her omhandlede Forhold ved Fundet og Stedet efterlader formentlig ingen Tvivl om Nedlægningens hele Charakter. Solbilledet optoges ufuldstændigt, det var itubrudt og ødelagt, Stykkerne vare spredte over en større Plet, de bleve henlagte aabenlyst paa Mosefladen. Alt dette viser, at Henlæggelsen ikke kan være foretagen for at gjemme eller skjule Sagerne som en Værdi eller Skat. Derimod minde Forholdene ganske om, hvad der er iagttaget ved en Række andre Fund af kostbare og udmærkede Sager, navnlig Sølvkjedlen fra Gundestrup, Vognene fra Deibjerg, Bronzekarret fra Langholmen ved Frederiksborg, for kun at nævne vel oplyste Fund. Det er om disse blevet fremsat, at de vare religiøse Ofre. Saaledes skulde det ogsaa antages, at det hellige Solbillede, der var Gjenstand for Dyrkelse, er blevet ofret til Solguden eller til andre høie Magter for at sone en Brøde, opnaa en Gunst eller under andet religiøst Hensyn[1].

[1] Der findes ingen Anledning til her paany at drøfte den religiøse Forklaring af denne Art af Fund, der har været indgaaende overveiet navnlig i Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1886, S. 216, Nordiske Fortidsminder I, S. 37 og Vor Oldtid, S. 584 flg. Hellerikke vil det være paa sit Sted at undersøge en Mulighed, der ganske vist ikke tidligere har været fremdragen, nemlig at Sager som Sølvkjedlen, Deibjerg-Vognene og Solbilledet ere blevne opstillede fuldstændige og hele som et Offer, men at de senere i Oldtiden, førend de endnu vare dækkede af Naturen, ere blevne ødelagte paa Stedet. Foreløbig stiller dette sig som mindre sandsynligt; men i hvert Fald rokker det ikke ved Bestemmelsen af disse Fund som religiøse Ofre.

LA REPRÉSENTATION SOLAIRE DE TRUNDHOLM,

PAR SOPHUS MÜLLER.

RÉSUMÉ DU TEXTE DANOIS, TRADUIT PAR E. PHILIPOT.

AGE ET NATIONALITÉ; TRAVAIL; ART.

Un coup d'œil jeté sur les ornements qui recouvrent l'ouvrage en bronze examiné ici (voir pl. XXXVII) nous apprend tout de suite qu'il appartient à la période la plus ancienne de l'âge du bronze. D'ailleurs la partie Nord de l'île de Séeland, où il a été trouvé, — à une lieue de la ville de Nykjøbing, — a fourni à l'archéologie beaucoup d'objets du même style. Il y a toute vraisemblance pour que cette image du soleil ait été fabriquée dans la région même où on l'a découverte. Mais en tous cas on peut dire avec une entière sécurité qu'elle doit avoir pris naissance dans les limites du domaine occupé par l'âge de bronze nordique dans la Scandinavie méridionale et à la base de la péninsule jutlandaise.

Tous les ornements sont poinçonnés; ils représentent des dessins bien connus, et ils sont différents sur les deux côtés du disque (voir la planche et les fig. 2—4). C'est le style de la fin du deuxième millénaire avant J.-Chr.; l'objet en question ne saurait être postérieur aux environs de l'an 1000.

L'un des côtés du disque de bronze est revêtu d'une mince feuille d'or, comme on peut le voir sur notre planche. Les ornements ont été d'abord ciselés dans le bronze, après quoi la feuille d'or a été appliquée et fortement comprimée; de plus on peut remarquer que les ornements ont été ensuite dessinés en creux avec une aiguille pointue. Les bords de la feuille d'or rentrent dans un sillon mince et profond creusé à la périphérie du disque; ils y sont maintenus par une bande de métal martelée par dessus et qui remplit exactement le sillon. Cette bande est d'une autre couleur que le métal du reste de la plaque; elle est plus riche en cuivre, ou peut-être est-ce du cuivre pur. L'autre face du disque présente la même disposition; elle a aussi sur son pourtour un sillon rempli par un fil de cuivre. Mais ce détail n'a ici aucune valeur pratique, car il n'y a pas de revêtement en or. Nous devons admettre qu'on a eu l'intention de dorer aussi ce côté, mais qu'on y a renoncé pour une raison ou pour une autre.

Quant au disque de bronze, il est coulé au moule, mais il n'est pas massif. Il est formé de deux plaques d'égale grandeur et en tout semblables, dont les bords sont réunis et protégés par une bande circulaire coulée tout autour du disque. Les particularités qui nous renseignent sur cette disposition apparaissent avec une netteté suffisante sur la planche et à la fig. 2.

Le cheval a le dos percé d'un trou assez grand, ce qui nous permet de constater qu'il a été fondu en creux. L'intérieur est rempli d'une pâte argileuse fine; au dehors on observe sur plusieurs points de la surface les traces des chevilles rondes en bronze qui maintenaient séparés le moule extérieur et le moule intérieur pendant la fonte. Dans le centre des yeux est incrustée une substance de couleur sombre, brunâtre, qui est certainement cette pâte résineuse généralement employée à l'âge du bronze. La queue est incomplète; elle se termine par une ouverture béante où l'on avait certainement adapté un appendice.

Le chariot est exécuté dans toutes ses parties avec la même habileté que les deux pièces qu'il supporte. L'axe du milieu est cloué au long bandeau médian et présente deux trous pour chevilles sous les sabots du cheval: c'est par là que la pièce était attachée au véhicule. Quant à la manière compliquée dont le disque était maintenu, on s'en fera une idée suffisante en se reportant aux gravures. Nous n'avons pas conservé la cheville qu'on insérait dans le petit trou rond pour assurer la jonction.

Sans doute avant cette découverte nous connaissions de l'ancien âge du bronze de petites têtes de cheval rendues plastiquement: mais nous n'aurions pas pu supposer qu'on arrivât à cette époque à produire une figure aussi grande et aussi bonne. C'est un art primitif, encore tout près de la nature; et pourtant il y a là un certain style, et ce style est entièrement nordique. Ce cheval n'aurait pas pu être fabriqué dans un autre domaine d'art. Mais il est extrêmement intéressant de remarquer que ni la Grèce ni les pays environnants, influencés par l'art mycénien, ne nous présentent à la même époque aucun ouvrage en ronde bosse qui soit supérieur à ce cheval scandinave; et leurs productions sont pour la plupart bien inférieures. Notre cheval de bronze a le même caractère que les œuvres grecques de la fin du deuxième millénaire; mais il semble bien que ce soit le meilleur travail que nous connaissions dans ce style.

SIGNIFICATION DE CE GROUPE; SES RAPPORTS AVEC D'AUTRES MONUMENTS.

Que ce disque rond soit le soleil, c'est ce qui apparaît à première vue. Dans les temps antérieurs à l'œuvre dont nous nous occupons, et encore dans la période immédiatement postérieure, on représentait ainsi le soleil comme un disque circulaire, plat ou légèrement bombé: c'est l'image qu'on en donnait à cette époque dans les vieilles civilisations de l'Orient et aussi en Grèce. Par contre, si nous considérons le reste de l'Europe, en nous en tenant aux périodes qui concordent le mieux avec l'âge de l'œuvre en question, et sans attacher de signification symbolique à des motifs purement ornementaux, nous constatons que très peu de monuments nous montrent le soleil comme un disque rond, indépendant. On en a trouvé près de Bologne et dans une région voisine, du côté de l'Adriatique. Nous rencontrons ainsi dans l'Italie du Nord et en Danemark la même idée religieuse exprimée de la même manière, la même ornementation curieuse et des détails concordants.

Cependant c'est avant tout le cheval et sa relation avec le disque qui donnent à notre interprétation une sûreté complète. Nous voyons sous le cou du cheval une petite attache, — comme la queue d'un bouton, — et sur le bord antérieur du disque une autre attache tout à fait analogue. La seule manière d'expliquer ce fait, c'est d'admettre qu'un ruban quelconque passait par les deux attaches. Nous avons ainsi le soleil traîné par un cheval, ce qui correspond à la conception ancienne et répandue partout du soleil voituré au-dessus du ciel par un attelage de chevaux.

Mais ce thème commun n'a pas été traité ailleurs de la même manière que dans le groupe de Trundholm. Sans doute ce groupe repose sur des roues; mais ce n'est pas à proprement parler un char du soleil, et il n'y a qu'un seul cheval. Du reste la représentation du char du soleil tiré à plusieurs chevaux ne remonte pas à une époque très ancienne: elle est inconnue d'Homère, et on ne la rencontre pas dans l'art grec avant le VIe siècle. Dans l'Orient elle ne paraît pas beaucoup plus ancienne.

Avant que la représentation du soleil et de son attelage eût atteint son développement complet, on a fait des essais pour exprimer d'une manière sensible le mouvement solaire. On figurait tout simplement un cheval traînant le disque du soleil à l'aide d'un lien, comme le montre le groupe de Trundholm. Le soleil n'est pas une roue; il ne peut ni tourner sur lui-même ni

rouler; on le traine à la remorque. Le cheval a des harnais, et on voit près de sa bouche des trous pour des brides ou pour un mors. Notre groupe de bronze représente une conception primitive et encore indistincte de la mise en mouvement du soleil à l'aide d'un cheval. Or la trouvaille de Trundholm est le seul souvenir que nous ayons conservé de cette conception archaïque. Seul le type plus développé mais aussi plus récent, — à savoir le dieu du soleil sur son char, — nous est connu par des monuments postérieurs trouvés dans les pays de vieille culture.

Il faut renoncer à l'opinion générale d'après laquelle le symbole ordinaire du soleil dans le Nord comme en Orient, c'est-à-dire un cercle avec des rayons, serait dû à l'imitation de la roue. Il n'a rien à démêler avec celle-ci, et c'est seulement une des formes variées sous lesquelles on figurait le soleil à la fois en Chaldée et dans la Scandinavie (voir, fig. 5, le soleil dans les glyphes des rochers de la Suède). La représentation du soleil comme une roue n'est pas primaire; elle est même assez tardive. Les signes qui ont des ressemblances avec une roue et qui se trouvent gravés sur de grandes pierres et sur des falaises en Scandinavie témoignent, avec le groupe de Trundholm, de la diffusion d'un culte du soleil pendant l'âge du bronze.

Quant au chariot sur lequel repose l'image du soleil, il faut remarquer d'abord que c'est une véritable petite voiture, avec des roues pouvant tourner, et qu'elle ressemble par sa construction aux plus anciennes voitures connues par des représentations ou par des objets de métal trouvés en Scandinavie, à travers l'Europe, et jusqu'en Égypte. Au type usuel à quatre roues on a ajouté une nouvelle paire de roues destinées à porter le disque.

A quoi répond au juste cette installation du disque solaire sur un véhicule? C'est ce qu'il est difficile de décider. On pourrait supposer que cette disposition est destinée à figurer le mouvement de l'astre: quand on fabriquait l'image du soleil, elle devait être mobile. Pourtant on ne peut s'empêcher de mettre le groupe de Trundholm en relation avec toute cette série de petits chariots de bronze portant un vase, que l'on a trouvés depuis le Nord jusqu'en Orient. On a expliqué l'installation sur roues soit comme une simple question de goût ou de mode, soit comme se rattachant à la destination de ces objets: ils faisaient partie du culte, et ils devaient être mobiles pour servir dans les cérémonies religieuses. Mais ces explications ne paraissent pas satisfaisantes pour rendre compte de notre groupe solaire. On pourrait peut-être y voir la reproduction en plus petit d'un grand objet de culte que l'on promenait sur des roues. Il y a de nombreux exemples de cette coutume; mais il faut ajouter qu'ils appartiennent à une époque bien postérieure.

Quoi qu'il en soit, il est clair que le bronze de Trundholm est un objet de culte, destiné à l'adoration. On adressait des prières à l'astre lui-même ou bien à la puissance qui résidait dans le soleil; le Nord ne connaissait pas encore de dieu solaire personnel. Il y avait chez nous à l'âge de la pierre et à l'âge du bronze un culte des esprits et de la nature, comme chez les autres peuples primitifs. Il s'y joignait dans l'ancien âge du bronze un culte du Soleil, — cas particulier de toute une série d'importations provenant de la civilisation méridionale. Ce culte dut céder la place à celui des dieux personnels qui firent ensuite leur apparition dans le Nord, surtout sous l'influence de la culture romaine; nous ne trouverons plus après la naissance du Christ de représentation se rapportant au vieux culte solaire.

EMPLACEMENT ET CONDITIONS DE LA TROUVAILLE; SON CARACTÈRE GÉNÉRAL.

Notre image du soleil a été découverte en septembre 1902, lors du défrichement d'un vaste espace marécageux appelé Trundholm, lequel n'avait jamais été labouré auparavant. Le Musée National fit aussitôt procéder à l'exploration des lieux. La fig. 7 donne une vue de l'aspect du champ lorsqu'on entreprit le travail. L'endroit de la trouvaille est situé à 300 m. du bord de

la tourbière. L'objet se présentait en nombreux fragments, et une partie de la couche d'or était détachée du disque. Il gisait à 6 pouces environ de profondeur, recouvert seulement par le tapis végétal et dispersé sur un espace d'environ 4 mètres carrés; au milieu se trouvaient le disque et le cheval, et les autres fragments étaient épars tout autour.

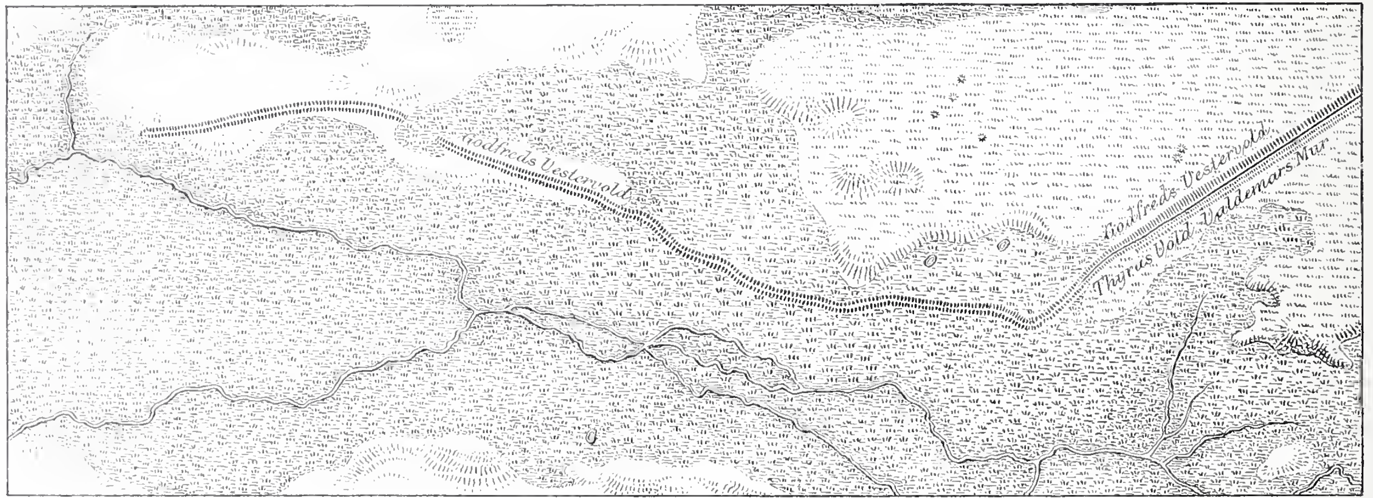
Cependant il a été possible de rassembler tous les morceaux comme on le voit sur la pl. XXXVII, et cela sans que la reconstitution ait donné lieu à aucun doute. L'objet ainsi reconstruit n'est pas absolument complet; mais nous pouvons affirmer que les morceaux manquants ne se trouvaient pas sur l'emplacement examiné. Ils doivent être dispersés dans un rayon plus vaste, ou bien ils ont été enlevés à une époque plus ancienne.

En outre notre groupe de bronze est fortement endommagé et porte de nombreuses cassures. Pour les parties minces, cela peut provenir de la désagrégation naturelle du métal; mais cette raison est insuffisante pour expliquer les nombreuses avaries des pièces épaisses et résistantes, dont le métal est bien conservé. Il est évident que l'objet a été brisé et abîmé volontairement: c'est ce que prouve en particulier l'état de la feuille d'or: il n'en restait qu'un quart attaché au disque; le reste avait été arraché et déchiré en 19 morceaux longs de 1 à 8 cm. Quand on les a trouvés, ces morceaux étaient tordus et roulés ensemble; la fig. 6 montre quelques-uns d'entre eux dans l'état où ils se présentaient.

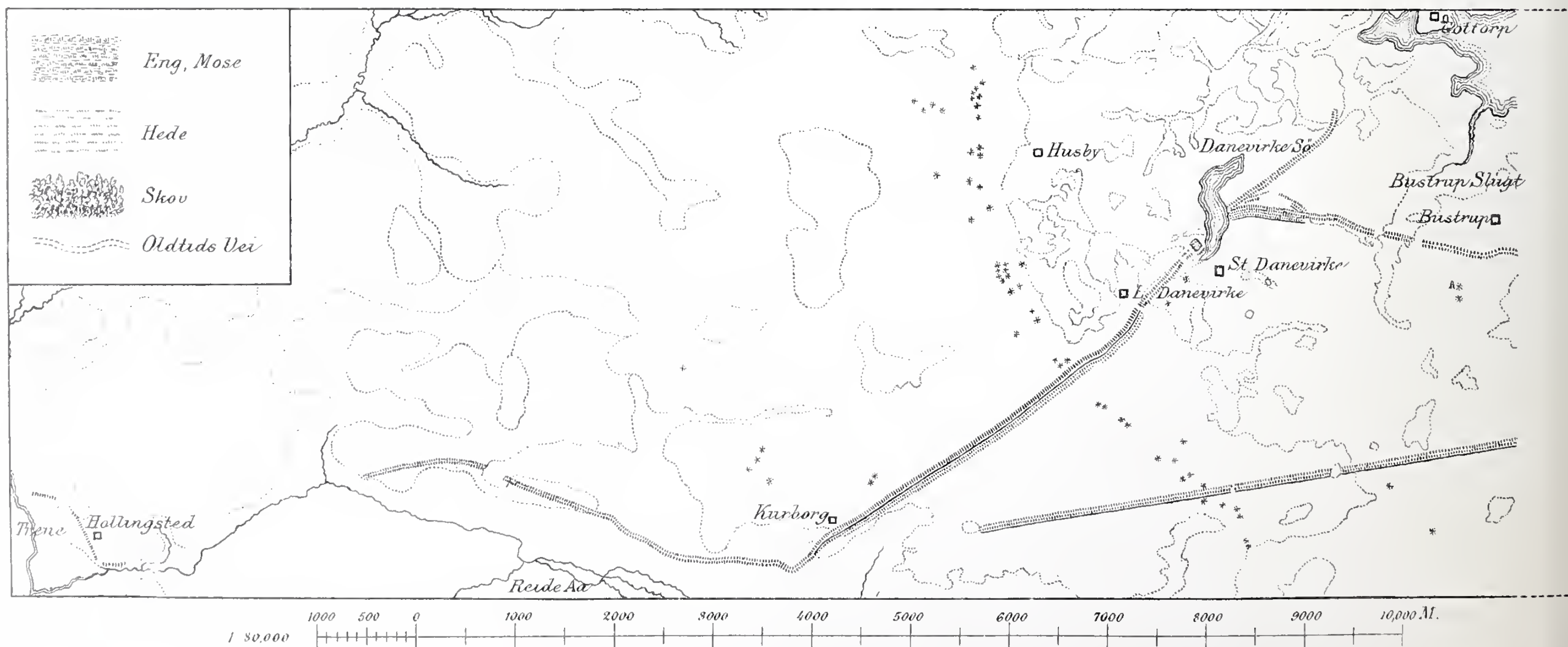
D'après l'examen du lieu de la trouvaille, on ne saurait admettre que la surface de la tourbière ait été autrefois couverte par l'eau; l'objet n'a pas été jeté dans l'eau; on ne l'a pas non plus enfoui sous terre. La légère couche de gazon qui le recouvrait s'est formée avec le temps, par l'envahissement naturel de la végétation. L'objet n'a pas non plus été mis en réserve et caché comme un trésor. Il a été déposé sur le sol en guise d'offrande, et sa destruction s'explique aussi par là. Cette trouvaille s'accorde ainsi avec une série d'autres trouvailles d'objets précieux au sujet desquelles on a donné le même genre d'explication.

1 : 40,000

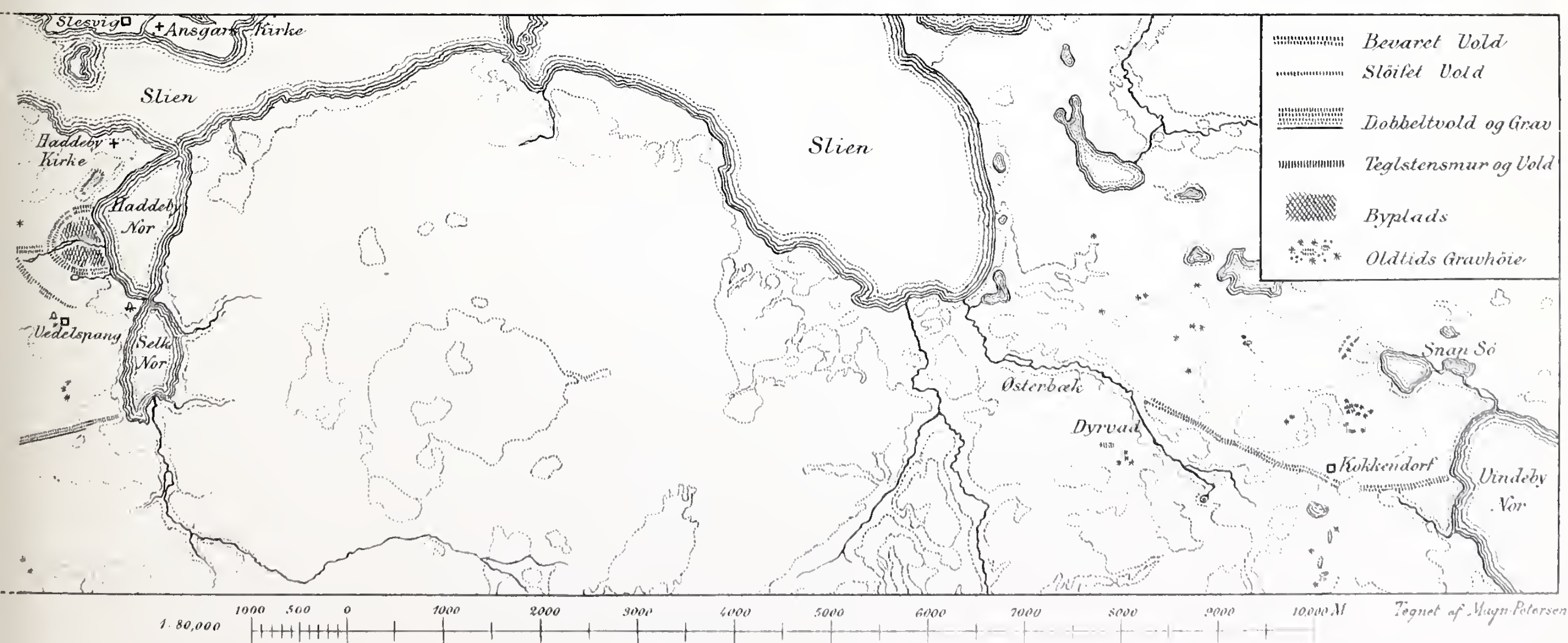
1 : 40,000

1 : 80,000

Slesvig
Sigtryggs Sten
Godfreds Vestervold
Middelalderlig Vold
Dobbeltvold
Harald Blaatands Danevirke
Hedebys Borg
Hedeby
Otto II.s Borg
Kalegat
Skardes Sten
Stormhul
Eriks Sten
Sigtryggs Sten
Valdemars Mur
Godfreds Vestervold
Thyras Danevirke
Kovirke
Kovirke

1: 40000 — 500 0 500 1000 1500 2000 2500 3000 3500 4000 4500 5000 M.

Pacht & Crone fotolith

Pacht & Crone fototyp.

Pacht & Crone fototyp.

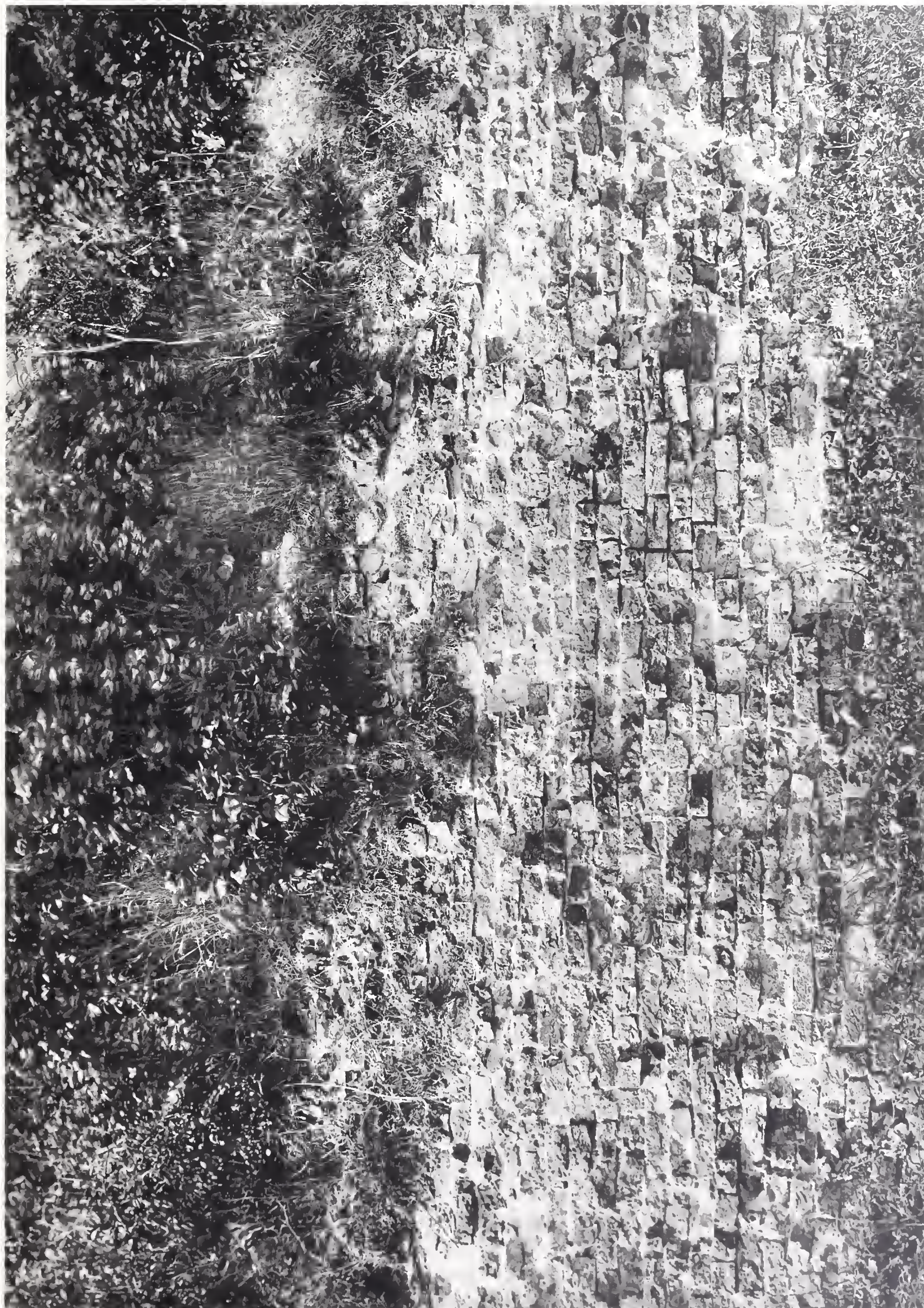

1.

2.

Pacht & Crone fototyp.

Pacht & Crone fototyp.

Pacht & Crone lototyp.